

REC

Revue d'Études Catalanes, N° I

REC - Revue d'Études Catalanes, N° I

Comité de rédaction de ce numéro

Éditeurs : Araceli ALONSO CAMPO, Université de Bretagne-Sud
Immaculada FÀBREGAS ALEGRET, Université de Bretagne-Sud

Comité scientifique de lecture : Araceli ALONSO CAMPO, Université de Bretagne-Sud
Martine BERTHELOT, Université de Perpignan Via Domitia
Fabrice CORRONS, Université Toulouse - Jean Jaurès
Immaculada FÀBREGAS ALEGRET, Université de Bretagne-Sud
Christian LAGARDE, Université de Perpignan Via Domitia
Rémi Le MARC'HADOUR †, Université de Bretagne-Sud
Caterina VALRIU, Université de les Illes Balears, Espanya
Sandrine RIBES, Université Paul-Valéry Montpellier

Responsables de la correction linguistique et typographique :

Araceli ALONSO CAMPO, Université de Bretagne-Sud
Immaculada FÀBREGAS ALEGRET, Université de Bretagne-Sud

Équipe éditoriale de la REC

Directeur de la publication :	Christian LAGARDE, Université de Perpignan Via Domitia
Rédacteur en chef :	Michel BOURRET, Université Paul-Valéry Montpellier
Rédacteur adjoint :	Maria LLOMBART, Université Paris 8 Vincennes-Saint-Denis
Comité de rédaction :	Araceli ALONSO CAMPO, Université de Bretagne-Sud Domènec BERNARDÓ, Université de Perpignan Via Domitia Martine BERTHELOT, Université de Perpignan Via Domitia Michel BOURRET, Université Paul-Valéry Montpellier Fabrice CORRONS, Université Toulouse - Jean Jaurès Immaculada FÀBREGAS, Université de Bretagne-Sud Mònica GÜELL, Université Paris-Sorbonne Christian LAGARDE, Université de Perpignan Via Domitia Maria LLOMBART, Université Paris 8 Vincennes-Saint-Denis Michel MARTÍNEZ, Université Toulouse 1 Capitole Mercè PUJOL, Université Paris Ouest Nanterre La Défense SANDRINE RIBES, Université Paul-Valéry Montpellier
Responsable de la mise en page :	Araceli ALONSO CAMPO, Université de Bretagne-Sud
Responsable de l'édition en ligne :	Fabrice CORRONS, Université Toulouse - Jean Jaurès Michel MARTÍNEZ, Université Toulouse 1 Capitole
Responsable de la communication :	Fabrice CORRONS, Université Toulouse - Jean Jaurès

Contact : Association Française des Catalanistes - <http://france-catalaniste.com>

ISSN 2426-6434
© des auteurs des articles
© 2014, de l'Association Française des Catalanistes
Année de création de l'édition électronique, 2014
Publication en ligne: <http://france-catalaniste.com/documentation/rec>

Ce(tte) œuvre est mise à disposition selon les termes de la *Licence Creative Commons Attribution - Pas d'Utilisation Commerciale - Pas de Modification 4.0 International*.

Sommaire

Éditorial

<i>Immaculada Fàbregas Alegret</i>	5
------------------------------------	---

Lexicographie catalane et études linguistiques

Entre la gramàtica i el diccionari: la representació dels mots gramaticalitzats en els diccionaris monolingües generals catalans del tombant del mil·lenni (1990-2010) <i>Xavier Rull</i>	9
Lexicografia ribiana: els contes per a infants <i>Isabel Turull i Crexells</i>	21
Sur quelques traits à base occitane en catalan septentrional <i>Margalida Adrover Ginard</i>	33
Les terres de l'Èbre, une aire de transition à l'origine du parler Tortosí <i>Aurélie Saffroy</i>	43

Études catalanes dans divers domaines

Bretanya i Catalunya: Quins fonaments per a una revifalla identitària? <i>Chrystelle Burban et Christian Lagarde</i>	51
Fabricació i transmissió de les representacions sobre les llengües. El català a França: entre llengua regional, perifèrica i plurilingüisme <i>Mercè Pujol Berché</i>	65
Catalans pel món: Rússia <i>Elena Grínina</i>	75
Endinsar-se en la narrativa de Mercè Rodoreda: els viatges interiors de <i>Quanta, quanta, guerra...</i> (1980) <i>Imma Contrí et Carles Cortés</i>	79
La sala de les nines en l'obra de Llorenç Villalonga i Mercè Rodoreda: genealogia i tractament de l'espai secret <i>Raül David Martínez</i>	93
Mariano Foix i Prats (1860-1914). Cronista gràfic de la vida barcelonina de l'entresgle <i>Josep Pinyol Vidal</i>	109
La inserció cultural de la dona en la Catalunya de preguerra: l'aportació d'Aurora Bertrana <i>Isabel Marcillas Piquer</i>	121

Projets de recherche

El projecte DiLET: una nova anàlisi de la distància lingüística <i>Esteve Clua</i>	135
Corpus Literari Digital: un projecte de recuperació, preservació, difusió i estudi del patrimoni literari català. Història i directius. <i>Jordi Malé et Joan R. Veny-Mesquida</i>	151

Éditorial

La catalanística en terres franceses ve de lluny. L'any 1969, la professora Mathilde Bensoussan va iniciar les classes de llengua catalana a la Universitat de Rennes esdevenint així pionera de l'ensenyament del català en el món universitari francès. A partir d'aleshores, també començaren els ensenyaments de català a la Universitat de Perpinyà (inclosos primer a un Departament d'estudis ibèrics, autònoms des de 1982, i vinculats més tard a la via "Cultures i llengües regionals", pròpia de l'Estat francès). L'any 1977 es creà el *Centre d'Études Catalanes* a la Universitat de la Sorbona com a emblemàtic pal de paller de la catalanística a l'hexàgon. Paral·lelament, l'ensenyament del català s'ha anat extenent a altres universitats franceses: a Grenoble, Burdeus, Tolosa, Lio, Lille, Ais de Provença, Montpellier, Dijon, Saint-Étienne i fins i tot a la Universitat de Bretanya-Sud. La creació de l'*Association Française des Catalanistes* l'any 1991 marca una fita dins de la catalanística a França ja que cristal·litza la voluntat per part dels professors i investigadors de les universitats franceses de treballar plegats i augmentar la visibilitat dels estudis catalans en l'àmbit francès. Amb l'afany d'incentivar l'aprenentatge i l'estudi de la llengua catalana en tots els seus vessants, el paper de l'Institut Ramon Llull ha estat clau en la consolidació dels estudis de llengua catalana a les universitats franceses. Gràcies a aquesta entitat, la Universitat de Bretanya-Sud va introduir l'ensenyament del català a partir de l'any 2004.

Si bé l'Alta Bretanya l'any 1999 ja havia acollit un col·loqui de l'*Association Française des Catalanistes* a la Universitat de Rennes sota el títol *Els països catalans i el Mediterrani: mites i realitats*, la Baixa Bretanya ho tenia com una assignatura pendent que es materialitzà l'any 2011 a la ciutat de Lorient. Dins de la dinàmica d'aquesta associació, el V Col·loqui de l'*Association Française des Catalanistes* es presentava com una trobada científica de caràcter interdisciplinari que havia d'abastar els àmbits de la llengua, la literatura i la cultura catalanes. Tenint en compte les característiques de la Baixa Bretanya, el col·loqui es va plantejar com una oportunitat per posar en paral·lel la situació de la llengua catalana amb la de les llengües de Bretanya i dedicar estudis a certs temes catalans relacionats amb la Bretanya, com la prolífica matèria de Bretanya, o la figura de l'apassionant i alhora controvertit Sant Vicent Ferrer que morí a Vannes l'any 1419. Atès que els organitzadors del col·loqui treballen en qüestions de lexicologia i lexicografia, resultava escaient dedicar una part dels treballs científics a qüestions lexicogràfiques.

Per la gran quantitat de treballs, tots ells avaluats per un comitè de lectura, s'ha procedit a una doble publicació: d'una banda, els treballs dedicats a la matèria de Bretanya i a Sant Vicent Ferrer han estat publicats en un volum monogràfic de la col·lecció *Culture catalane* de l'Editorial Trabucaire de Perpinyà, i d'altra banda, els treballs relacionats amb la lexicografia, estudis lingüístics i altres estudis de caire divers han estat recollits en aquesta revista de format digital. Amb la publicació que aquí oferim, no només tenim el goig d'aplegar una bona colla dels treballs presentats a Lorient, sinó que també tenim el goig de donar continuïtat a la *Revue d'Études Catalanes* (REC) que ja existia en format tradicional. Gràcies a la iniciativa i a la perícia d'en Christian Camps, catedràtic (actualment jubilat) de la Universitat Paul-Valérie Montpellier 3, la REC va començar a aparèixer l'any 1998 i va conèixer un exemplar anual fins l'any 2006. Amb el número que aquí proposem des de l'*Association Française des Catalanistes*, tenim la ferma voluntat d'encetar una segona etapa de la REC tot aprofitant la difusió científica que ens ofereixen les noves tecnologies.

Aquest primer número en format digital brinda al lector l'oportunitat d'accedir a treballs de temàtiques variades però tots ells relacionats amb la llengua catalana. Per començar, conté un parell de treballs pròpiament lexicogràfics. Es tracta dels treballs de Xavier Rull i d'Isabel Turull. Així com el primer posa en evidència la irregularitat que presenten els diccionaris de llengua catalana entre els anys 1990 i 2010 a l'hora de tractar els mots gramaticalitzats del tipus *acabat*, *cap*, *força*, *pas*, etc., el segon analitza la praxi lingüística de Carles Riba a través del gènere rondallístic bo i comprovant que aquest escriptor es manté fidel a les indicacions de Fabra i Coromines, la qual cosa fa que la llengua ribiana de les obres adreçades a un públic infantil conegui una evolució vers la depuració i l'eliminació de localismes i formes connotades socialment.

Dos altres treballs, de Margalida Adrover i d'Aurélie Saffroy, tracten aspectes de les variants diatòpiques referents a territoris força allunyats de la llengua catalana: el català septentrional i el català de les terres de l'Ebre. Margalida Adrover demostra que certs trets dialectals del català de la Catalunya del Nord propis també del llenguadocià, com el tancament de la *o* tònica en *u* (*boca/buca*), l'elisió de la *n* de paraules agudes (*mans/mas*) i la presència d'infiniutius del tipus *búller* o *cúller*, van desapareixent en el català de les joves generacions dels territoris septentrionals. El treball d'Aurélie Saffroy no només dóna compte dels trets més notoris del tortosí, sinó que descriu i demostra la voluntat identitària per part dels locutors d'aquest territori els quals, a través de la

llengua, es desmarquen tant de la variant valenciana com del català normatiu actuant així de filtre entre les dues llengües.

Aquests dos treballs, on aspectes interns i externs són indissociables, ens porten cap a dos treballs més on prima l'enfoc sociolingüístic: són els treballs de Chrystelle Burban i Christian Lagarde d'una banda, i de Mercè Pujol d'una altra. En el primer, els autors expliquen i comparen els processos de revifalla a Catalunya i a Bretanya, dos territoris amb certs trets comuns, però alhora amb diferències substancials. L'absència (o quasi absència) i l'omnipresència d'un Estat han generat processos molt diferents: el trencament de la transmissió intergeneracional que s'ha produït a la Bretanya no s'ha produït als territoris catalans. Davant d'aquesta realitat, els autors demostren que en ambdós processos identitaris la llengua no té el mateix pes. Mercè Pujol explica com la terminologia emprada a l'hora de designar les llengües influeix en la representació que els locutors, o els possibles locutors, es fan d'una llengua en concret. El fet de considerar a Espanya i a França les llengües diferents del castellà i del francès respectivament com a llengües "perifèriques" confereix a aquestes dues llengües un caràcter central, de tal manera que els parlants d'una llengua central no estan avesats a aprendre una altra llengua i al mateix temps els parlants de la perifèria demostren interès per aprendre la llengua central. Mercè Pujol compara aquest model amb societats més horitzontals caracteritzades per una gran diversitat lingüística.

Elena Grínina ens fa conèixer l'interès que, al llarg de la història, ha suscitat la cultura catalana en la societat russa. En aquest sentit posa de relleu la propagació de la doctrina lul·liana a Rússia que començà de la mà de Kwirin Kulhmann al segle XVII, així com també la cultura trobadoresca i els Jocs Florals que esdevingueren temes d'estudi a principis del segle XX gràcies a Vasily Shismariov. L'autora parla de "boom" per referir-se a la proliferació de traduccions en rus que començà els anys vuitanta d'autors catalans com Mercè Rodoreda, Montserrat Roig, Manuel de Pedrolo, Quim Monzó i molts més.

Des d'un vessant literari, aquest número conté un parell d'articles dedicats a Mercè Rodoreda. Imma Contrí i Carles Cortés, a partir del món fictici i simbòlic vehiculat pel personatge central de *Quanta, quanta guerra...*, fan una sèrie de propostes didàctiques destinades a l'aprenentatge del català. Raül David Martínez, per la seva banda, fa una comparació de la sala de les nines com a espai secret a l'obra de Mercè Rodoreda i Llorenç Villalonga: la diferència en la representació d'aquest espai rau en les dues orientacions diferents del discurs de gènere.

Aquest número també té un parell d'articles de caire social. Josep Pinyol ens situa a la Barcelona modernista de finals del segle XIX i començaments del XX per tal de presentar-nos Mariano Foix i Prats, un gran artista de premsa poc conegut però que, a través de les seves il·lustracions i amb un estil inconfusible marcat per la delicadesa, l'elegància i la força, féu una anàlisi crítica dels comportaments socials dels barcelonins i dels catalans de l'entresgle. Així mateix, el treball d'Isabel Marcillas ens permet endinsar-nos en les qüestions socials de les primeres dècades del segle XX. Si bé l'autora ens explica el discurs de la dona en un context de feminisme incipient i les institucions culturals catalanes en les quals les dones podien formar-se per escapar a l'analfabetisme i així accedir al món laboral i sociocultural d'aleshores, també fa un repàs de la trajectòria d'Aurora Bertrana la qual personificà l'afany de treure la dona del poble de la ignorància en què es trobava immersa a principis del segle XX.

Per últim, aquest volum també recull dos projectes de recerca: un de caire lingüístic i un altre literari. El primer és el projecte DiLET, presentat per Esteve Clua i basat en la dialectomètrica, que té com a objectiu ampliar el coneixement sobre la variació lingüística i la distància entre les varietats lingüístiques del català tant des d'un eix espacial com des d'un eix temporal. A través del seu treball, Esteve Clua exposa detalladament els objectius, el marc teòric i els aspectes metodològics d'aquest projecte interuniversitari basats en l'anàlisi del Corpus Oral Dialectal (COD). El segon projecte, presentat per Jordi Malé i Joan R. Veny-Mesquida, és el Corpus Literari Digital (CLD) que té com a fita la recuperació, la preservació, la difusió i l'estudi del patrimoni literari català. Els autors expliquen els antecedents, els objectius i la metodologia d'aquest projecte d'abast pancatalà interuniversitari i interinstitucional així com també la principal eina que és la pàgina web que permet l'accés al patrimoni literari que es va incorporant digitalment a la plataforma.

Esperem que, a través d'aquests tretze treballs científics variats però tots ells amb un denominador comú «la llengua catalana», el lector pugui gaudir d'aquest primer número de la REC digital.

Immaculada Fàbregas Alegret
Université de Bretagne-Sud, França

PD: L'autora agraeix les informacions que li han estat proporcionades per Michel Bourret i Christian Lagarde.

Xavier Rull
Universitat Rovira i Virgili

ENTRE LA GRAMÀTICA I EL DICCIONARI (I): LA REPRESENTACIÓ DELS MOTS GRAMATICALITZATS EN ELS DICCIONARIS MONOLINGÜES GENERALS CATALANS DEL TOMBANT DE MIL·LENNI (1990-2010)

RESUM

Aquest treball analitza com es tracten els mots gramaticalitzats als diccionaris generals catalans publicats entre 1990 i 2010. Es constata que se'n fa un tractament heterogeni i es plantegen línies d'actuació per tal d'homogeneïtzar-ho.

Paraules clau: gramaticalització, diccionaris.

1. INTRODUCCIÓ¹

Els mots *gramaticalitzats* són mots plens (noms, adjectius, verbs) que operen com a funcionals (preposicions, quantificadors, auxiliars, etc.). El procés mitjançant el qual els mots plens han esdevingut funcionals s'anomena *gramaticalització*.

Un mot gramaticalitzat és una complicació per al lexicògraf. En un diccionari, com s'ha de representar? Ha d'anar a l'article lexicogràfic del mot del qual prové (com si fos un significat evolucionat) o ha d'anar en un article diferenciat? Si es posa dins l'article del mot original, cal consignar-lo en una accepció i, si és així, com a subentrada? I si s'interpreta com una extensió semàntica, cal posar-hi definició o n'hi ha prou posant-hi exemples?

En el treball present analitzo com gestionen aquesta classe de mots els diccionaris catalans generals publicats entre 1990 i 2010. L'objectiu és determinar si s'han tractat de manera homogènia o si, per contra, hi hagut dispersió metodològica. Les obres a examen són²:

- DLC3 *Diccionari de la llengua catalana*, 3a ed. (Enciclopèdia Catalana, 1993)
- DVal *Diccionari valencià* (Generalitat Valenciana / Bromera, 1995)
- DIEC1 *Diccionari de la llengua catalana* (Institut d'Estudis Catalans, 1995)
- GDLC *Gran diccionari de la llengua catalana* (Enciclopèdia Catalana, 1998)³
- GD62 *Gran diccionari 62 de la llengua catalana* (Edicions 62, 2000)

¹ Aquest treball té una segona i una tercera part. Al XVI Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Salamanca 2012) llegeixo una comunicació sobre com representen els diccionaris bilingües català-espanyol els mots gramaticalitzats i llurs equivalències. Al IV Col·loqui *La Lingüística de Pompeu Fabra* (Tarragona 2013) hi presento una comunicació sobre el tractament dels mots gramaticalitzats al *Diccionari general de la llengua catalana* de Pompeu Fabra (DGLC, Edhasa, 1932) i altres de coetanis: el *Diccionari enciclopèdic de la llengua catalana amb la correspondència castellana* (DSalvat, Salvat, 1930) i el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB, Moll, 1926-1962).

² El DIEC2 i el GDLC tenen edició en línia (<<http://dlc.iec.cat/>> i <<http://www.diccionari.cat/>>), amb canvis respecte a l'edició en paper. Tals canvis els indiquem en notes a peu de pàgina.

³ És la següent edició del DLC3.

- DPCLC *Diccionari pràctic i complementari de la llengua catalana* (La Busca, 2002)⁴
- DIEC2 *Diccionari de la llengua catalana*, 2a ed. (Institut d'Estudis Catalans, 2007)

2. MOTS ANALITZATS

Els mots analitzats són:

- *Acabat* ‘després’ (*Acabat vindrem; Acabat de sopar vine*), sovint amb *en* anteposat (*En acabat vindrem*), cas en què també pot ser en forma de gerundi (*En acabant vindrem*). Del verb *acabar* ‘assolir el final’⁵.
- *Arreu* ‘de qualsevol manera’, usual a les Terres de l'Ebre, el Maestrat i la Plana (*plegar arreu* primer significa ‘tot el que hi ha’ i d'aquí ‘de qualsevol manera’; també val per a negar validesa a una informació: *Diu que se separen —Arreu!*). Potser de l'expressió germànica *at red* ‘segons ordre’, que va donar *arreu* ‘a tots els llocs’, d'on eixirien els altres dos significats.
- *Ausades* ‘certament, realment’, pròpia de parlars valencians. De l'expressió *a osades*, a partir del verb *osar* ‘gosar’ (forma antiga).
- *Bastant* quantificador ‘quasi molt’ (*Érem bastants; Hi ha bastant(a) brutícia; Tens bastant de tremp; Ho has fet bastant bé*). Del verb *bastar* ‘haver-n'hi suficient’.
- *Cap* de destinació ‘en direcció a’ (*Anau cap allà*), quantificador zero (*Cap problema!*) i adversatiu (*No ha cap vingut*), usual aquest darrer al Pallars, Andorra i Menorca. Del nom *cap* ‘testa’.
- *Ell* de reforç expressiu (*Ell no n'hi ha!*), usual a les Illes. Del pronom personal *ell* ‘3a persona’.
- *Espai* [o *a espai* o *d'espai*] ‘lentament’ (*Vés espai, no caigues!*), usual en terres tortosines i valencianes. Del nom *espai* ‘lloc’.
- *Força* quantificador ‘bastant’ (*Hi ha força gent* ‘bastant’). Del nom *força* ‘capacitat física’.
- *Gota* quantificador ‘gens’ (*No tinc gota de son*). Del nom *gota* ‘mínima porció de líquid’, pel mateix procés que *pas* (vegeu *infra*).
- *Massa* quantificador ‘en excés’ (*Hi ha massa gent* ‘més del compte’). Del nom *massa* ‘volum físic’.
- *Pas* adversatiu (*No ha vingut pas!* o *No ha pas vingut!*), amb bastants matisos (Morant Marco i Serra Alegre, 1987) i usat al Rosselló com a negador simple (*És vingut pas* ‘no ha vingut’). Del nom *pas* ‘moviment de la cama per a avançar’, ja que una unitat mínima sol servir de reforç en les negacions (Torrent-Lenzen, 2007), incloent-hi el valor adversatiu o de *negació emfàtica* (Batllori i Hernanz, 2009).

⁴ El DPCLC no és un diccionari general, ja que només recull els mots o sentits que, a parer dels seus autors, no estan ben representats al GDLC o al DIEC1. Malgrat això, s'hi pot equiparar perquè aporta informació sobre una quantitat molt alta de mots, de manera que es pot considerar semigeneral.

⁵ *En acabat* s'ha uniberbat en *encabat* (*Encabat vindrem; Encabat de sopar vine*). No és normatiu, però és defensat per diversos autors, com Solà (1994: 98), que diu que «ja seria hora d'admetre *encabat* al diccionari normatiu», o Ortís (1999: 126), que el contraposa als barbarismes.

- *Passa* quantitatiu ‘poc més’ (*Més de 50 cotxes d’època amb passa de 150 persones arriben al Parlament*, <http://www.parlament.cat/web/actualitat/noticies?p_format=D&p_id=5013292,10-6-2006>). Del verb *passar* ‘anar més enllà d’un punt’.
- *Pla* adversatiu i confirmador (*Pla vindrà, en Joan!* ‘no vindrà pas’: *Era ell? — Pla*) i altres usos, viu a Cerdanya, Osona i la regió de Girona. Segurament de l’adjectiu *pla* ‘sense abrupteses en l’extensió d’un espai’.
- *Ple* quantitatiu ‘molt’ (*Eren ple madures*; també en combinació amb *de*: *Hi havia ple de gent*), usual a Menorca, el Maresme (incloent-hi Badalona) i el Rosselló. Segurament de l’adjectiu *ple* ‘ocupat fins dalt’.
- *Poc* adversatiu (*Poc ho sé fer anar, això!* ‘no ho sé fer anar’), usual a Girona. De l’adjectiu-adverbi *poc* ‘en quantitat baixa’⁶.
- *Poder* adverbial ‘potser’ (*Poder no vindré, demà*). Prové de l’infinitiu *poder* ‘tenir capacitat’.
- *Prou* quantificador ‘suficient’ i ‘bastant’ (*Prou de soroll!*; *Hi ha prou gent*) i confirmador i avalador (*Vindràs? — Prou!*; *He vist en Miquel — Prou.*). Del nom *prou* (antigament ‘profit’).
- *Sisplau* de cortesia (*Sisplau, vine*). De l’expressió *si us plau*, amb el verb *plaure* (antigament ‘agradar’; avui *plaure* significa ‘agradar molt’).
- *Via* preposicional ‘mitjançant’ (*Això es sufraga via impostos*). Del nom *via* ‘camí’.
- *Vora* aproximatiu ‘més o menys’ (*Hi ha vora 100 persones*). Del nom *vora* ‘límit exterior’.
- *Va* auxiliar de passat perfet (*Ahir va ploure*). Del verb *anar*.
- *La mar (de)* ‘molt’ (*Està la mar de bé*)⁷. Del nom *mar* ‘massa d’aigua salada’.

3. REPORT DE DADES

Els diccionaris analitzats tracten aquests mots de manera irregular. A la taula següent assenyalo si l’ús gramaticalitzat està consignat en un article lexicogràfic propi (*article*) o en una accepció dins l’article del mot original (*accepció*). Algunes accepcions adopten la forma de subentrada: és quan s’hi consigna —generalment en negreta— una construcció fixada. Quan un ús gramaticalitzat es posa com a subentrada (com *a espai*) ho consigno igualment com a accepció, perquè al capdavant una subentrada és una accepció⁸.

⁶ Per a més informació sobre l’origen d’aquest mot, vegeu Batllori i Hernanz (2009), que van més enllà de les hipòtesis fetes per Rossich (1996).

⁷ Pot acompanyar adjectius (*Un pis la mar de gran*, *És la mar de feliç*, *Una activitat la mar d’entretinguda*, *El cambrer era la mar d’eixerit*), l’adverbi bé (*Cuines la mar de bé*) i noms incomputables (*Hi havia la mar de gent*, *S’havia fet la mar d’il·lusions*, *A la sabata hi duies la mar de sorra!*; el DCVB també du aquest altre exemple: *Ja ho han dit, que havies duyt la mar de perdiu*). També s’usa com a locució adverbial (*Abans llegia la mar*, *De jove m’agradava la mar ballar*, *Anit plovia la mar*).

⁸ El GD62 té accepcions i subentrades (i a voltes es posen diverses subentrades en una sola accepció); però en alguns casos adopta una solució singular, pareguda a la tradició lexicogràfica anglosaxona: una petita entrada al final de l’article. Això ho fa, per exemple, en verbs pronominals (*arruïnar-se*). El DIEC1 també té alguna petita entrada (que el DIEC2 elimina). Aquest recurs al GD62 rep el nom de *subentrada*; però, per tal d’evitar equívocs, uso el terme *entradeta* (també per al DIEC1).

	DLC3	DVal	DIEC1	GDLC	GD62	DPCLC	DIEC2
<i>en acabant</i> ‘després’	-	accepció	entradeta	-	article	-	accepció
<i>(en) acabat</i> ‘després’	article	article	article	article	article	-	article
<i>arreu</i> ‘malament’ ⁹	-	accepció	accepció	-	accepció	accepció	accepció
<i>ausades</i> ‘certament’	-	article	article	article	article	-	article
<i>bastant</i> ‘quasi molt’	article	article	article	article	article	-	article
<i>cap</i> (destinació) ¹⁰	article	article	article	article	article	accepció	article
<i>cap</i> (quantificador)	article	article	article	article	article	accepció	article
<i>cap</i> (adversatiu)	-	-	-	-	-	accepció	-
<i>ell</i> (expressiu)	-	-	article	article	-	-	article
<i>espai</i> ‘lentament’ ¹¹	-	accepció	accepció	-	accepció	-	accepció
<i>força</i> ‘bastant’	article	article	article	article	article	-	article
<i>gota</i> ‘gens’ ¹²	accepció	accepció	accepció	accepció	entradeta	article	accepció
<i>la mar</i> ‘molt’ ¹³	accepció	accepció	accepció	accepció	accepció	-	accepció
<i>massa</i> ‘en excés’	article	article	article	article	article	-	article
<i>pas</i> (adversatiu)	article	article	article	article	article	(apèndix)	article
<i>passa</i> ‘poc més’ ¹⁴	especial	especial	-	accepció	-	-	-
<i>pla</i> multiús ¹⁵	article	article	accepció	article	entradeta	accepció	article
<i>ple</i> ‘molt’ ¹⁶	accepció	accepció	accepció	accepció	-	-	accepció
<i>poc</i> ‘no pas’	accepció	accepció	accepció	accepció	accepció	article	accepció
<i>poder</i> ‘potser’	-	article	article	article	article	article	article
<i>prou</i> ‘suficient’	article	article	article	article	article	article	Article

⁹ El DVal dona tres accepcions: ‘de manera indiscriminada’ (*En comptes d’espigolar, colliu arreu*), ‘sense curar l’acció, [...] de qualsevol manera’ (*Aquell xicot fa les coses arreu; La meua germana vesteix arreu*) i ‘descurós, deixat’ (*És una persona molt arreu*). Les altres obres duen una informació similar. El DPCLC posa en una única accepció ‘de cap a cap, totalment’ (*Colliu-ho arreu*) i ‘fet malament’ (*No ho colliu arreu*); en una altra accepció hi va el sentit ‘a tots els llocs’ (*Arreu hi ha problemes*).

¹⁰ El DPCLC consigna dos sentits en una accepció: ‘en direcció a’ (*Aneu cap dalt*) i ‘moment aproximat en què passa una cosa’ (*Va arribar cap a les 9*). Els altres diccionaris recullen aquests dos usos en accepcions separades.

¹¹ Quant al GDLC, aquest sentit no hi figura en l’edició en paper; però l’edició en línia inclou l’accepció següent: «3 DIAL 1 Calma, lentitud. *No corris ni perdis s’espai*. 2 **a espai** (o **d’espai**) *loc adv* A poc a poc, amb calma». Al DIEC1 i al DIEC2 hi apareix com a subentrada en la construcció *a espai* o *d’espai*. Al GD62 hi apareix com a subentrada només *a espai* però també recull amb entrada pròpia *a espaiet* (a l’Ebre es pot sentir *Vés espaiet* o *Vés espaiet*, sobretot adreçant-se a infants).

¹² Al DPCLC *gota* hi és en el sentit quantitatiu però no com a ‘glòbul de líquid’.

¹³ El GDLC i el DLC3 tenen diverses subaccepcions. El GDLC té: «5 **fig 1 la mar** Molt, abundantment. *Aquell noi m’agrada la mar. D’això, en té la mar*. 2 **la mar de** Molta quantitat de, gran nombre de, molt. *Va anar-hi la mar de gent. És la mar de feliç. S’ha fet la mar d’il·lusions*. 3 **una mar** Separació, diferència, molt gran. *Entre tu i jo hi ha una mar*. 4 **una mar de** Una gran quantitat de, molt. *Estic en una mar de dubtes. Una mar de sang, de llàgrimes*». A l’edició en línia aquesta accepció és la 6, ja que just abans n’hi han afegit una altra: «fig Gran extensió. *Mar de sorra, de gel*». El DIEC1 té tres accepcions amb aquesta informació (la primera no du definició, sols s’indica que és una analogia semàntica): «PER ANAL. *Una mar de glaç, de sorra*. | *Una mar de sang*. || FIG. Abundor extraordinària. *Una mar de llàgrimes. Una mar de dubtes, de penes, de paraules, de dificultats. D’això, en té la mar*». El DIEC2 canvia poc: «m. o f. 4 1 [...] 2 Gran extensió. *Una mar de glaç, de sorra. Una mar de sang*. 4 3 Abundor extraordinària. *Una mar de llàgrimes. Una mar de dubtes, de penes, de paraules, de dificultats. De llibres, en té la mar*». El GD62 reporta *la mar de*, però no *la mar* adverbial.

¹⁴ El DLC3 té l’article *passa*² definit així: «Mot emprat en l’expressió **passa de loc prep** Tant i un poc més. *Va perdre passa de cent mil pessetes. De sol·licituds, n’hi ha passa de vuitanta*». El DVal, que parteix del DLC3, du la mateixa informació (sense el mot *emprat* —sembla un descuit—; al segon exemple hi diu *huitanta*). El GDLC ho refà: hi posa diverses accepcions, i la 3 és la subentrada *passa de*, amb igual definició i exemples (a l’edició en línia el darrer exemple és *Va perdre passa de cent euros*).

¹⁵ El DPCLC dona dues accepcions per a l’ús gramaticalitzat de *pla*, i altres accepcions per a altres usos.

¹⁶ Els diccionaris que ho posen com a accepció ho fan dins l’article del nom *pler*, no pas dins l’article de l’adjectiu *ple*. Vegeu, però, Piqueras-Brunet i Rull [en premsa].

<i>sisplau</i> (cortesia) ¹⁷	accepció	accepció	accepció	accepció	article	-	accepció
<i>va</i> (auxiliar) ¹⁸	accepció	accepció	article	accepció	entradeta	-	article
<i>via</i> 'passant per'	article	article	-	article	entradeta	-	article
<i>vora</i> 'més o menys' ¹⁹	accepció	accepció	accepció	accepció	-	-	accepció

Taula 1. Usos gramaticalitzats als diccionaris.

A voltes la ubicació d'un mot gramaticalitzat està lligada a certes eventualitats. Per exemple, faria estrany que *ausades* anés com a accepció dins el verb *gosar* (en tot cas, el DVal també recull *a gosades* amb entrada pròpia remetent a *ausades*).

Un cas especial és *prou*. En origen era un nom que significava 'profit' (*Que us faça prou*). A partir de determinats contextos va interpretar-se com a 'suficient' (*T'ha fet prou?*); i s'obriria la porta als usos actuals: 'suficient' (*Ja en tinc prou; Prou de soroll!*; *Hi havia prou gent per a començar*), 'bastant' (*Fa prou fred*)²⁰, 'certament' amb valor de confirmació (*T'agrada esquiar? —Prou*), de retret (*Prou que et queixes, quan t'afecta a tu!*) i de la validesa d'una informació (*Em vaig trobar una maleta amb bitllets —Prou*). El DIEC1, el DIEC2 i el GD62 només recullen el sentit gramaticalitzat de *prou*, no pas l'originari, ja extingit; però el DLC3, el GDLC i el DVal hi posen, al final, una accepció més, de categoria gramatical nom, amb el valor de 'profit' (a l'inrevés de la praxi general, que és posar el sentit més etimològic al principi de l'article).

4. ANÀLISI

S'observa que el tractament dels mots gramaticalitzats als diccionaris generals és irregular. Això es veu clarament si es comparen els diccionaris entre si; per exemple, l'auxiliar *va* té entrada pròpia al DIEC1 i al DIEC2, mentre que al DLC3, al GDLC i al GD62 es consigna en una accepció dins *anar*. Però també s'observa irregularitats dins un mateix diccionari. Així, al DIEC2 alguns mots gramaticalitzats tenen entrada pròpia (*massa, força, pas, pla, acabat, cap*) i d'altres apareixen com a accepcions a l'article del mot del qual provenen (*gota, vora, poc, espai*). I al GD62 (amb tres graus dins els articles per a classificar el lèxic segons usos i historial semàntic²¹) els mots gramaticalitzats hi apareixen ara com a entrada (*sisplau, bastant, força, acabat, massa*), ara com a entradeta (*via, gota, pla*), ara com a accepció (*arreu, espai, poc*). La comparació entre mots tampoc s'aguanta. Així, l'ús preposicional i adverbial de *vora* apareix com a accepció dins l'article del nom *vora*; però l'ús preposicional de *via* apareix amb article propi (al GD62 com a entradeta). Semblantment, l'ús adverbial

¹⁷ Si es reporta com a accepció *va* dins l'entrada *plaure*. El GD62 és l'únic que té l'entrada *sisplau*; però a *plaure* també el posa com a accepció. A *plaure*, el DIEC1 i el DIEC2 únicament reporten la forma *si us plau*; per contra, el DLC3, el GDLC i el GD62 també reconeixen les variants *si et plau* i *si li plau*. L'edició electrònica del GDLC en rebaixa la variabilitat, ja que entre claudàtors hi posa «usat sovint en la forma *inv si us plau*». El DIEC2 du un exemple que ho il·lustra: *Si us plau, Pere, deixa'm el teu llibre*.

¹⁸ Al GDLC i al DLC3 es posa com a accepció a l'article *anar*. El GD62 posa una entradeta per a tots els usos auxiliars d'*anar* ([*va* + infinitiu] de passat perfet, [*anar* + *a* + infinitiu] de futur i [*anar* + gerundi] de progressivitat).

¹⁹ Al DPCLC hi ha l'entrada *vora* però només en l'ús originari com a nom.

²⁰ Al País Valencià significa 'bastant' (*El xic té prou fam*), però a Catalunya incorpora el matis 'més del que era esperable' (*Hi ha prou gent, creia que n'hi hauria menys; L'equip, tot i jugar amb menys jugadors, va fer un partit prou bo*).

²¹ Ocasionalment, com en la preposició *en*, el GD62 també disposa de superaccepcions numerades amb xifres romanes. El GD62 no té subaccepcions, i en això es diferencia dels altres. Cal dir que l'entradeta del GD62 és més que una accepció; implica canvis sintàctics. La diferència, doncs, entre la triple gradació del GD62 respecte dels altres és de qualitat, no pas de quantitat.

d'*acabat* hi figura amb entrada pròpia diferent del verb *acabar* (i del nom *acabat* 'darrer detall en una obra'). En el cas de *(en) acabat* i *en acabant*, a més, tenim que *acabat* va amb entrada pròpia mentre que *en acabant* sol aparèixer com a accepció o entradeta dins l'article *acabar*.

Tals incongruències tenen raó de ser perquè és molt difícil tallar i organitzar els sentits i usos dels mots. Les paraules adopten sentits gramaticalitzats per mitjà d'un procés de reinterpretació semàntica i sintàctica lent i progressiu. Els nous sentits van apareixent al costat dels significats vells. Així, primerament el lexicògraf tendeix a posar l'ús gramaticalitzat nou en una accepció, perquè ho percep com una lleu evolució semàntica. Però altres mots ja estan gramaticalitzats de fa temps, i per tant estan més consolidats, cas en què se solen consignar en articles lexicogràfics propis. Això vol dir que el pas del temps, i el pertinent grau de consolidació, és determinant.

La diversitat d'usos també pot ser determinant perquè es destini un article específic a un mot gramaticalitzat. És el que ha passat amb *pla*. Vora Girona, Rigau (2004) documenta cinc usos d'aquest mot: (a) reforç de l'adverbi *bé(n)* (*Te'n guardaràs pla bé, de parlar-hi!*; *Estem pla ben arreglats!*; *Que vagin amb compte, però, perquè, d'aquesta xarxa que en diuen Espanya, quan hi ets a dins, costa molt sortir-ne. Ho sabem pla bé* (Miquel Pairoli, *El Punt*, 29-9-2009)); (b) equivalent a *encara més* (*Els articles d'aquest filòsof sempre valen la pena; i el seu llibre pla, és interessant; Ara pla tinc ganes d'anar a les agudes i voltants!* (comentari de Joana/Sargantana al fòrum *Avet Blau*, «Vespre de Reis, al Turó», <<http://burcet.lacocelera.net/post/2007/01/05/vespre-reis-al-turo>>, 26-1-2007)); (c) equivalent a *què* quan es contraposen dues situacions (*Acabo la jornada ben cansat —Jo pla, que tinc dues feines!*) (d) equivalent a *poc* o al pas adversatiu (*En Pere pla que vindrà!*); (e) equivalent a *prou* que com a afirmació emfàtica (*Semblava que no se'n sortiria, però ell pla es va espavilar*). A Cerdanya, a més, apareix com a intensificador, equivalent a l'expressió valorativa-quantitativa *si en...!* o *que en...!* (*Feia pla fred!* [o *Pla feia fred!*]; *Pla n'hi havia, de gent; Pla ens agrada, anar al cinema!*; *Feia pla temps, que hi vaig anar!*). Al DIEC1 es recullen dos usos en un parell d'accepcions dins l'article de l'adjectiu *pla*; però al DIEC2 i al GDLC, que són posteriors, hi apareix amb entrada pròpia (i al GD62 amb entradeta).

Un altre factor és si un mot gramaticalitzat és d'ús general o restringit geogràficament. Quan és general té més possibilitats de tenir entrada pròpia (*massa*, *prou*, *bastant*, *cap* de destinació, *cap* quantificador, *via*). En canvi, quan és restringit geogràficament sol consignar-se en una accepció (*ple*, *passa*, *poc*, *espaï*) encara que tingui complexitat semàntica (*arreu*); això si no s'obvia (*cap* adversatiu). Aquesta pràctica també té excepcions: un mot dialectal com *ell* té entrada pròpia i no es consigna com una accepció del pronom personal *ell*. Quant a *pla*, tot i ser restringit geogràficament, segurament figura amb entrada pròpia al GDLC i al DIEC2 per la complexitat semàntica. Finalment, mots com *força*, *ausades*, *pas*, *gota* o *sisplau* són generals; però no s'utilitzen a tot el domini lingüístic (*ausades* és típicament valencià; *pas* i *força* perden vitalitat cap al sud; *sisplau* és desconegut a les Illes).

5. CONCLUSIONS

El tractament dels mots gramaticalitzats als diccionaris generals catalans és irregular. Per raons diverses: pot tenir-hi a veure el grau de gramaticalització de cada cas; la complexitat semàntica; l'abast geogràfic; la presència o absència en el llenguatge general; etc.

Seria bo homogeneïtzar el tractament lexicogràfic d'aquesta classe de mots. Per a fer-ho proposo tres línies d'actuació:

- 1) Consignar sistemàticament cada mot gramaticalitzat amb un article propi, diferenciat del mot original²². Els avantatges són dos. Primer, s'homogeneïtza el tractament d'aquesta classe de mots. Si alguns ja tenen entrada pròpia (*poder, pas, passa, pla, bastant, va, via*, etc.), es guanya en coherència si d'altres també la tenen (*gota, vora, poc, ple*, etc.). Segon, hom donaria més nitidesa a la informació. En efecte, consignar els usos gramaticalitzats amb accepcions en un article d'un mot ple encorseta la capacitat informativa del diccionari. En canvi, una entrada pròpia dóna més marge de maniobra al lexicògraf. Això queda demostrat en mots com *pla* (del DIEC1 al DIEC2 ha passat a tenir un article específic); però també en altres d'aparentment més simples. És el cas de *gota*, amb variabilitat d'usos (*De paciència no ens en queda (ni) una gota, No hi veig (ni) gota, No té (ni) gota de vergonya, Això que dius no té (ni) gota de sentit, No pateix gens ni gota*). Com ho tracten el DIEC2 i el GDLC (accepció dins l'article del nom *gota* amb remissió a *gens*) és insatisfactori. També és el cas de *vora*, que ha desenvolupat usos que ocupen l'espai de *prop*, no tan sols indicant 'proximitat física' (*Deixa'm vora la casa, Posa't vora meu, Ho tens a la vora*) sinó també amb valor quantitatiu per a indicar 'més o menys' (*Eren vora les dotze, Hi havia vora 200 persones*). Una simple remissió a *prop* (com fan el GDLC i el DIEC2) no ajuda a saber si l'equivalència és en tots els sentits o no, i això és insatisfactori (sobretot si qui consulta el diccionari és un aprenent de l'idioma o un traductor)²³.
- 2) Conèixer bé els processos de gramaticalització. Això permetria al lexicògraf ser més generós a l'hora de reconèixer els sentits nous (en comptes de resistir-s'hi, com ha passat algun cop) i tenir més dades en determinar quina informació ha de consignar-hi. El cas de *via* 'passant per' ho il·lustra. En els diccionaris generals la definició és laxa i els exemples fan pensar que sols s'aplica a trajectes²⁴. Tanmateix, en el llenguatge periodístic i acadèmic es fa servir en contextos variats. Vet aquí una mostra:

- *La principal empresa de pagaments electrònics del món ha anunciat un acord amb el GSMA [...] per facilitar les transferències via mòbil* (324.cat, <<http://www.324.cat/noticia/361728>>, 18-2-2009)
- *ha arribat el dia que es farà públic què aporta cada català a Espanya via impostos i què en retorna via serveis* (Xavier Bosch, *Avui*, 15-7-2008)
- *És d'aplaudir la tasca d'en López Tena o d'altres estudiosos buscant esclètxes legals via Europa* (Jordi Cabré, *Avui*, 19-5-2008)

²² Això no caldria aplicar-ho a *ausades* i *prou*, per tal com els mots originals (el verb *osar* i el nom *prou*) generalment no figuren al diccionari per obsolets, de manera que ja tenen entrada pròpia.

²³ Quant a *arreu*, no seria forassenyat destinar-hi dos articles, un per al sentit 'a tots els llocs' (*Arreu hi ha corrupció; Déu és a tot arreu; Colliu arreu, no us deixéssu res*) i l'altre per al sentit 'malament' i com a desvalidador (*Colliu arreu que vol ploure; Ton fill tot ho fa arreu; Vesteix arreu; S'han separat —Arreu!*).

²⁴ El GD62 du l'exemple *Trajecte Nantes-París via Tours*; el GDLC, el DVal i el DLC3 duen l'exemple *Milà via Gènova*; i el DIEC2 du dos exemples: *Línia Barcelona - Sant Vicenç via Vilafranca; La notícia va arribar via Canyameres*. Només el segon exemple del DIEC2 va un xic més enllà pel que fa a aquesta restricció. Sobre l'evolució de l'admissibilitat d'aquest mot, vegeu Mestres *et al.* (1995: 724 i 2007: 821).

- ningú no descarta que al costat de l'urna de president i secretari general n'hi hagi una altra: la del candidat. Una altra possibilitat és que un cop triats els dos màxims dirigents de la formació el mateix dia del congrés es triés el candidat, també via urna (Avui, notícia del congrés d'ERC, 18-3-2008)
- Via uns tipus d'interès manipulats, situats en mínims històrics mai vistos, els bancs centrals han modulats i estimulat com mai el cicle econòmic (Ramon Tremosa, Avui, 14-6-2007)
- aquesta vegada la crisi espanyola no es podrà superar, com abans, amb un augment de les exportacions propiciat per la baixada dels salaris via devaluació de la moneda, sinó que serà necessari augmentar la productivitat per unes altres vies (Joan-José López Burniol, El Periódico de Catalunya, 31-3-2009)
- En canvi a Aznar li va passar el contrari: va ser la política exterior en la seva última legislatura el que va derrotar el seu partit, via foto de les Açores (Vicenç Villatoro, Avui, 15-10-2009)
- és el president d'Esquerra, Joan Puigcercós, qui informa per telèfon Montilla sobre la decisió dels republicans de votar al Parlament la resolució però de desmarcar-se'n via firma (Sandra Arenas, Avui, 28-4-2010)
- Garzón és l'excusa per desenterrar, via guerra civil i franquisme, l'esquema de les dues Espanyes enfrontades (Vicenç Villatoro, Avui, 2-5-2010)
- Miquel Calçada, via vídeo, molt aplaudit, va assegurar que [...] (Pep Lloveras, Avui, 2-5-2010)
- m'atreviré a mirar d'analitzar via un clàssic anglès la malastrugança que persegueix l'estrella política de l'alcalde Jordi Hereu (Toni Aira, El Singular Digital, 13-5-2010)

Per tant, hi ha força distància entre la pràctica del llenguatge estàndard i la informació dels diccionaris.

- 3) Tenir dades sobre els usos dels mots gramaticalitzats en tots els parlars. En el cas de *pla*, *prou* o *arreu* això és fonamental. A més, amb aquesta informació s'evitarien incongruències: si l'adverbi *poder* (*Ara poder plou*) té article propi als diccionaris també l'hauria de tenir l'adverbi *tornar* (*Ara plou tornar*), usual a Andorra, el Rosselló i abans també a Cerdanya (Rull, 2011).

Finalment, aquesta qüestió no pot separar-se de la representació d'altres casuístiques, com:

- Construccions quantitatives com *una mica (de)*, *un poc (de)*, *un pèl (de)* o *un xic (de)* 'poca quantitat' o *un munt (de)*, *un fart (de)*, *un fotimer de*, *un tall de*, *un tip de*, *un cabàs de*, *un fum de*, *un tou de*, *una pila de*, *una mà de*, *un gec de*, etc. 'gran quantitat' (*Tens una mica de sucre?*; *L'habitació és una mica freda*; *El gerro s'ha badat una mica*; *Necessitam un poc de sort*; *Té la ferida un poc infectada*; *Es nin tremolava un poc*; *La foscó li fa un pèl de por*; *La planta està un pèl torta*; *Mou-te un pèl*; *Tenia un xic de febre*; *La sopa és un xic salada*; *Atanseu-vos un xic*; *Té un munt de diners*; *Ha viatjat un munt*; *S'ha fet un fart de pensar*; *Ha patit un fart!*; *Hi havia un tall de gent que feia por*;

Ens fotrem un tip de riure, de patir; Van rebre un cabàs de gols; Feia un fum de faltes; Allà hi ha un tou de llenya; Una pila d'històries; Sap una mà de contes; Hi havia una mà de gent...!; Li fotran un gec d'hòsties). A més, mica també s'ha gramaticalitzat adoptant el valor de 'gens' (*No era mica agradable*) a partir de determinats contextos (*No vol ni mica de compassió; No hi veu gens ni mica*).

- Mots que tenen un sentit però que, acompanyats de preposicions, solen adoptar un sentit més gramaticalitzat. Per exemple, *en sec* no vol dir només 'no mullat', sinó també 'de cop' (*Va aturar-se en sec; En sec va dir que se n'anava*). Això se sol resoldre mitjançant subentrades; però hi ha mots que ocorren exclusivament en una determinada construcció, com *de sobte, a l'empèl, d'esquitllentes, al/de gairó, a la biorxa, a rossegons, a/de genollons, a (les) palpentos, de soca-rel*, etc.²⁵, tampoc exempts de problemes²⁶.
- Mots inclosos en el grup anterior però que s'usen manta vegades amb valor gramaticalitzat, com *ple, tot, pic* o *cop*. Per exemple, *tot* de 'molt' (*Hi havia tot de sang al terra*); *a tot/tota* 'al màxim' (*Navegàvem a tota vela; Vehicle assegurat a tot risc; Una imatge a tot color; Fugien a tot córrer*); *tot i* amb valor concessiu (*Entrà a la casa embuixada tot i l'advertiment [o tot i advertir-lo, o tot i advertint-lo]*); *amb tot* concessiu (*No puc anar-hi avui; amb tot, hi aniré demà*); *i tot* posposat inclusiu (*La policia escorcollà la ciutat, l'església i tot*); *tot* intensificador de gerundi (*El xiquet va marxar tot plorant*); *ple* de 'molt' (*A l'esplai de Montgat, als nanos els fan fer ple de coses*); *a/en ple/plena* 'al punt central, a mig fer, al moment de més feina' (*Es van presentar en plena nit [o a plena nit]; Abans aquest edifici estava en ple ús; Un atleta en ple esforç pot lesionar-se; Va desmaiar-se en ple debat; Estem en ple estiu [o a ple estiu]; En plena crisi no es poden adoptar aquestes mesures], de ple [o de ple a/en ple] 'directament', 'absolutament' (Topàrem de ple contra el mur; El sol hi tocava de ple (a ple); T'equivoques de ple (en ple); Treballava de ple en un nou projecte); un pic 'un cop, així que' (Un pic arribis truca'm; al Camp de Tarragona és en pic); al pic de 'en el moment de màxima intensitat' (Al pic del batre no podem fer altres faenes; Al pic de l'estiu se li acut anar al desert); a pic de 'a punt de' (a pic de perdre 'a punt de perdre'; Martí Mestre, 2006); de cop (i volta) 'de sobte' (De cop es va posar a ploure); a cops 'a vegades' (A cops no sé què dir)²⁷.*

En fi, caldria adoptar una visió global per tal de donar-hi un tractament homogeni²⁸.

²⁵ El GDLC, el DLC3 i el DVal tenen com a entrada els mots *sobte, empèl, esquitllentes*, etc., i la definició comença així: «Mot emprat en l'expressió...», seguit de la construcció (*de sobte, a l'empèl, d'esquitllentes*, etc.) en negreta i, tot seguit, la definició (més amunt hem vist que *passa* entra dins aquest grup). En canvi, el DIEC1, el DIEC2 i el GD62 posen aqueixes expressions tal qual com a entrada (començant per la preposició però ordenades segons la primera lletra del mot llarg).

²⁶ Vegeu el cas de *pac*. Al DLC3 i al GDLC apareix amb aquest article: «*m 1* Pagament. **2 en pac de esp** En recompensa de». En canvi, al DIEC1 i al DIEC2 tan sols hi apareix la construcció *en pac de* amb entrada pròpia definida així: «*loc. prep.* En recompensa de».

²⁷ En el cas de *pic*, els diccionaris indiquen que significa 'cop', sense cap més dada. Potser fóra bo indicar que ho és també quan significa 'vegada'. Així, a Mallorca es pot sentir *No pugueu tots d'un pic*. Això permetria escriure *Un pic arribis truca'm*. Amb *cop* passa el mateix: els diccionaris rementen a *vegada* però fóra bo que explicitessin la construcció *a cops* com a subentrada o en un exemple.

²⁸ Vegeu algun treball en aquesta línia, com Carreté (1991).

BIBLIOGRAFIA

- Alturo, Núria i Chodorowska-Pilch, Marianna (2009). «La gramaticalització de *sisplau*». *Els Marges*, n° 88, 15-37.
- Batllori, Montserrat i Hernanz, M. Lluïsa (2009). «En torno a la polaridad enfática en español y en catalán: un estudio diacrónico y comparativo». Dins Joan Rafel Cufí (ed.), *Diachronic linguistics = Lingüística diacrónica = Lingüística diacrònica*. Girona: Documenta Universitaria, pp. 319-352.
- Carreté, Ramon (1991). «Locucions amb entrada composta al *DGLC* i al *DLC*». *Estudis de llengua i literatura catalanes XXIII*. Barcelona: PAM, pp. 265-280.
- Castellà, Josep M. i Cuenca, M. Josep (1993). «La gramàtica no ho és tot, oi?». *Com*, n° 28, 27-29.
- Cuenca, M. Josep (1995). «Aproximació sintàctico-pragmàtica a les question-tags del català». Dins AADD. *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. II. Barcelona: PAM, pp. 397-408.
- Cuenca, M. Josep i Castellà, Josep M. (1995). «Una caracterització cognitiva de les preguntes confirmatòries (question tags)». *Caplletra*, n° 18, 65-84.
- Espinal, M. Teresa (1991). «Negation in Catalan. Some remarks with regard to *no pas*». *Catalan Working Papers in Linguistics*, n° 1, 33-63.
- Espinal, M. Teresa (1993). «The interpretation of *no pas* in Catalan». *Journal of Pragmatics*, n° 19, 5-21.
- Martí Mestre, Joaquim (2006). *Diccionari històric del valencià col·loquial (segles XVII, XVIII i XIX)*. València: Universitat de València.
- Mestres, Josep M.; Costa, Joan ; Oliva, Mireia i Fité, Ricard (1995). *Manual d'estil. La redacció i l'edició de textos*, 1a ed. Barcelona / Vic: Universitat de Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Rosa Sensat, Eumo.
- Mestres, Josep M.; Costa, Joan; Oliva, Mireia i Fité, Ricard (2007). *Manual d'estil. La redacció i l'edició de textos*, 3a ed. Barcelona / Vic: Universitat de Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Rosa Sensat, Eumo.
- Morant Marco, Ricard i Serra Alegre, Enric (1987). «Pas». *Els modificadors intraoracionals i interoracionals*. València: Universitat de València, pp. 73-75.
- Ortís, Pere (1999). *Netegem i enriqueim la llengua catalana*. Barcelona: PAM.
- Pérez Saldanya, Manuel (1997). «Entre el lèxic i la gramàtica: els processos de gramaticalització». Dins M. Teresa Cabré Castellví i Mercè Lorente (eds.), *Lèxic, corpus i diccionaris. Cicle de conferències i seminaris 95-96*. Barcelona: Institut Universitari de Lingüística Aplicada, pp. 91-111.
- Piqueras-Brunet, Marta i Rull, Xavier [en premsa]. «Els quantificadors catalans *ple de* i *tot de*: casos de gramaticalització del patró plenitud > multiplicitat». *26è Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques* (València, setembre 2010).
- Rigau, Gemma (2004). «El quantificador focal *pla*: un estudi de sintaxi dialectal». *Caplletra*, n° 36, 25-54.
- Rossich, Albert (1996). «Un tipus de frase negativa del nord-est català». *Els Marges*, n° 56, 109-115.
- Rull, Xavier (2011). «*Poder ara neva tornar*. Els infinitius-adverbis, un tipus de coverbs en català». *Estudis Romànics*, n° 33, 81-106.
- Rull, Xavier [en premsa]. «*Anar astall és fer-ho arreu iau, tat?* Les paraules gramaticalitzades del parlar tortosí: descripció, origen i tractament descriptiu i prescriptiu». *III Congrés de Cultura i Territori a les Comarques de la Diòcesi de Tortosa* (Jesús / Vinaròs, novembre 2011).

- Sancho Cremades, Pelegrí (2003). «Anàlisi contrastiva interdialectal de la fraseologia: el cas de *déu-n'hi-do*, *ausa(d)es* / *a gosa(d)es* i *espaïet*». *Catalan Review*, XVII/2, 151-176.
- Solà, Joan (1992). «Necessitat d'un diccionari d'ús» (I i II). *Com*, n° 26 i 27, 22a-24b i 21-23.
- Solà, Joan (1994). *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*. Barcelona: Empúries.
- Torrent-Lenzen, Aina (2007). «La negació amb *pas* en català antic». *Randa*, n° 59, 201-214.

LEXICOGRAFIA RIBIANA: ELS CONTES PER A INFANTS

RESUM

Anàlisi sobre la praxi lingüística de Carles Riba, prenent com a base alguns textos de la narrativa per a infants i amb una atenció especial pels aspectes lèxics. Veurem la influència del gènere, és a dir la rondalla, en les tries lèxiques de l'autor i també veurem l'evolució d'aquestes tries entre els anys 1918, 1928 i 1951, anys crucials en la fixació de la normativa fabriana, mitjançant la col·lació de les edicions corresponents a aquests anys, totes elles revisades directament per Riba.

Paraules clau: Riba, llengua, contes, Fabra, Coromines.

En el marc d'un treball més ampli sobre la llengua de Carles Riba, ens proposem fer una anàlisi sobre la praxi lingüística d'aquest autor, amb una atenció especial pels aspectes lèxics. Per fer-ho consultarem les diverses eines lexicogràfiques habituals en aquesta mena d'estudi, però sobretot el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* (d'ara endavant CTILC), elaborat per l'Institut d'Estudis Catalans i que recull una mostra de la producció escrita en llengua catalana des del 1832 al 1988.

Pel que fa a Riba, el CTILC té entrades les obres següents, entre les quals no apareix, entre altres coses, l'obra crítica, ni les introduccions a les diverses obres de creació, cosa que haurem de tenir en compte:

- 1915 *Històries extraordinàries*
- 1918 *Càntic dels càntics*
- 1919 *Odissea I - II - III*
- 1919 *Primer llibre d'estances*
- 1920 *Cartes a Josep Obiols*
- 1920 *L'antic Orient*
- 1921 *Cartes a Josep Obiols*
- 1924 *L'ingenu amor*
- 1928 *Sis Joans*
- 1930 *Estances: llibre segon*
- 1943 *Elegies de Bierville*
- 1946 *Del joc i del foc*
- 1952 *Salvatge cor*
- 1953 *L'odissea*
- 1957 *Esbós de tres oratoris*
- 1959 *Edip Rei*
- 1961 *Electra*

En aquesta ocasió ens fixarem en els criteris que Riba aplica al moment de crear una llengua a l'abast del públic infantil.

1. RIBA I LA NARRATIVA PER A INFANTS

D'una forma que potser ens pot sorprendre, l'autor que va tenir un paper tan transcendent en el debat sobre la novel·la, amb el seu famós article del 1925, i amb la creació del Premi Crexells, justament de novel·la, poc després, no ens ha deixat una producció narrativa gaire abundant. Carles Riba va escriure només un «grapat de contes» (Sullà, 1992: 7), dels quals alguns eren pensats per a un públic infantil i d'altres no. El que ens interessa aquí és la seva narrativa per a infants.

És sabut que Riba mateix no tenia en gaire consideració la narrativa per a infants. Sullà cita un comentari fet en una conferència del 1938 (Sullà, 1992: 10) sobre la poca afició que tenia a aquesta mena de literatura, i que aquestes obres l'avorrien; també Lluís Quintana (2007: 75) es fixa en el mateix comentari, i encara afegeix una nova cita, aquest cop del pròleg a la tercera edició de *Les aventures de Perot Marrasquí*, on Riba declarava de manera peremptòria: «la major part de tota aquesta literatura infantil és idiota». Cal tenir en compte, però, que malgrat totes aquestes consideracions i de forma coherent amb la mateixa actitud moral de Riba, aquest considerava tota la seva obra com a legítima i no en va rebutjar mai cap part; per altra banda, tenint en compte els nostre objectius, la narrativa per a infants ens permet analitzar un aspecte particular de l'idiome ribià. De quina manera els criteris de correcció i d'adequació a les normes fabrianes característics de la ideologia noucentista es modifiquen per adaptar-se a un públic infantil? Tampoc no hem d'oblidar que un dels objectius del Noucentisme com a moviment era el d'educar i de formar lectors entre els joves i que Riba era un dels escriptors que posaven en pràctica de forma disciplinada els suggeriments de Fabra: ens interessa, doncs, veure com aquests objectius influeixen sobre la llengua que utilitza en els seus contes.

Analitzarem en aquest cas *Sis Joans*, però especialment el capítol d'introducció, «Paraules a la gent gran», i «Joan Feréstec», fixant-nos en les possibles diferències entre la llengua de l'un i de l'altre.

2. SIS JOANS

El recull de contes *Sis Joans* és especialment útil per a la nostra investigació per diversos motius. En primer lloc, Riba hi fa, segons les seves pròpies paraules, «uns utilíssims exercicis de simplicitat» (Riba, 1951: 7), és a dir que la seva intenció és crear un producte assequible a un públic ampli, i per tant li cal utilitzar un llenguatge entenedor, sense deixar de banda tanmateix la intenció literària.

En segon lloc, la cronologia de creació dels textos ens proporciona dues fotografies d'un mateix estil de llenguatge amb una distància de deu anys, el temps transcorregut entre «Joan Feréstec», el primer, i «Joan Drogo», l'últim, sense comptar que la darrera revisió del text va ser feta pel seu autor el 1951. Hi trobem a més un text d'introducció escrit pel mateix autor al moment de la publicació del recull complet i que s'adreça, a diferència de la resta, a «la gent gran», amb totes les diferències d'estil que veurem que això representa.

Les diferents edicions

La idea inicial dels contes sobre un personatge anomenat Joan va partir de l'editor Antoni Muntanyola (Sullà, 1992: 31), que ja havia encarregat a Josep Morató un *Joan Mofeta*. El mateix any 1918 també va encarregar a Carles Riba dos contes més, que

serien *Joan Feréstec* i *Joan Barroer*, i encara un altre, *Joan Brut*, que però en aquell moment no es va arribar a publicar per problemes de l'editorial. Riba hi va continuar treballant pel seu compte i va escriure tres contes més: «Joan que turmentava les bèsties», «Joan Golafre» i «Joan Dropo», que acabarien apareixent junt amb els tres primers sota el títol *Sis Joans* a l'editorial La Mirada l'any 1928. El text d'aquesta edició, és a dir la primera de la versió conjunta de tots sis contes és la que ha estat entrada al CTILC. Posteriorment, Riba encara en va fer una revisió per a l'editorial Juventud, que seria publicada el 1951, i és aquesta versió que recull Enric Sullà a la seva edició de les *Obres Completes* (Riba, 1991).

De *Joan Feréstec*, hem col·locat les següents edicions:

- 1918, primera edició, il·lustrada, Barcelona, Muntanyola.
- 1928, primera edició dins el recull *Sis Joans*, Barcelona, La Mirada.
- 1951, segona edició del recull, Barcelona, Ed. Juventud.

El gènere

Abans de passar a analitzar específicament la llengua d'aquest conte, cal tenir en compte dins de quin gènere s'inscriu. És evident que Riba pretén escriure alguna cosa que recorda una rondalla i aquest serà un condicionant d'alguns dels aspectes que veurem. Ell mateix havia traduït al català els contes dels germans Grimm, i coneixia bé també altres obres que d'alguna manera s'insereixen dins d'aquesta tradició, des de les *Fables* de La Fontaine al *Roman de Renard*, sense deixar de banda naturalment les rondalles catalanes. Tampoc podem oblidar els autors que s'han inspirat en aquesta tradició per fer creacions pròpies, des d'Oscar Wilde a Italo Calvino, etc.

Si ens basem en la caracterització de l'estudiosa italiana Cristina Lavinio (1982: 92) pel que fa a la «fiaba», que ella oposa per una banda al «mito» i per l'altra a la «leggenda», i que creiem que podem relacionar amb la nostra «rondalla», veiem com el text de Riba n'acompleix els determinants: caràcter profà i no sacre, caràcter acrònic dels fets narrats, i fets fantàstics percebuts com a tals. Així mateix, la fórmula d'obertura: «Una vegada era un noi que es deia Joan», que segueix el model tradicional, s'inscriu en el ventall més ampli de fórmules que també són de tancament, i que com ens diu Giovanna Cerina (1982: 121), representen uns «*modi di mediazione tra il mondo fiabesco e il mondo quotidiano, attraverso la simulazione di una sorta di contemporaneità tra l'io emittente e i personaggi*»¹. Tant la fórmula d'obertura com la de tancament són en tot cas característiques del gènere, i serveixen tradicionalment per crear aquesta frontissa entre el món real i el món màgic en què tot és possible, que els animals parlin, o que els nens paguin alguna malifeta convertint-se en gat o en ruc.

Seria interessant analitzar altres qüestions que no han estat prou estudiades, com ara les intervencions de la divinitat cristiana a les rondalles: Max Lüthi (1979: 76) considera que els personatges divins cristians no hi haurien d'aparèixer, perquè serien només uns falsos substituïts dels diversos éssers sobrenaturals dels contes, però en canvi mostra algun exemple de la seva presència en alguns contes serbo-croats. De tota manera, insisteix (1979: 125), «*Nel mondo autentico della fiaba, non c'è bisogno di scomodare Dio affinché metta tutto a posto; l'ordine si instaura per forza propria*»². En la tradició catalana és cert que sovint l'element màgic és introduït per algun sant o «Nostro Senyor» mateix, però caldria tenir en compte quines rondalles van ser reelaborades pels

¹ «Sistemes que fan de pont entre el món del conte i el món de la quotidianitat mitjançant la simulació d'una mena de contemporaneïtat entre el jo parlant i els personatges».

² «Dins el món autèntic del conte, no cal fer intervenir Déu perquè ho arregli tot; l'ordre s'instaura per ell mateix».

autors dels reculls, en gran part capellans, des del mateix Verdaguer a mossèn Alcover. En el cas que ens ocupa, Riba ha estat classificat sempre com a autor catòlic, i de fet ha estat sovint criticat per alguns sectors per aquest motiu, però caldria veure fins a quin punt les aparicions divines que presenta, si més no en els seus contes, no responen a un simple recurs literari, coherent amb el gènere. Per altra banda, és interessant de veure com un autor en principi tan poc religiós com Oscar Wilde utilitza també sovint en els seus contes les intervencions del Déu cristià (pensem al final de *El Gegant egoista*, per dir-ne només un exemple).

No podem, però, analitzar aquí aquests aspectes, i ens limitarem a les qüestions lingüístiques.

Seguint encara l'estudi de Lavinio citat a la bibliografia, ens fixem que la llengua d'aquestes narracions recorda d'alguna manera la llengua oral, tot i que es tracta en realitat d'una llengua elaborada literàriament, cosa que ens recorda el comentari de Serrahima a *Dotze mestres* (1972: 330): «Hauríem de parlar d'una imatge literària del to col·loquial». No totes les característiques que l'estudiosa determina són rellevants en el nostre cas, però sí que ens semblen importants en primer lloc la mímesi del llenguatge parlat, que podrem veure en diferents ocasions, i en segon lloc i sobretot les qüestions lèxiques. Lavinio (1982: 101) nota la possibilitat de l'ús de termes connotats com a arcaics o literaris en textos com els que estem tractant, diferents dels que s'utilitzen en l'àmbit de la comunicació quotidiana, cosa que en el cas de les rondalles catalanes es podria relacionar amb l'ús de substantius com «donzella» o adjectius com «formosa». En el cas de Riba veurem com podem aplicar aquests conceptes.

«PARAULES A LA GENT GRAN»

En aquestes dues pàgines, Riba introdueix els seus contes a aquells que seran els responsables de fer-los llegir als vertaders destinataris que són els nens i hi manté un cert to col·loquial. Hi trobem per exemple marques de subjectivitat com ara alguna exclamació: «Ai, que aniríem lluny!» (p. 269)³, i també alguns mots que denoten unes tries lèxiques en aquesta direcció: el verb «reparar-se», per exemple («s'hi han repapat», p. 269).

Lèxic

El lèxic és, però, molt diferent del de la resta de l'obra, perquè els mots com el verb «reparar-se», que són els que ens esperàriem en un conte infantil, són pràcticament inexistents, mentre n'hi trobem amb gran freqüència d'altres de registre més elevat. Això ens permet, per altra banda, esbrinar quins eren efectivament, per a Riba, els mots de registre elevat, adients per a unes paraules dedicades a adults i no a un públic infantil. Ens fixarem només en alguns exemples que ens semblen representatius, i els analitzarem recorrent al CTILC⁴.

- reparar-se: tant si es tracta d'una «formació onomatopeica damunt el radical *pap-*, imitador del so de cosa voluminosa que cau», com diu DCVB, com si, més probablement, és un verb derivat de *pap* «guier dels ocells etc», derivat del verb llatí infantil *PAPPARE* «menjar» (DECat, VI, 243-244), aquest és un mot marcat semànticament, i molt adient a un context de conte infantil. Efectivament, no el

³ Citem per l'edició de Sullà de 1992.

⁴ Cal tenir en compte que el CTILC no recull les introduccions als diferents textos, i per tant no hi han estat entrades aquestes «Paraules a la gent gran».

trobem en cap altre text de Riba, excepte les tres recurrències dins *Sis Joans* (CTILC).

- infant: dels mots que indiquen els nens, Riba utilitza «infant» dins *Sis Joans* només en aquest cas o dins «Joan Dropo». Segons el *Diccionari General de la Llengua Catalana* (Fabra, 1932, d'ara endavant DGLC), sembla que el terme més neutre és «nen» («infant»: nen, noi petit; «nen»: noi petit), però a l'entrada «criatura» amb aquesta accepció remet només a «infant». Pel que fa a Riba, ell utilitza preferentment «criatura» (16 recurrències dins *Sis Joans*, segons el CTILC) però la seva tria evoluciona i al darrer dels contes prefereix «infant» (6 recurrències totes a «Joan Dropo»).

- conhort: segons Coromines (DECat, II, 882), és un mot popular però fora del Principat i sobretot «És un dels mots que foren represos amb més braó pels homes de la Renaixença», tot i que «l'entusiasme amb què se'n serviren (...) s'entebeí una mica a fi de segle». Riba l'utilitza, doncs, aquí i no als contes pròpiament dits, i en general a la seva obra només a la primera època (CTILC: 5 recurrències a l'obra de Riba; *Històries extraordinàries*, 1915; *Primer llibre d'Estances*, 1919; primera versió de l'*Odissea*, 1919; *L'ingenu amor*, 1924).

-avençat: el mateix passa amb aquesta forma del verb «avençar», que Riba utilitza aquí però no als contes, i que per altra banda abandona completament a la resta de la seva obra a partir dels anys 20 (CTILC: 16 recurrències a l'obra de Riba; 13 de les quals a *L'Antic orient*, 1920, i la resta a *Històries extraordinàries*, 1915, i primera versió de l'*Odissea*).

-àdhuc: si per a Pericay i Toutain (1996) es tracta d'un arcaisme inacceptable, Coromines, en canvi (DECat,I,51), tot i admetent que als anys 20-30 alguns autors el defugien perquè el consideraven pedantesc, afirma que arriba a «figurar fins en la ploma dels estilistes millors i més parcs en arcaismes». Per a Riba en tot cas no es tracta d'un terme adient per a contes infantils i l'utilitza dins *Sis Joans* només un cop a «Joan que turmentava les bèsties» i 3 a «Joan golafre», que és per altra banda el penúltim del recull. Ja hem parlat de l'espai cronològic que separa el primer conte dels darrers, i creiem molt indicatiu que la preferència de Riba per aquest adverbí no aparegui al primer.

-ver, vera: tampoc aquest adjectiu és adient, per a Riba, per als contes infantils, per als quals prefereix «veritable»; l'utilitza en canvi de forma prou freqüent quan escriu poesia. Al CTILC trobem 21 recurrències de «ver, vera» en tota l'obra de Riba i sempre a la poesia amb la sola excepció d'una recurrència dins *Històries extraordinàries*, de 1915. «Veritable» s'hi troba en canvi en 26 ocasions, en textos de tota mena, tant poètics com de prosa com també a les cartes. Pel que fa a les altres formes, «vertader»/«verdader», sobre les quals hi va haver posteriorment desacord entre Coromines i Moll (DECat,IX,136), Riba es posiciona amb Fabra, i prescindeix de totes dues. (Al DGLC no apareix cap de les dues formes, i «ver, vera» remet a «veritable»; Riba no utilitza mai «verdader» i «vertader» en una sola ocasió).

Els primers contes de la sèrie eren àlbums il·lustrats: Joan Feréstec va aparèixer el 1918 en un volum format 18x18 amb dibuixos de Junceda, i aquest fet té el seu pes en les tries lingüístiques de l'autor dels textos. El to és directe i l'estil concentrat, com ho demostra, per altra banda, la llargada del conte: 7 pàgines (a l'edició de Sullà: Riba 1992) contra les 16 de «Joan Dropo», l'últim de la sèrie, que apareixerà deu anys més tard, directament sense il·lustracions.

La llengua

D'acord altra vegada amb el gènere al qual es vol adaptar, l'autor utilitza una llengua amb aire de col·loquialitat però en realitat elaborada literàriament. Hi trobem abundants marques d'oralitat: «com si us digués», «Ja veieu», «espereu-vos», «ja us dic jo que..», etc; exclamacions: «Qui atura un mestre...!», «Que és trista la vida d'un bulldog!». També hi trobem també moltes construccions idiomàtiques, i veurem quin ús hi fa l'autor de cultismes i arcaismes.

Citem només algunes de les locucions idiomàtiques i frases fetes que trobem a «Joan Feréstec» i que mostren altre cop la voluntat de l'autor d'acostar-se a una aparença d'oralitat⁵:

- anar a parar; «No sé pas on anirà a parar aquest noi»
- vet aquí; «i vet aquí tota la família tarada...»
- cara de prunes agres
- ben mirat
- I encara; «sinó en cas que li anés la vida. I encara...»
- amb prou feines si...
- i tot el sant dia...
- perdre el món de vista: «havia perdut el món de vista»

Lèxic

En primer lloc, ens interessa veure la presència o no de lèxic connotat, cultismes o arcaismes, en el text. Com ja hem vist, aquesta podria ser una característica del llenguatge rondallístic i efectivament Riba l'havia utilitzada com a recurs a *Guillot, bandoler*.

En aquell conte l'autor barrejava registres, utilitzant per exemple cultismes: «bèl·lica munió», «els menors», o termes especialitzats del món de la carnisseria: «palpissos», «tatxó», al costat de construccions idiomàtiques com: «amb prou feines», «el cas és que...», «sense embuts», «marxà com una seda», etc. Aquí, en canvi, trobem un lèxic que ens pot semblar poc adequat per als lectors als quals és destinat però que té sempre una justificació en la precisió semàntica i en la fidelitat a les indicacions de Fabra.

Vegem-ho amb deteniment:

- llucar: si Fabra recollia al DGLC aquest hipònim de «veure», donant-ne la definició «Saber veure, copsar, el sentit, l'essència, la qualitat, etc. (d'alguna cosa)», Coromines en canvi subratlla el fet que es tracta d'un verb que no apareix en cap text anterior al 1805, i tampoc l'utilitzen els clàssics de la Renaixença, de manera que sembla tenir una «magra història» (DECat,V,287,a). Pel que fa a Riba, podem veure com l'utilitza aquí seguint una necessitat semàntica i atenint-se estrictament a l'accepció fabriana: «Però aquella vareta màgica de la Providència,

⁵ Veg. a la bibliografia el diccionari de locucions i frases fetes que hem utilitzat per a consultar accepcions, etc.

que ningú no la lluca i va fent el seu fet, degué tornar a colpir En Joan.». Però allò que ens interessa, en realitat, és que si bé l'utilitza aquí i també en altres obres contemporànies, ell mateix sembla trobar-lo superflu més endavant. Segons el CTILC, trobem un total de 7 recurrències de les diverses formes del verb «llucar» a l'obra de Riba fins el 1928, i cap, en canvi, als escrits posteriors a aquesta data. Cosa encara més interessant i sobre la qual caldria insistir, Riba utilitza «llucar» a la primera versió de l'*Odissea*, però no a la segona.

- afuar: aquest verb té dues accepcions diferents segons el DGLC. Encara que segons Coromines totes dues deriven de «fus», «en el sentit d'aprimar-se, pendre forma estirada com un fus» (DECat,IV,239,b), la primera es relaciona amb la forma directament, mentre la segona col·loca el mot entre els verbs de moviment i significa «incitar a envestir ||*pron.* llançar-se impetuosament sobre algú o alguna cosa...» (DGLC). El CTILC no diferencia les entrades segons l'accepció, però en el cas de les 15 recurrències d'«afuar» en l'obra ribiana podem distingir fàcilment com només una altra, a part de la que hem trobat aquí, té el seu mateix significat de «aprimar d'un cap (alguna cosa)» (DGLC), i es troba a la primera versió de l'*Odissea* però no a la segona. Efectivament, aquí altre cop Riba utilitza un hipònim, en aquest cas de «aprimar», que li sembla semànticament útil però que més endavant abandonarà: «Les dents li creixeren i se li afuaren, el nas se li aixafà, les galtes se li feren totes penjants».

- furtar: aquest verb és un altre hipònim, en aquest cas de «robar». Fabra (DGLC) n'ofereix la definició: «robar d'amagat sense violència ni intimidació», és a dir exactament allò que fa un gat, que, com ens diu Riba, l'únic menjar que té és el que «es furta a la cuina a riscos del cop d'escombra o de l'amorrada als fogons roents o de la dutxa d'aigua gelada». Altre cop, Riba utilitza l'hipònim adient, i altre cop també el deixarà de banda a la seva obra posterior. Efectivament, les tres recurrències de «furtar» que el CTILC recull en l'obra de Riba són del 1928 o anteriors, mentre «robar» és més general i en trobem 19 recurrències en obres que arriben fins al 1953.

- pler (a pler nostre): és freqüent a l'obra de Riba sense distincions de període. A més a més, en el cas de *Sis Joans*, l'autor havia escrit a la primera versió del conte «a gust», per a després canviar la forma amb la que trobem aquí. Coromines (DECat,VI,600,a) comenta que «apareix també força aviat la forma contracta *pler* (...) sovint en locucions que tendeixen a estereotipar-se, *haver pler*, *venir de pler*, *fer* o *estar a pler...*», i més avall diu «que continuava tenint vitalitat en la llengua escrita de la Renaix., ens ho mostra no sols un escriptor distingit com Ruyra (...), sinó també l'estil populatxer d'Abdon Terrades». Riba, doncs, l'adopta com a part integrant del seu idiolecte sense considerar-la de cap registre específic.

- feréstec: el qualificatiu del Joan d'aquest conte, «Feréstec», també pot sonar estrany a les orelles d'un lector actual, sobretot si es tracta d'un jove o d'un nen, que entendria molt més fàcilment l'hiperònim «salvatge» (Franquesa 1971-1998²), però Riba el prefereix justament perquè és menys freqüent i això el fa més adient per a un malnom. Cal dir que es tracta d'un terme que apareix en tota mena d'escrits del nostre autor, fins i tot a les cartes a Josep Obiols, en què l'estil és més relaxat (CTILC : **Títol** [Cartes a Josep Obiols (1920)] **Autor** Riba, Carles (Jordi March) **Any d'edició** 1920 **Tipus N** **Classificació** Correspondència. *De nits ronda*

*el sometent: surten tots els abrics i bufandes de campanya. Per damunt els embolcalls, sotgen uns ulls que s'esforcen a ser **feréstecs**. Fa molt de fred.)*

Les diferents edicions

Vegem ara quins són els canvis que Riba introduirà a les diferents edicions de la nostra obra pel que fa al lèxic, i en quins casos poden contradir allò que hem dit fins aquí.

1918	1928	1951
a gust nostre	a pler nostre	=
La mamà	La mare	=
El papà	El pare	=
si de més	si a més	=
de repent	=	de sobte
bufit	=	bufec
el papà (x3)	el pare (x3)	=
portava la cara senyalada	duia la cara senyalada	=
tot d'una	de sobte	=
s'anà atansant	=	s'anà acostant
endinsà	enfonsà	=
guardacantó	guarda-rodes	=
les ferums mengívoles	=	les sentors mengívoles
el papà ho havia manat	el pare ho havia manat	=
convençut	persuadit	=
l'impenetrable papà	l'impenetrable genitor	=
agafat pel monyó	agafat pel puny	=
guita (x5)	guitza (x5)	=
pròxim	=	proïsme
esquena que s'aguanta sobre quatre potes	esquena que es té sobre quatre potes	=
passar justament per allí on et manen	passar just per allí on et manen	=
El pobre papà	El pobre pare	=
i la trista mamà	i la trista mare	=
resaven	pregaven	=
contra els que així abusaven	=	contra els qui talment abusaven

Taula 1. Joan Feréstec: variants lèxiques.

Variants lèxiques

Són relativament pocs els canvis lèxics entre les tres versions que hem estudiat.

A part de la preferència per «pler» en lloc de «gust» de què ja hem parlat, hi veiem sobretot una voluntat d'adequació als criteris fabrians. Aquesta voluntat és evident en els casos en què el terme de la primera versió no apareix al DGLC, però en d'altres no ho és tant i ens cal comentar-los un per un:

- de més > a més

Totes dues formes són recollides al DGLC però Fabra sembla donar prioritat la segona.

- tot d'una > de sobte

La primera forma no apareix al DGLC.

- guardacantó > guarda-rodes

Totes dues formes són recollides al DGLC però Fabra dóna prioritat a la segona.

- monyó > puny

Tot i que el DGLC dóna com a segona accepció de «monyó»: «Puny, carp», no hi ha dubte que la primera accepció, «Part que resta d'un membre amputat», és la més freqüent; la primera accepció de «puny» és en canvi la que correspon precisament a allò que vol dir Riba: «Part de la mà que uneix la mà pròpiament dita (...) amb l'avantbraç»⁶.

- guita > guitza

El DGLC recull l'adjectiu «guit -a» amb l'accepció «Dit del cavall, mul, ase, etc., que acostuma a tirar guitzes», però no el substantiu; en canvi sí que recull el substantiu «guitza».

- resar > pregar

El primer verb apareix al DGLC però només a l'addenda i amb la indicació *cast*.

- de repent > de sobte.

La primera forma no apareix al DGLC.

- bufit > bufec

La primera forma no apareix al DGLC.

- pròxim > proïsme

La primera forma no apareix al DGLC.

Altres variants responen, però, a uns criteris diferents. Vegem-ne algunes:

- mamà, papà > mare, pare, genitor.

Riba prefereix en aquesta segona edició evitar la forma «mamà»/«papà» i la canvia de manera sistemàtica per la més neutra «mare»/«pare» (en un sol cas, per «genitor»).

Per a aprofundir sobre les motivacions d'aquesta tria, podem consultar l'article de dialectologia social d'Emili Boix-Fuster (2007) que estudia les diferents variants de la variable (progenitor/a), especialment com a vocatiu, en català central barceloní. Les conclusions d'aquest paper que considerem rellevants per al nostre treball són: en primer lloc, que tant la variant «mamà»/«papà» com «mama»/«papa» estan marcades, és a dir que cadascuna provoca rebuig en els sectors socials que no la utilitzen⁷; mentre que la variant «mare»/«pare» és la forma neutra, no marcada. En segon lloc, que la forma «mamà»/«papà» va tenir un procés d'expansió al Principat o, si més no, a l'àrea d'influència barcelonina, fins a la guerra civil i va ser utilitzada per sectors de classes mitjanes i altes, fins i tot de la petita burgesia: en són exemple el grup dirigit per J. M. Folch i Torres, o els mateixos Pompeu Fabra i Josep Pla, que usaven «mamà». D'altres sectors coetanis com Joan Coromines, en canvi, estigmatitzen durament aquesta variant com a espúria a la llengua.

És interessant especialment l'oposició virulenta de Coromines a un ús habitual a un gran nombre d'autors que van des de Pla al mateix Pompeu Fabra. No podem excloure que el contacte de Riba amb el jove Coromines, que va ser deixeble seu a la Fundació

⁶ Afegim que Riba no utilitzarà mai la forma alternativa «canell».

⁷ Veg. la classificació de Labov: «indicador», «marcador» i «estereotip social» (Labov, 1983: 387).

Bernat Metge ja els anys 1926-1928 (Medina, 2002: 11), és a dir just abans de la publicació de la segona edició de «Joan Feréstec», pugui haver tingut una certa influència en la decisió de l'autor a favor de la forma no marcada, sobretot tenint en compte la confiança que més endavant demostrarà per les opinions del lingüista. De tota manera, el resultat final és coherent amb un model noucentista, d'una llengua correcta i sense estridències.

Cal a més tenir en compte que si Boix-Fuster, basant-se en Coromines, insisteix en la presa de posició del sector capitanejat per Folch i Torres a favor de les formes «mamà»/«papà» (Boix-Fuster, 2007: 463), una recerca al CTILC ens demostrarà com la preferència real d'aquest autor, tot i la tradicional oposició al grup de Riba i Soldevila, és també la forma no marcada «mare»/«pare», respecte tant a «mamà»/«papà», com a «mama»/«papa».

- portava la cara senyalada > duia la cara senyalada

És coneguda la teoria ribiana recordada per Coromines (DECat, III, 218,b i 219,a) sobre la diferenciació entre els sinònims «portar» i «dur», com a hereus d'uns originals llatins també diferents: *ferre* i *ducere*. El primer equivaldria a «portar (a coll, o d'ací d'allà), transportar», mentre el segon a «conduir». Al DGLC, aquesta distinció no existeix, ja que Fabra defineix «portar» com «Anar carregat etc», però també «anar amb (algú) al costat, davant, darrera, etc., menant-lo, menar, dur». Pel que fa a Riba, podem citar un altre exemple de la seva precisió en l'ús diferenciat de cadascun dels dos sinònims ja en una carta a Josep Obiols de 1920: «Tornarem, home, tornarem. Quan el petit Oriol o la petita Francesca (o Gràcia) començarà a poder ser **duta** --ja no **portada**- pel món.» (CTILC; recollida a Riba, 1989: 107). En revisar el seu text, veiem, doncs, com es manté fidel a la seva convicció.

- endinsà > enfonsà

És evident que si es tracta de dents que es claven, com al context que se'ns presenta aquí: «el cas és que s'abraonà damunt la germaneta, i li **enfonsà** al braç tots vuit incisius i els quatre ullals», el verb adient serà «enfonsar» i no «endinsar» (tot i que potser el més precís seria justament «clavar», que però Riba no pren en consideració). Al DGLC les definicions dels dos verbs no presenten massa contrastos, però sí que a «enfonsar» s'afegeix la idea de «pitjar», és a dir d'empènyer amb força, absent a «endinsar»⁸.

- les ferums mengívoles > les sentors mengívoles

La connotació de desagradable que té «ferum» no és adient per a quelcom de mengívol⁹.

- convençut > persuadit.

«la feréstega criatura, **persuadit** que els seus cops de geni desplaïen no solament a la família, sinó a Algú que és més amunt i té més poder, estava decidit a no esgarrapar ni mossegar». «Persuadir» indica una acció més forta que no pas «convèncer», però aquest matís només es pot veure per la presència en la definició del segon verb dels «arguments», necessaris, doncs, per «convèncer» però no per «persuadir»¹⁰.

⁸ (DGLC) **Endinsar**: Ficar endins, introduir. **Enfonsar**: Fer anar cap al fons; fer penetrar (una cosa) profundament dins una altra, pitjar cap a l'interior.

⁹ (DGLC) **Ferum**: Olor forta que fan certs animals; que fan la carn i altres substàncies quan comencen a passar-se.

¹⁰ (DGLC). **Convèncer**: Emmenar (algú) amb arguments a reconèixer alguna cosa com a vera, a adoptar una opinió, una resolució, etc. **Persuadir**: Induir (algú) a creure, a fer, alguna cosa.

- s'anà atansant > s'anà acostant

Tant «atansar» com «acostar» són recollits al DGLC, i també trobem un nombre de recurrències semblant de l'un i de l'altre al CTLC, però en canvi vegem què en diu Coromines (I, 469, b): «Avui *atansar* és un mot *d'estil* noble, d'estil més popular en el dialecte occidental (...) que en el català central: no pertany a l'ús col·loquial de Barcelona ni, en general, de les ciutats» i encara més endavant insisteix que és molt usat en el Baix Maestrat i Tortosa. Per altra banda, Massip també el considera pertanyent al lèxic tortosí (Massip 1991: 299).

El Riba madur decideix substituir un terme local per un de més general, de forma molt significativa i coherent per altra banda amb el que ell mateix defensava. Recordem com en altres llocs Riba utilitzava, per qualificar el moment en què alguns autors pretenien defensar els dialectalismes, unes imatges tan apassionades com: «sobre el verb català el cisme batega les ales eixelabrades» (Riba, 1985: 75) No ens interessa aquí investigar si la seva tria és una renúncia a un terme que pertanyia a l'idiomelecte familiar perquè el pare era nascut «al si d'una família d'agricultors tortosins» (Medina, 1989: 13), sinó insistir en el fet que decideix utilitzar la forma més general, i que a més ho fa de manera sistemàtica.

Efectivament, segons els textos recollits al CTILC, després de *Sis Joans* no tornem a trobar «atansar» en una obra ribiana si no és en una de les traduccions dels tràgics (*Electra*, la qual, però, va ser publicada només el 1961, dos anys després de la seva mort). Per altra banda, el canvi que veiem a l'edició de *Sis Joans* de 1951 és paral·lela al canvi que es produeix de forma sistemàtica entre les dues versions de l'*Odissea*: segons el CTILC, la versió de 1919 presenta 37 recurrències d'«atansar», mentre no en trobem cap a la de 1953. Viceversa, en aquesta darrera no hi trobem «atansar», i en canvi 40 recurrències de «acostar».

3. CONCLUSIONS

Hem vist com a les primeres obres per a un públic infantil, *Guillot, bandoler*, per exemple, Riba creava una llengua que seguia les característiques del gènere de la rondalla, inclòs l'ús de cultismes o arcaismes. A mesura que avança en la seva maduració com a escriptor, la llengua es va depurant per una banda de termes que no són acceptats per Fabra, però també de tots aquests que eren una característica del gènere. D'aquesta manera, a «Joan feréstec» podem trobar mots no gaire freqüents, però ja no tenen la funció caracteritzant que tenien a *Guillot, bandoler*.

Per altra banda malgrat la presència de marques d'oralitat que ens remetien a una aparença de col·loquialitat necessària altre cop dins el gènere, la llengua esdevé més neutra, amb l'eliminació, per exemple, de localismes i també de formes connotades socialment com «mamà»/«papà».

Pel que fa a les tries lingüístiques independents del gènere dins el qual s'inscriuen els contes, veiem com Riba segueix sempre les indicacions de Fabra o Coromines, i només en un cas, el de «portar»/«dur», utilitza el seu criteri contra el d'ells. Ell mateix no es considera un lingüista, però sí un filòleg clàssic, cosa que probablement el porta a forçar l'etimologia per considerar l'ús llatí vàlid en català.

Per acabar, direm que aquests són només alguns dels primers resultats de la nostra investigació sobre l'ús del lèxic per part de Carles Riba. L'evolució de la llengua dels contes de *Sis Joans* continua fins al darrer, «Joan dropo», on, segons Serrahima (1972: 330) «s'enfila molt amunt sense deixar de ser el que és», i la nostra intenció és continuar aprofundint i ampliant aquesta recerca.

BIBLIOGRAFIA

- Boix-Fuster, Emili (2007). «Papa o papà nostre: un exercici de dialectologia social en català central». Dins *Llengua & Literatura* 18. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, pp. 445-473.
- Cerina, Giovanna (1982). «La fiaba tra oralità e scrittura: aspetti semiotici». Dins Giovanna Cerina, Cristina Lavinio i Luisa Mulas (eds.), *Oralità e scrittura nel sistema letterario*. Roma: Bulzoni Ed., pp. 115-131.
- DCVB = Alcover, Antoni M. i Moll, Francesc de B. (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol. Palma de Mallorca: Ed. Moll.
- DECat = Coromines, Joan (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vol. Barcelona: Curial.
- Fabra, Pompeu (1932). *Diccionari General de la Llengua Catalana*, Barcelona, Llibreria Catalònia (citem per l'edició facsímil dins Fabra, Pompeu (2007). *Obres completes*, vol. 5. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans).
- Franquesa, Manuel (1971-1998²). *Diccionari de sinònims*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Labov, William (1983). *Modelos sociolingüísticos*. Madrid: Cátedra. Trad. esp. de Labov, William (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lavinio, Cristina (1982). «La fiaba tra oralità e scrittura: aspetti linguistici e stilistici». Dins Giovanna Cerina, Cristina Lavinio i Luisa Mulas (eds.), *Oralità e scrittura nel sistema letterario*. Roma: Bulzoni Ed., p. 91-114.
- Lüthi, Max (1979). *La fiaba popolare europea. Forma e natura*. Milano: Mursia.
- Massip, Àngels (1991). *El lèxic tortosí: història i present*. Tesi de doctorat. Universitat de Barcelona. Disponible en línia: <<http://www.tesisenred.net/handle/10803/1686>>.
- Medina, Jaume (1989). *Carles Riba (1893-1959)*, vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Medina, Jaume (2002). «Pròleg». Dins Josep Ferrer i Joan Pujadas (eds.), Coromines, Joan / Riba, Carles, *Epistolari*. Barcelona: Fundació Pere Coromines.
- Pericay, Xavier i Toutain, Ferran (1996). *El malentès del Noucentisme*. Barcelona: Proa.
- Quintana, Lluís (2007). «Carles Riba: *Les aventures d'en Perot Marrasquí*». Dins *El patrimoni de la imaginació: Llibres d'ahir per a lectors d'avui*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, pp. 75-80.
- Raspall, Joana i Martí, Joan (1996). *Diccionari de locucions i frases fetes, Nova edició amb un índex de paraules clau*. Barcelona: Edicions 62.
- Riba, Carles (1951). *Sis Joans*. Barcelona: Juventud.
- Riba, Carles (1985). «Les Geòrgiques Cristianes». Dins Enric Sullà (ed.), *Obres completes*, 2 / *Crítica*, I. Barcelona: Edicions 62, pp. 75.
- Riba, Carles (1989). Carles-Jordi Guardiola, ed. *Cartes de Carles Riba I: 1910-1938*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Riba, Carles (1992). «Sis Joans». Dins Enric Sullà (ed.), *Obres completes*/5. Barcelona: Edicions 62, pp. 269-339.
- Serrahima, Maurici (1972). *Dotze mestres*. Barcelona: Ed. Destino.
- Sullà, Enric (1992). «Introducció: Les narracions de Carles Riba». Dins Enric Sullà (ed.), *Carles Riba, Obres Completes*/5. Barcelona: Edicions 62, pp. 7-61.

Margalida Adrover Ginard
Universitat de Barcelona

SUR QUELQUES TRAITS À BASE OCCITANE EN CATALAN SEPTENTRIONAL*

RÉSUMÉ

Cet article met l'accent sur la variation apparaissant dans certains matériaux dialectaux concernant trois caractéristiques propres du catalan septentrional, qui sont aussi communes à l'occitan languedocien, et offre une description de la situation actuelle de ces traits, à partir des données récentes d'informateurs locaux d'âges différents.

Mots-clés : catalan septentrional, variation, divergence, dédialectalisation.

1. INTRODUCTION

D'une part, cette étude a pour but de présenter l'évolution de certaines caractéristiques du catalan septentrional depuis la fin du XIXe siècle jusqu'à nos jours. Spécifiquement, elle examine quelques traits distinctifs du catalan septentrional, qui se retrouvent aussi en occitan (dialecte languedocien) : a) la fermeture du *o* tonique en *u* (par exemple, *boca* > *buca* 'bouche'), b) l'élision de la consonne nasale alvéolaire *-/n/* dans les substantifs et les adjectifs terminés par une voyelle tonique (par exemple, *mans* > *màs* 'mains'), et c) les infinitifs du type *búller* ('bouillir'), *cúller* ('bouillir'), *cúser* ('coudre') ou *fúger* ('fuir'). Les localités étudiées correspondent aux chefs-lieux des quatre "comarques" nord-catalanes, à savoir, Perpignan (Roussillon), Céret (Vallespir), Saillagouse (Haute Cerdagne) et Formiguères (Capcir). D'autre part, on s'intéresse aussi aux facteurs qui peuvent avoir conditionné les processus de changement linguistique et de variation observés.

Les données du catalan septentrional avec lesquelles on travaille sont tirées de diverses sources, notamment des atlas linguistiques — ALC, ALPO, Atlas "Sacaze", ALDC, Etnotextos — et du *Corpus Oral Dialectal* (COD) de l'Université de Barcelone (Viaplana *et al.*, 2007). Pour décrire la situation actuelle du catalan septentrional, on a eu recours aux données récentes recueillies personnellement en 2011 en Catalogne du Nord au moyen de questionnaires linguistiques et de conversations spontanées auprès d'informateurs locaux de tous âges.

2. DESCRIPTION DES DONNÉES

Une des particularités phonétiques les plus distinctives du catalan septentrional est la fermeture de la voyelle postérieure *o* tonique en *u* dans des mots tels que *torre* > *turre* 'tour' ou *front* > *frunt* 'front'. (Pour une description détaillée de ce phénomène, voir Fouché, 1980a). Il faut préciser que « els límits d'aquests fenòmens poden canviar

* Ce travail s'inscrit dans le projet « Descripció i interpretació de la variació dialectal: aspectes fonològics i morfològics del català (DIVaD) » (FFI2010-22181-C03-02), financé par le MICINN et le FEDER. (Voir la page <<http://www.ub.edu/GEVAD>> pour plus d'informations sur ce projet).

segons el veïnat consonàntic de la vocal » (Guiter, 1984 : 155) et que « l'àrea varia sensiblement segons el mot considerat » (Veny, 2002 : 46). Cette caractéristique se retrouve dans tout le domaine catalan de France hormis le Haut-Vallespir et la Cerdagne, où le *o* se maintient (Griera, 1921 : 39 ; Guiter, 1984 : 155 ; Martí, 1985 : 126 ; Alegre, 1991 : 80).

Une comparaison minutieuse des mots présentant cette caractéristique et figurant dans les atlas linguistiques a permis de repérer dans la majorité des localités examinées des cas de divergence de prononciation entre les formes décrites dans la bibliographie et les données consultées.

La première remarque importante que l'on peut faire à ce propos est que ces divergences apparaissent dans un même atlas pour un même mot et pour la même localité. En voici quelques exemples :

Perpignan

(1) ALDC

[búkə] (carte n° 118, vol. 1 : *tenir la boca oberta*)

[bókə] (carte n° 40, vol. 1 : *boca*) et (carte n° 43, vol. 1 : *paladar*)

Céret

(2) ALPO

[múl] (carte n° 74 : *il tonne beaucoup*)

[mól] (carte n° 525 : *très loin*)

(3) ALDC

[kurúna] (carte n° 199, vol. 2 : *gorra de cap*)

[kuróna] (carte n° 33, vol. 1 : *coroneta*)

Le COD note [kurónə] / [kurónə] pour la même localité.

et

[púmə] (carte n° 1234, vol. 5 : *poma*)

[pómə ð əðám] (carte n° 60, vol. 1 : *nou del coll*)

et

[əskúmbərə] (carte n° 432, vol. 2 : *escombra*)

[əskómbərə] (carte n° 847, vol. 4 : *escombra de l'era*)

L'ALPO registre [əskúmbərə] (carte n° 68 : *balai*) pour la même localité.

Saillagouse

(4) Atlas « Sacaze »

[tút] (carte n° 243 : *tout ce qu'ils avaient*)

[pərtót] (carte n° 181 : *chassés de partout*)

(5) ALPO

[ʒóβəs] (carte n° 296 : *ils sont jeunes*)[ʒúβə] (carte n° 102 : *ma bru*)

Les données du CODregistrent la forme [ʒóβə] pour Saillagouse.

et

[mól] (carte n° 74 : *il tonne beaucoup*)[múl] (carte n° 525 : *très loin*)

(6) ALDC

[króstə] (carte n° 587, vol. 4 : *crosta de pa*)[krústə] (carte n° 1192, vol. 8 : *sola del pa*)

Pourtant, on trouve non seulement des différences de prononciation lorsqu'on compare le même mot et la même localité dans un même atlas linguistique, mais encore lorsqu'on compare le même mot et la même localité dans deux atlas linguistiques. Tel est le cas, par exemple, des mots suivants :

Céret

(7) [tót] (Atlas « Sacaze » : carte n° 243 : *tout ce qu'ils avaient*)[tút] (ALPO : carte n° 522 : *toute la nuit*)

Saillagouse

(8) [dús] (Atlas « Sacaze » : carte n° 60 : *les deux étrangers*)[dós] (ALPO : carte n° 188 : *deux*)

Outre les cas de divergences de prononciation repérés, on constate des cas de coexistence de prononciations pour un même mot et pour la même localité. On va illustrer ce fait par les exemples ci-dessous :

Perpignan

(9) Atlas « Sacaze »

[bú] ~ [bó] (carte n° 28 : *il est bon*)[səpú] ~ [səpó] (carte n° 227 : *Notre-Seigneur*)

L'ALDC indique [kól də səpúrə] (carte n° 1244, vol. 5 : *classes de figues*) et la forme répertoriée dans le COD est [səpó].

[ón(t)] ~ [əón(t)] ~ [ənún(t)] ~ [əún(t)] (carte n° 173 : *où aller*)[u] ~ [o] (carte n° 172 : *un petit garçon ou une petite fille*)[zinóls] ~ [zinúls] (carte n° 113 : *tomber à genoux*) ;

Dans l'ALPO apparaît cette forme en [u] (carte n° 268) et dans le COD il y a coexistence de formes en [u] et en [o], bien que la première soit majoritaire.

[sún] ~ [són] (carte n° 233 : *vos voisins sont méchants*)

[pərtót] ~ [pərtút], tot lloc (carte n° 181 : *chassés de partout*)

[tút] ~ [tót] (carte n° 243 : *tout ce qu'ils avaient*) ;

L'ALPO (carte n° 522 : *toute la nuit*) et l'ethnotexte donnent la forme en [u].

(10) ALDC

[fiʝəfló] ~ [fiʝəflú] (carte n° 1243, vol. 5 : *figaflor*)

Dans les questionnaires du COD il y a les cas suivants: [fló], [flú] et [fló].

[múra] ~ [móra] (carte n° 1094, vol. 5 : *móra d'esbarzer*)

[(nésprə ðəl ʒəpón)] ~ [ʒəpún] (carte n° 1180, vol. 5 : *nespra del Japó*)

[(pumə) búrt] ~ [bórt] (carte n° 1238, vol. 5 : *pomera silvestre*)

Saillagouse

(11) ALC

dóni ~ dúnəs (carte n° 660, vol. 4 : *dono, dónes*)

Formiguères

(12) ALC

dóni ~ dúnəs (carte n° 660, vol. 4 : *dono, dónes*)

D'ailleurs, on observe dans les atlas linguistiques des mots qui pourraient être qualifiés d'exceptions car conservent le *o* tonique — il n'y a pas eu donc de réduction de la voyelle postérieure en *u*. La liste ci-dessous, bien que non exhaustive, puisque les mots qui maintiennent le *o* sont nombreux, vise à illustrer ce fait.

Formiguères

(13) ALC

bo (carte n° 279, vol. 2)

barraló (carte n° 233, vol. 2)

bona nit (carte 289, vol. 2)

catorze (carte 446, vol. 3)

claror del dia (carte n° 486, vol. 3)

flor de saüquer (carte n° 1175, vol. 8)

ronyons (carte n° 1158, vol. 8),

Perpignan

(14) ALDC

bony (carte n° 160, vol. 1)

brots (carte n° 1149, vol. 5)

fonoll (carte n° 1086, vol. 5)

forc d'alls o de cebes (carte n° 1120, vol. 5)

sord (carte n° 149, vol. 1)

ros (carte n° 29, vol. 1)
 llimona (carte n° 1175, vol. 5)

Céret

(15) ALDC

bota (carte n° 205, vol. 2)
 bullon (carte n° 383, vol. 2)
 mitjons (carte n° 211, vol. 2)

Il convient d'attirer l'attention sur le fait que les mots empruntés au français subissent aussi la fermeture de la voyelle *o* en *u* : *aviun* (fr. avion), *craiun* (fr. crayon) ou *camiun* (fr. camion) (Veny, 2002 : 46 ; Verdaguer, 2002 : 19). Évidemment on trouve aussi des exceptions : une partie des mots de l'ALDC qui ne présentent pas cette réduction en *u* sont en général des gallicismes : *edredón* (carte n° 275, vol. 2 fr. *édredon*), [kukótə] (carte n° 342, vol. 2 : *cassola*, fr. *casserole*), [bósə] (carte n° 160, vol. 1 : *bony*, fr. *bosse*), etc.

Il est pertinent de citer ici Verdaguer qui commente, dans l'article intitulé « En Joan és un xampion en matemàtiques » (1982 : 147-148), que « si l'escola s'hagués fet en català — *le crayon* — s'hauria anomenat *llapis* o que l'*avion*, sense la influència francesa l'hauríem anomenat *avió* ». « Ara — poursuit Verdaguer — les coses han evolucionat i aquestes catalanitzacions de mots francesos són considerades inútils. És a dir que, essent tan a prop de les formes franceses, hom prefereix renunciar deliberadament a les formes vagament catalanitzades i emprar directament el francès ».

Quant aux données récentes, le fait le plus remarquable est que la fréquence d'apparition de cette caractéristique propre au catalan septentrional varie selon les différents groupes d'âge. Les informateurs les plus âgées sont ceux qui emploient le plus fréquemment le trait dialectal de fermeture de *o* en *u*. Par contre, les informateurs les plus jeunes ne maintiennent pas ce trait : ils suivent la prononciation du catalan standard. On observe aussi des cas d'alternance de prononciations chez un même informateur et pour un même mot. Ce fait apparaît surtout dans les conversations spontanées dans des mots tels que *tot* - *tut* ou *com* - *cum*.

En ce qui concerne les mots empruntés au français, on a enregistré encore une fois des variations de prononciations (*craion/craiun*, *camion/camiun*, etc.) pour un même mot. En revenant à l'exemple de Verdaguer, il faut noter que ce sont surtout les jeunes qui emploient les mots catalans : *camió* et *llapis*.

Passons à présent à l'examen d'un autre trait distinctif du catalan septentrional : l'élision de la consonne nasale alvéolaire /-n/ dans les substantifs et les adjectifs terminés par une voyelle tonique. Ce trait morphologique a lieu dans la plaine du Roussillon, en Conflent et au Capcir (Guiter, 1984 : 156; Alcover (ed. Perea, 2002)).

D'après Grieria (1921 : 44), il y a seulement une exception où [n] se maintient. Il s'agit du mot *catalans*. De toute façon, l'utilisation du même mot pour illustrer cette caractéristique (voir, entre d'autres, Guiter (1984 : 156)) vient contredire l'exception observée par Grieria.

Si l'on examine attentivement les données fournies par les atlas linguistiques, on repère à nouveau des cas de divergence de prononciations au pluriel, soit le maintien de [n] soit l'élision (ø) :

Perpignan

(16) Atlas « Sacaze »

[búns] ~ [bús] (carte n° 29 : *vous êtes bons*)[káns] ~ [kás] (carte n° 45 : *les chiens*)[bəíns] (carte n° 267 : *vos voisins*)

Formiguères

(17) Atlas « Sacaze »

[bús] (carte n° 29 : *vous êtes bons*)[kás] (carte n° 45 : *les chiens*)[bizíns] (carte n° 267 : *vos voisins*)

(18) ALC

[l əʃuɣəmás] (carte n° 680, vol. 4 : *eixugamans*)[əʃuɣəmán] (carte n° 1232, vol. 8 : *tovallola*)Il faut observer que dans ce cas, l'ALDC (carte n° 400, vol. 2 : *eixugamà*) signale

[əʃøɣəmán] pour Formiguères.

On retrouve également des cas exceptionnels, où la consonne nasale se maintient au pluriel :

Formiguères

(19) ALC

[ruɲóns] (carte n° 1151, vol. 8 : *ronyons*)[luz əngláns] (carte n° 890, vol. 6 : *glans*)[fúgúns] (carte n° 833, vol. 5 : *fogons*)[əmbirúns] (carte n° 21, vol. 1 : *afores*)

Perpignan

(20) ALDC

[fé pluɲzún] (carte n° 619, vol. 3 : *fer capbussons* : fr. *faire des plongeons*)[pəɲzáns] (carte n° 213, vol. 2 : *les arracades* : fr. *boucles d'oreille, pendants d'oreille*)[gráns] (carte n° 958, vol. 5 : *els pinyols del raïm*)[gláns] (carte n° 1219, vol. 5 : *les glans*) (cf. *glan* (sing.), carte n° 1218, vol. 5 : *la gla*) À ce fait, Verdaguer (1982 : 102-103) met l'exemple avec l'élision de la nasal: « van a collir “glas” ».

Comme l'indique Fouché (1980) et comme le montrent les exemples antérieurs, la consonne nasale alvéolaire se maintient au singulier dans quelques mots empruntés au français. Ainsi le recueillent généralement les données des dictionnaires (Verdaguer, 2002 et Botet, 1997).

Encore une fois, on peut observer que les locuteurs les plus jeunes ne réalisent pas ce trait dialectal, alors que le langage des plus âgés présente l'élision de la nasale alvéolaire dans les pluriels. Il y a eu des alternances et de variations chez un même locuteur.

Abordons finalement une autre caractéristique propre au catalan septentrional : les infinitifs du type *búller* ou *cúller*. Selon Verdaguer (1982 : 51-52) la forme *cúller* «és viva als quatre cantons del departament dels Pirineus Orientals, de Perpinyà a Fontpedrosa, d'Arles a Formiguera, de Ribesaltes a Banyuls. *Cúser* es dona també en tot el departament, *búller* en diversos punts però hi és en concurrència amb *bullir*. Dels quatre, tres presenten els dos infinitius també en occità: *còlher* i *culhir*, *cóser* i *cusir*, *fúger* i *fugir*».

Les données des atlas linguistiques indiquent les formes traditionnelles pour Perpignan, Céret, Prades et Formiguères : *búller* (ALPO carte n° 175 : *cuire* ; ALC carte n° 337, vol. 2 : *fer bullir l'olla* ; ALDC carte n° 972, vol. 5 : *fermentar*), *cúller* (ALC carte n° 161, vol. 1 : *arrencar* et carte n° 520, vol. 3 : *collir* ; ALDC carte n° 988, vol. 5 : *collita de l'oliva* ; et texte du COD), *cúser* (ALPO carte n° 159 : *coudre* ; ALC n° 549, vol. 3 : *cosir* ; ALDC carte n° 420, vol. 2 : *apedaçar* et carte n° 422, vol. 2 : *sargir*) et *fúger* (ALPO carte n° 262 : *fuir*), bien qu'on constate une divergence *cúller* (carte n° 161, vol. 1) / *cullir* (carte n° 520, vol. 3) à Formiguères d'après l'ALC et un cas de coexistence de formes *cúser* / *cosir* à Perpignan selon l'ALDC. Les formes enregistrées pour Saillagouse sur les cartes notées plus haut sont *bullir*, *collir*, *cosir* et *fugir*.

À nouveau, en regardant les fréquences d'apparition des infinitifs du type *búller*, *cúser* ou *fúger* dans les données récentes, on observe que la fréquence la plus élevée se trouve chez les informateurs les plus âgés. Les jeunes n'emploient ces infinitifs que rarement, par exemple, dans des expressions comme *pets de fúger*. En effet, les variantes du catalan standard (*bullir*, *cosir*, etc.) sont les plus fréquentes chez les jeunes.

Pour ce qui est de la situation actuelle du catalan en France, il convient de rappeler, premièrement, que la scolarisation impose le français comme langue de communication dès la fin du XIXe siècle et, deuxièmement, qu'après la Seconde Guerre mondiale a lieu en Catalogne du Nord l'interruption de la transmission linguistique intergénérationnelle du catalan septentrional. Depuis lors, la langue catalane n'est plus la langue maternelle ; elle est devenue langue seconde.

Les jeunes interviewés ont entendu parler le catalan septentrional par leurs grands-parents — ceux-ci continuent souvent à utiliser la variante dialectale pour communiquer entre eux (d'où la haute fréquence d'apparition des traits locaux chez les personnes les plus âgées) mais pas pour s'adresser à leurs enfants ou petits-enfants. Cela expliquerait la très faible fréquence d'emploi chez les jeunes des traits dialectaux qui traditionnellement ont été décrits comme spécifiques du catalan septentrional. Effectivement, les jeunes utilisent plutôt les formes standard du catalan. Ajoutons que la plupart des jeunes interviewés ont appris le catalan (standard) dans l'enseignement.

Comme l'explique Peytaví (2007) : « El català que ara encara es parla a la Catalunya del Nord és un dialecte en fase transitòria ».

3. OBSERVATION FINALE

La comparaison effectuée entre les données du catalan septentrional de quatre localités figurant dans des atlas linguistiques et le corpus examinés a permis de mettre en évidence la vaste variation de ce dialecte, car, par rapport aux trois caractéristiques distinctives du catalan septentrional prises en compte, de nombreux cas de divergence et de coexistence de prononciations ont été attestés. Actuellement, ce sont les personnes les plus âgées qui continuent à employer fréquemment les formes traditionnelles du catalan septentrional. En revanche, chez les jeunes on constate une forte dédialectalisation, au moins pour ce qui est des traits étudiés.

BIBLIOGRAPHIE

- Alegre, Montserrat (1991). « Català septentrional o rossellonès ». Dans *Dialectologia Catalana*. Barcelone : Teide, pp. 71-92.
- Botet, Renat (1997). *Vocabulari específic rossellonès: amb traducció en francès i en català normatiu. Vocabulaire spécifiquement roussillonnais : avec traduction en français et en catalan normalisé*. Perpinyà : El Trabucaire.
- Atlas « Sacaze » : Costa, George J. (1986). *Atlas linguistique « Sacaze » des confins catalano-languedociens*. Saint Estève : Société des Professeurs de Catalan.
- Fouché, Pierre (1980a). *Phonétique historique du roussillonnais*. Genève : Slatkine.
- Fouché, Pierre (1980b). *Morphologie historique du roussillonnais*. Genève : Slatkine.
- Griera, Antoni (1921). « El rossellonès ». *Butlletí de Dialectologia Catalana* 9, 35-50. [Reproduit dans Griera, Antoni (1949). *Dialectologia catalana*. Barcelone : CSIC, pp. 91-106.]
- ALC : Griera, Antoni (1923-1964). *Atlas Lingüístic de Catalunya*. Barcelone : Abadia de Sant Cugat del Vallès.
- ALPO : Guiter, Henri (1966). *Atlas Linguistique des Pyrénées Orientales*. Paris : CNRS.
- Guiter, Enric (1984). « El català del nord ». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. Miscel·lània Sanchis Guarner*. Valence : Servei de Publicacions de la Universitat de València, pp. 149-158.
- Martí, Joan et al. (1985). « El català septentrional o rossellonès ». *Coneguem els nostres parlars*, p. 123-131.
- Perea, Maria Pilar (2002). *Quaderns de Camp*. Palma de Mallorca : Conselleria d'Educació i Cultura, Govern de les Illes Balears. Édition en CD-ROM.
- Peytaví Deixona, Joan (2007). « Algunes reflexions sobre el català septentrional o rossellonès en un final d'etapa dialectal ». *Mirmanda* 2, 111-121. [Reproduit dans *Llengua i Literatura*, 20 (2009), 193-207. Disponible en ligne : <<http://revistes.iec.cat/index.php/LLiL/article/viewFile/1288/44764>>].
- Etnotextos : Veny, Joan et Pons, Lúdia (1998). *Atles lingüístic del domini català. Etnotextos del català oriental*. Barcelona : IEC.
- ALDC : Veny, Joan et Pons, Lúdia (2001-2010). *Atles Lingüístic del Domini Català*. Barcelone : IEC.
- Veny, Joan (2002). *Els parlars catalans: Síntesi de dialectologia*. Palma : Moll.
- Verdaguer, Pere (1982). *Comentaris sobre el vocabulari rossellonès*. Barcelone : Barcino.
- Verdaguer, Pere (2002). « A mode d'introducció ». *Diccionari del rossellonès*. Barcelone : Edicions 62, pp. 5-38. (Diccionaris i obres de referència, 23).

COD : Viaplana, Joaquim ; Lloret, Maria Rosa ; Perea, Maria Pilar et Clua, Esteve (2007).
COD. Corpus Oral Dialectal. Barcelone : Promociones y Publicaciones Universitarias,
Departament de Filologia Catalana, Universitat de Barcelona. Édition en CD-ROM.

Aurélie Saffroy
LIS - Université de Lorraine

LES TERRES DE L'ÈBRE, UNE AIRE DE TRANSITION À L'ORIGINE DU PARLER TORTOSÍ

RÉSUMÉ

Une étude sociolinguistique menée dans la région du *Baix Ebre* caractérise le dialecte de cette région et établit des rapports étroits entre le langage, autrui et le processus identitaire. Dans cette *comarca* où la langue, signe identitaire, se transmet de génération en génération, le comportement langagier des habitants laisse transparaître leur envie de défendre leur langue. Le contact des langues (catalan – castillan - valencien) et la volonté de préservation de leur langue, semblent alors à l'origine du dialecte *tortosí* qui fait la fierté des habitants de la région.

Mots-clés : diglossie, continuum linguistique, Baix Ebre, identité.

1. INTRODUCTION

Une langue remplissant diverses fonctions sociales, à la fois mode d'échange et marqueur identitaire, celle-ci constitue une entité vivante soumise à de nombreux phénomènes de variations. La langue catalane en est un bel exemple. Bien qu'elle soit aujourd'hui normalisée, sur la base des règles établies par Pompeu Fabra et approuvées par l'*Institut d'Estudis Catalans*, on peut constater des divergences et des variantes selon les endroits et en fonction des différentes influences politiques, sociales et linguistiques. Pour illustrer ce phénomène, dès 1967, le linguiste allemand Heinz Kloss distingue le « language status planning » et le « language corpus planning » (Kloss, 1967 : 259) d'une langue. Le *status*, ou statut, du latin *statuere*, représente ce qui est établi et donc, en conséquence, le parcours de la langue ou plus précisément son statut juridique. Il s'applique tant d'un point de vue individuel que collectif et impose de ce fait une langue en société. Le *corpus*, mot d'origine latine, désigne plus précisément le corps de la langue elle-même, telle qu'elle est utilisée par les interlocuteurs et prend en compte chaque intervention sur la forme de la langue. Les deux sont complémentaires et en interaction, aussi bien dans un sens positif que négatif : un faible *status* appauvrit et menace le *corpus* ; un *status* assuré consolide et développe le *corpus*.

Nous allons nous intéresser à la région du *Baix Ebre*, communauté représentative des *Terres de l'Ebre* par sa situation géographique puisqu'elle est située au cœur de celles-ci mais également par sa diversité de reliefs, entremêlant paysages intérieurs de basse montagne et paysages côtiers. Cette région du Sud de la Catalogne apparaît comme une aire de transition entre le catalan nord-occidental et le valencien. Une étude sociolinguistique menée dans cette région dans trois communes relativement proches mais sociologiquement contrastées telles que *Tortosa*, le chef-lieu de la région, l'*Ametlla de Mar*, un petit village touristique côtier qui voit sa population tripler en été et *El Perelló*, un village catalanophone situé à l'intérieur des terres va nous permettre d'établir des liens étroits entre le langage, autrui et le processus identitaire car dans cette *comarca* où la langue se transmet de manière intergénérationnelle, le comportement

langagier des habitants laisse transparaître une volonté de préservation de la langue catalane.

2. LES SPÉCIFICITÉS DU PARLER DES HABITANTS DU BAIX EBRE

Lors de notre étude dans le *Baix Ebre*, nous nous sommes tout d'abord intéressé à décrire le parler de nos interlocuteurs, leur faire, en prenant comme référence la langue catalane normée avec laquelle nous avons établi des différences et des similitudes.

Bien que possédant son propre parler, le *tortosí*, il ressort de notre étude que le parler de cette région diverge finalement assez peu de la langue catalane normée. Cette enquête laisse en effet principalement apparaître que ce parler sert de filtre linguistique entre le catalan nord-occidental et le valencien (penchant toutefois davantage du côté du premier que du second), comme le constate un interlocuteur d'*El Perelló, Santí*, âgé de 61 ans lorsqu'il affirme « Si a Catalunya, no estaven les Terres de l'Ebre, que són el filtre de les impureses lingüístiques, a Barcelona parlarien el valència ». La région absorberait donc les distorsions linguistiques puis elle les emprisonnerait, empêchant ainsi une trop grande propagation de ces étrangetés linguistiques vers les villes voisines.

Il existe donc bel et bien un *continuum* linguistique qui va à l'encontre des frontières politiques établies et qui donne au *tortosí* des particularités à la fois d'ordre phonétique, morphologique ou lexical, car ces impuretés linguistiques (à la fois normales et nécessaires) nous rappellent que les frontières linguistiques quoique clairement délimitées, ne correspondent pas toujours avec les frontières géographiques et politiques.

D'un point de vue phonétique, les voyelles

Les différents systèmes vocaliques catalan, valencien et castillan normés nous permettent de constater que les différences de prononciation entre les trois idiomes précédemment cités se situent au niveau des voyelles **a**, **e** et **o** lorsque le son est atone. C'est pourquoi nous nous sommes intéressés à ces trois voyelles.

D'un point de vue vocalique, les habitants respectent la norme catalane à 71,5 %. Dans 28,5 % des cas, le vocalisme est propre à la région de *Tortosa*. C'est ainsi que nous avons relevé la prononciation du phonème /a/ tonique en [ə]. Nous noterons cependant que c'est un phénomène minoritaire, rencontré seulement à hauteur de 4 %. Cette prononciation est fréquente chez les personnes âgées nées dans les années 1920. Josep L. et José S, nés respectivement à *Tortosa* en 1924 et à l'*Ametlla de Mar* en 1923, disent par exemple *vuit[ə]nta* (vuitanta). Chez les plus jeunes qui ont reçu une éducation et une scolarisation en langue catalane et n'ont pas été brimés dans l'usage de celle-ci, le **a** tonique est prononcé [a].

Pour en revenir au respect de la norme catalane, nous pouvons également souligner la fermeture du /o/ tonique en [u] (comme dans *m[u]n*, *t[u]n*, *s[u]n*) ou les deux prononciations du phonème /e/ atone en [a] ou en [i]. En effet, après étude de nos questionnaires oraux, nous nous sommes aperçus que le passage du [ə] en [a] se produisait principalement en début de mot et plus précisément lorsque les syllabes initiales sont **em-**, **en-** ou encore **es-** comme par exemple lors de l'emploi des termes *[a]stic* (estic), *[a]nciam* (enciam) ou *[a]mportar* (emportar). Pour ce qui est du deuxième cas de figure, nous avons entendu nos interlocuteurs utiliser les termes *m[i]njar* (menjar, normalement prononcé *m[ə]njar*) ou encore *m[i]nuda*, pour *menuda* ([mənudə]). Soulignons que, à l'intérieur du mot ou en finale, la voyelle neutre est

prononcée dans 90 % des cas [ə] à l'instar de *tr[ə]ballar* et que les deux autres prononciations [a] ou [i] ne concernent que 10 % des cas.

De même, dans certains termes proches de leur homologue castillan, certains locuteurs utilisent le son [a] dans d'autres positions. Nous sommes alors confrontés à des influences de la langue castillane. Pour illustrer ce phénomène nous pouvons citer la prononciation *tot[a]s*, proche du castillan *todas*, *de totes* et non [tətəs], ou encore, celle de *er[a]n* pour *eren*, (au lieu de [erən]) et l'ouverture du phonème /i/ tonique en [e] ou en [ɛ]. Dans 95 % des cas, la voyelle *i* se prononce [i]. Nous avons cependant relevé quelques variations consistant en l'ouverture du [i] en [e] ou en [ɛ] comme dans l'utilisation des mots *s[e]pia* (norme : *sípia*) ou *cement[ɛ]ri* (norme : *cementiri*).

D'un point de vue phonétique, les consonnes

D'un point de vue consonantique, deux correspondances ont pu être établies avec la langue valencienne à savoir la prononciation de la consonne **p** derrière l'alvéolaire **l** et la prononciation affriquée des consonnes **j** et **g** lorsqu'elles précèdent les voyelles **e** ou **i** mais également **o** en ce qui concerne la consonne **j**. En ce sens, *jove* est prononcé [dʒ]ove. Les particularités partagées avec la langue valencienne sont donc très minoritaires.

Comme en castillan, nos interlocuteurs ne différencient pas le **v** et le **b** prononçant toujours [b]. Remarquons cependant que d'autres variétés du catalan, comme le roussillonnais prononcent [b]. Antoni Badia i Margarit s'exprime à propos des différentes prononciations du graphème **v** en catalan :

La *v* es pronuncia com a :

- a) [v] en unes zones del domini lingüístic, que avui es concreten en els parlars valencians, els parlars baleàrics, l'alguerès i la parla del Camp de Tarragona [...]
- b) A la resta del domini lingüístic, es pronuncia [b] en posició inicial absoluta [...] i també després de *n* [...]
- c) Així mateix a la resta del domini lingüístic, es pronuncia [β] en qualsevol posició que no sigui inicial absoluta ni hi precedeixi *n*, i tenint en compte que la *v* amb què comença una paraula sovint és interior dins el conjunt de l'enunciat.

Badia i Margarit (1995 : 96-97)

Ainsi, nous pouvons dire que l'utilisation des sons consonantiques par nos interlocuteurs du *Baix Ebre* est en majorité normée et conforme à des prononciations catalanes dominantes, puisque nous avons seulement relevé quelques traits spécifiques au valencien et au castillan, et ce de manière minoritaire.

D'un point de vue morphologique

Une étude morphologique a également permis de montrer une forte appartenance à la norme catalane. Cependant, des traits valenciens et des spécificités propres au *tortosí* se dégagent.

En ce qui concerne la langue valencienne, nous avons relevé la prononciation du possessif féminin *me[w]a*, l'utilisation de l'article archaïque personnel *en* devant les noms de lieux, la conservation de la forme archaïque de pronom faible *mos*, et les terminaisons des verbes au présent du subjonctif.

Les spécificités *tortosines* quant à elles, sont au nombre de sept, à savoir :

- le maintien des formes archaïques *lo* et *los*
- la fermeture du [o] en [u] dans l'utilisation des possessifs *m[u]n*, *t[u]n*, *s[u]n*

- l'utilisation du démonstratif *aquest* quel que soit le degré d'éloignement
- l'utilisation de la forme *nantros*
- l'emploi de *os*
- l'existence d'une double terminaison des verbes à l'infinitif, avec une plus grande utilisation des formes oralisées telles que *puguer* pour *poder*, *sapiguer* pour *saber*, *tindre* pour *tener* ou *vindre* pour *venir* (usage qui contamine également l'emploi des gérondifs et des participes présents)
- une terminaison en *-ia* au présent du subjonctif pour les locuteurs du village d'*El Perelló*. Ceci est confirmé par Carles Castellà Espuny puisqu'il affirme que, dans le village de *El Perelló*, les terminaisons du présent du subjonctif se font en *-ia*, la voyelle finale étant prononcée [ə].

D'un point de vue lexical

Le vocabulaire de nos interlocuteurs, malgré la situation diglossique du *Baix Ebre*, subit très peu les influences linguistiques du castillan et du catalan. D'autre part, en le comparant au catalan normé, nous nous sommes rapidement aperçue qu'il se compose d'un grand nombre d'archaïsmes. L'addition de ces deux phénomènes a sans aucun doute une explication rationnelle et notre conclusion sera que les habitants du *Baix Ebre* ont préféré, à un moment donné, conserver leur vocabulaire archaïque pour le défendre des contaminations voisines. Il existerait un catalan des marges, un peu différent du catalan normalisé enseigné dans les établissements scolaires qui, d'une part parce qu'il a surtout pour les locuteurs une fonction vernaculaire (échanges de proximité) et, d'autre part, vraisemblablement, pour survivre aux nombreuses influences des langues environnantes et par peur d'une contamination trop importante, se serait replié sur lui-même en conservant des formes typiques devenues archaïques par rapport aux évolutions enregistrées sur le lieu où se forge la norme catalane.

Ainsi, nos interlocuteurs parlent un catalan normé à 75 % avec des purismes et des ultracatalanismes qui dénotent leur refus de se rapprocher de la langue castillane. De plus, les habitants du *Baix Ebre* ont tendance à catalaniser les quelques emprunts au castillan et à utiliser des archaïsmes. Cette utilisation, dans leur pratique langagière, est une manière d'affirmer leur appartenance, leur attachement à la langue catalane, de la défendre des interférences extérieures (catalanisation). On sent aussi la peur du changement à travers l'utilisation des archaïsmes, ce qui semble être à l'origine du dialecte *tortosí*.

3. PERCEPTION DE LA LANGUE TORTOSÍ PAR LES HABITANTS DU BAIX EBRE

Les bases linguistiques du parler des habitants du *Baix Ebre* étant posées, nous pouvons à présent nous intéresser à l'image que se font ces derniers de leur parler.

Le tortosí comme signe d'appartenance à un groupe

L'espèce humaine est faite pour vivre en groupe. L'homme ne peut vivre seul car comme le souligne Aristote, « l'homme est par nature un animal politique » (Aristote 1995 : 28) et donc social, qui doit non seulement penser, parler mais aussi agir. L'être humain ressent donc le besoin d'appartenir à un groupe, de faire partie d'une société, de se rattacher à d'autres êtres de la même espèce. Une fois que l'individu fait partie d'une

communauté, il participe à la vie communautaire de celle-ci et lorsqu'un rang social lui est attribué dans le groupe, sa fierté s'amplifie et son estime de soi grandit. La volonté d'appartenir à une communauté distincte permet aux hommes de s'identifier à un environnement qui est le leur. De cette appartenance à un groupe découle nécessairement une relation fondée sur des influences en provenance des autres membres de la communauté à laquelle l'individu appartient.

Même s'il subsiste quelques différences langagières entre le *tortosí*, le *perellonenc* et le *calero*, le parler de la région du *Baix Ebre* forme une entité linguistique. Il permet aux habitants de se reconnaître et d'appartenir à une même communauté régionale.

Les témoignages indiquent l'importance vitale de la présence du catalan dans leur vie, à l'image d'Hugo, un interlocuteur d'*El Perelló* appartenant aux 15 - 34 ans, qui affirme que la langue catalane joue « un paper vital i instituïble ». La langue catalane est une racine vitale, qui leur permet de s'identifier au reste du groupe, d'être solidaires et ils se sentent soudés autour de cet idiome. Ils puisent leur énergie de la force contenue dans la langue catalane qui leur permet de se retrouver, de bâtir et de conforter une identité collective. La langue castillane, représentant l'État, ne peut pas remplacer le catalan et les personnes interrogées, inquiètes du fait de l'arrivée de nombreux immigrants, se soucient de la survie de leur langue, à l'image de Gerard, un habitant de l'*Ametlla de Mar* de la génération des 15 - 34 ans : « La llengua catalana és molt important, ja que quasi tothom parla aquest idioma. Amb la arribada de la immigració hem de intentar defensar-la, potenciar-la i fer-la entendre per a què no es perdi. És i ha estat la llengua dels nostres avant passats i l'hem de defensar ».

Nos interlocuteurs défendent ainsi la langue catalane comme un trésor, une pierre précieuse difficilement gagnée par leurs ancêtres. Pourtant, la langue catalane ne semble pas être en danger dans la région du *Baix Ebre*, puisqu'ils s'accordent à dire, à l'instar de Tere une interlocutrice de *Tortosa* de la tranche des 15 - 34 ans, que « la zona de les Terres de l'Ebre es on se parla més lo català ». Santi (un homme d'*El Perelló* de la génération 50 - 64 ans) explique les raisons de cette peur de voir leur catalan, non pas disparaître, mais quelque peu se modifier au cours des années, s'ils ne font pas le nécessaire pour maintenir la langue catalane telle qu'elle est aujourd'hui : « El Baix Ebre, Terres de l'Ebre, conformen una rotula territorial, cultural i lingüística on la nostra parla consolida la confiança a nivell social i polític. A la vegada, una lluita entre el castellà d'Aragó i les influències del valencià-català-castellà amb les seves connotacions ».

Ainsi, la langue catalane, en plus d'être le moyen de communication des habitants du *Baix Ebre*, serait le lien qui les unit entre eux, le signe emblématique de leur reconnaissance collective. Ils tissent ainsi une identité collective derrière laquelle ils peuvent se retrancher et grâce à laquelle ils se sentent plus forts et moins vulnérables. Cette identité, c'est ce que Paul Ricoeur nomme « l'identité - *idem* » ou « *mêmeté* » (Ricoeur, 1996 : 140). De plus, comme le souligne à juste titre Isabelle Taboada-Leonetti, « les identités individuelles ont peu de chances d'être valorisées si l'identité collective ne l'est pas » (Lagarde, 2008). Cette citation est en effet un excellent argument pour mes interlocuteurs qui, s'ils souhaitent être reconnus en tant qu'individus, doivent impérativement mettre en avant les avantages de leur groupe social.

Le tortosí comme signe de différenciation de l'autre

Même s'ils ont conscience de pratiquer un parler de transition, tous nos interlocuteurs disent parler catalan et s'identifient à l'aire catalane et, au-delà, à l'Espagne. Pour eux, cela ne fait aucun doute : ils parlent catalan et c'est un fait. Cependant, ils sont convaincus, au sein même de l'entité du *Baix Ebre* qu'ils perçoivent comme différenciée, de parler parfois différemment selon leur lieu de résidence. Dans l'ensemble catalan apparaissent donc des différences linguistiques entre villages qui soulèvent un problème d'identification. L'existence des uns et des autres au niveau communal passe par l'aliénation du voisin. Ce problème se retrouve à plus grande échelle par leur volonté de se distinguer des Valenciens. La différence linguistique constitue la preuve manifeste de leur existence en tant que groupe, c'est-à-dire de leur identité : ainsi, ils se distinguent et se valorisent.

Leur quête identitaire passe alors indubitablement par une recherche de singularité, une volonté de se démarquer des autres, d'être différents. Néanmoins, cette différence ne peut s'établir que si, paradoxalement, les *tortosins* se soudent entre eux et forment une masse indivisible. À titre individuel, nos interlocuteurs ne peuvent défendre l'identité du *Baix Ebre*. C'est pourquoi ils s'unissent et clament collectivement leur volonté d'appartenir à une communauté. Cela signifie bien sûr s'exprimer dans la même langue mais également être catalans et plus précisément être *tortosins*. Leur situation leur impose une tâche primordiale quant au développement et à la survie de la langue catalane puisque étant une région charnière ils servent de filtre linguistique et participent à la " purification " du catalan. Ils reconnaissent avec aisance la communauté à laquelle ils appartiennent. L'appartenance à cette communauté tisse des liens entre eux et permet la transmission de leur patrimoine historique, culturel et littéraire. Nos interlocuteurs insistent sur leur identité communautaire car être *tortosins* constitue selon eux un énorme avantage sur leurs voisins. En effet, leur situation géographique et linguistique les fige à un rang de transition et ils peuvent, puisqu'ils représentent cette jonction, être les représentants à la fois de l'un mais aussi de l'autre. Ils ont ainsi la possibilité de choisir, selon ce que bon leur semble, si leurs voisins leur ressemblent ou s'ils sont différents car situés de l'autre côté d'une frontière politique.

4. CONCLUSION

En conclusion, l'observation des habitudes linguistiques de nos sujets d'étude, nous incite à défendre la thèse du *tortosí* comme un véritable parler de transition et du *Baix Ebre* comme « aire de transition ». En effet, bien que plus proche du catalan nord-occidental que du valencien, le *tortosí* sert de « filtre linguistique » entre deux aires langagières voisines. Les écarts entre la norme et le parler de nos interlocuteurs sont visibles à la fois sur le plan de leur prononciation mais également au niveau du lexique employé, qui se caractérise par un nombre significatif d'archaïsmes. Les principales sources d'influence sur leur parler sont d'une part la situation diglossique du *Baix Ebre*, qui subit des influences castillanes, d'autre part la situation géographique frontalière avec la communauté valencienne, qui rencontre la catalanité linguistique du territoire. Cette crainte d'indéfinition identitaire (entre autres linguistique) et de contamination de part et d'autre de ses frontières, fait que les habitants du *Baix Ebre* se replient sur eux-mêmes dans l'utilisation vernaculaire de leur langue, afin de conserver un lexique parfois archaïque, comparé à l'évolution du catalan normé actuel tel qu'on le parle dans la capitale-métropole, Barcelone.

Pour ce qui est des langues présentes dans la région du *Baix Ebre*, quelle que soit la place qui leur est accordée, elles sont perçues en fonction de deux facteurs indissociables : le rapport à la langue catalane et le parcours individuel et personnel de chaque interlocuteur. Leur idiome catalan emporte les suffrages ; ils y sont très attachés et tentent au mieux de le conserver, ce qui favorise la persistance d'archaïsmes. La présence du castillan n'est que tolérée, sa place de langue étatique étant toutefois peu contestée. Néanmoins, il n'influence que très peu le parler de nos interlocuteurs, si ce n'est au plan lexical, des « catalanisations » apparaissant dans le but d'éviter les castillanismes. Le cas du parler valencien est plus délicat : il n'a aucune légitimité territoriale dans le *Baix Ebre* et le valencien appartenant à l'aire des parlers catalans, les deux langues sont considérées semblables sur de nombreux points. Plus des deux tiers des personnes interrogées (qui, rappelons-le, s'expriment plus facilement sur les Valenciens eux-mêmes que sur leur langue), défendent la thèse catalaniste selon laquelle il s'agit d'une seule et même langue. Ils n'ont donc pas la sensation de parler valencien, même occasionnellement, mais plutôt celle, inverse, selon laquelle ce sont les Valenciens qui parlent comme eux, en utilisant un catalan parfois incorrect puisque différent du leur. En agissant ainsi, nous voyons bien qu'il s'agit d'une auto-valorisation dès lors qu'ils utilisent une langue plus valorisée.

Ainsi, une forte volonté identitaire se dégage de nos entretiens, qui se traduit par une volonté de se démarquer de leurs voisins en recherchant des singularités. Ils sont fiers d'être *tortosins* et conscients de former une masse indivisible face aux régions attenantes. En constante quête identitaire, ils sont à la recherche perpétuelle d'une certaine singularité ressemblant à de l'indépendance, rendue possible par une implication et un engagement moral au sein de la collectivité. En ce sens, ils accordent moins d'importance aux événements nationaux qu'aux locaux, de la commune à la *comarca*.

BIBLIOGRAPHIE

- Aragonés Salvat, Albert (1995). *La llengua del Baix Ebre i del Montsià. Un model de llengua estàndard oral*. Tortosa : Consorci per a la normalització lingüística.
- Aristote (1995). *La politique*. Paris : J. Vrin.
- Badia i Margarit, Antoni (1995). *Gramàtica de la llengua catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*. Barcelona : éd. Proa.
- Bañeres, Jordi et Romaní, Joan Maria (1994). « L'exhortation à la "normalisation" ou Ho volem tot en català (nous voulons tout en catalan) ». Dans Henri Boyer et Miquel Strubell, *La politique linguistique de la Catalogne autonome et la sociolinguistique catalane : un état des lieux*. Montpellier : éd. Lengas, n° 35, pp. 27-44.
- Castellà Espuny, Carles (2003). « "Parleu com vülguieu" : Aproximació a la variació morfològica verbal del Perelló ». Dans *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarlò : éd. Onada, pp. 81-96.
- Kloss, Heinz (1967). « Bilingualism and nationalism ». *Journal of Social Issues*, vol. XXIII, n°2, 259-262.
- Inglà i Torné, Montserrat (2005). *Llengua catalana e identitat : Ús i model a les Terres de l'Ebre*. *Revista de Llengua i Dret*, n°43.
- Lagarde, Christian (2008). *Identité, langue et nation*. Perpignan : éd. Trabucaire.
- Leal Rivas, Natatxa (2006). *Esquemas de catalán. Gramática y usos lingüísticos*. Madrid : ed. del Centro de Lingüística Aplicada Atenea.

Massip i Bonet, Maria Àngels (1989). *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*. Tarragona : Publicacions de la Diputació de Tarragona.

Ricoeur, Paul (1996). *Soi-même comme un autre*. Paris : éd. du Seuil.

Chrystelle Burban
Université Paul Valéry Montpellier 3

Christian Lagarde
Université de Perpignan Via Domitia

BRETANYA I CATALUNYA : QUINS FONAMENTS PER A UNA REVIFALLA IDENTITÀRIA?

RESUM

Aprofitant la temàtica de la trobada, «Els Països Catalans i la Bretanya», proposem un estudi comparatiu de les revifalles identitàries al Principat i a la Bretanya. És un plantejament ambiciós i difícil ja que es tracta de dos territoris que corresponen a contextos jurídics, sociopolítics i socioculturals ben diferents. Com que s'han de seguir pautes distintes, tant a nivell de cronologia com d'àrees i de fonts i dades, ho farem primer en paral·lel. A la tercera part, provarem d'elaborar una síntesi i plasmar-la a una taula (cf. Annex). D'una banda, ens interessa destacar les vies d'aquestes revifalles contra la dominació dels estats espanyol i francès, bo i posant de manifest els seus moments àlgids. D'altra banda, volem demostrar l'estat actual d'aquests territoris i el possible futur de la seva llengua i cultura. Intentarem verificar si, com ho sembla des d'un enfoc superficial, a Catalunya és la llengua la que porta cap a la cultura, i si, a l'inrevés, a la Bretanya, és la cultura la que porta cap a la llengua. També demostrarem el paper que juga el marc polític a cada territori.

Paraules clau: Catalunya, Bretanya, nacionalisme, regionalisme, recuperació.

1. CARACTERÍSTIQUES DE LA REVIFALLA CATALANA

No es tracta, entre gent i estudiosos de llengua i cultura catalana, de tornar a fer l'història del lloc atorgat al català dins la reivindicació al Principat, sinó de fer-ho sintèticament per a poder comparar el cas del català amb el del bretó.

A Catalunya, la llengua és i ha estat des del segle XIX el veritable fil d'Ariadna. Si ens remuntem als inicis de la Renaixença, l'acte fundador (i per part mític) va ser la publicació, l'any 1833, de l'«Oda a la Pàtria» d'Aribau, a semblança de gairebé totes les revifalles etnonacionals europees dels segles XIX i XX que, desviant-se després del camp literari (i a més a més poètic, el més intimista i el menys perillós per l'ordre establert) cap al camp sociopolític (Balcells, 1992). Però mirant-ho bé, ens adonem que l'expressió de l'afectivitat envers la llengua es relaciona sempre —perquè el procés ve així lligat al romanticisme— amb l'evocació d'un passat històric brillant i idealitzat (Marfany, 1995). Encara que la poesia jocfloral es basi en el sentimentalisme, l'enyorança que vehicula és la d'un temps de poder (polític) perdut i del qual s'espera, de manera implícita (conscient o no), la recuperació.

Esquemàticament, el camí de la recuperació es concreta a Catalunya entre el 1833 i el tombant de segle, amb l'adveniment, més enllà del període del modernisme —que es va traduir a més a més en el pla artístic—, del noucentisme, que planeja l'autogovern i que, com ho va demostrar Pere Anguera (2000), justifica la lluita per la llengua com a pilar d'aquella recuperació pel poder. El que diferencia Catalunya, els demés països

catalans de l'Estat espanyol, i les demés futures «nacionalitats històriques», del que va passar a les perifèries franceses, com ara la Bretanya, és la gran diferència del pes de l'Estat a Espanya i a França respectivament i, per tant, els processos de «nacionalització» administrativa i de la conscienciació identitària col·lectiva i individual (de Riquer, 2000). El fracàs de l'intent federalista de la I República l'any 1874, així com l'últim fracàs de l'Estat espanyol imperial del 1898 van afegir-se de manera determinant al fracàs ja palès des de feia temps de la seva modernització a nivell econòmic i social. Tant aquesta successió de derrotes, com la negació rotunda des de Madrid d'una implicació motriu dels catalans dins de l'Estat, van fer passar el catalanisme de la reivindicació merament regional a la nacional per desembocar més tard, amb la proclamació de l'Estat català l'any 1931, a l'independentisme.

La conjuminació de la llengua i de l'autonomia, la van defensar molt clarament Enric Prat de la Riba i Pompeu Fabra amb la creació de la Lliga regionalista al 1901, tot tenint com a ideari el que exposà el mateix Prat l'any 1906 a *La nacionalitat catalana*. La consegüent creació de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1907 com a acadèmia de la llengua catalana, segueix la lògica d'un procés d'independència de cara a Espanya —i alhora el model de control d'un *corpus* adient i d'afirmació d'un *status* hereditat de l'*Académie française* per la seva transposició borbònica a la *Real Academia Española* el 1713—. Simbòlicament, es tractava doncs de contrarestar aquesta institució borbònica, contemporània al Decret de Nova Planta, i de fer front a la imposició cada cop més aferrissada del castellà al Principat. La creació de l'IEC va significar un acte altament alliberador des d'un punt de vista sociolingüístic: va suposar l'inici d'una recuperació de la diglòssia imposada, i fins i tot consentida per les elits locals abans del seu capgirament durant la segona meitat del segle XIX, tot donant pas a una expressió cultural multiforme en llengua catalana (a la literatura) i d'inspiració catalanista (a les arts plàstiques).

Havent aconseguit la fase d'autogovern de la Mancomunitat, entre el 1914 i el 1923, aquesta institució va permetre que, per primera vegada des de la guerra de Successió (dos segles abans), el català tornés a tenir usos oficials i que, per tant, tornés a representar cert prestigi de cara a un poble que, malgrat tot, mai no havia abandonat la seva llengua. La política (com també la política lingüística) de repressió de la dictadura de Primo de Rivera va fracassar. Efectivament, no va ser capaç d'aniquilar l'empenta donada a la fase democràtica precedent: ans al contrari, com ho van demostrar les exigències d'un Estatut basat en l'autogovern i la política (entre altres educativa) de la llengua, abans (amb el Pacte de Sant Sebastià el 1930 i l'any següent la proclamació de l'Estat català) i després (amb l'aprovació estatutària del 1932) de la proclamació de la Segona República el 1931. En certa manera, es pot afirmar que va passar el mateix (encara que durant molts més anys) amb la dictadura franquista: com més aferrissada fos la repressió, més forta seria la revifalla cultural i política que fins i tot duria a la sacralització de la llengua.

A Catalunya, la llengua es va convertir en un tema i un mitjà de resistència contra Franco i el seu règim. A mitjans dels anys 70, quan morí el dictador, Espanya, encara que hagués conegut una obertura des dels anys 60, d'una banda per mor de l'emigració regulada des de l'Estat, d'altra banda gràcies al turisme internacional (a més a més europeu), esdevingué territori d'emigració. Però Catalunya, i ja des dels anys 50, per la seva riquesa econòmica, esdevingué més aviat territori d'immigració interna a nivell de l'Estat. De bell antuvi, hi havia al Principat una diglòssia «clàssica», amb una burgesia bilingüe, capaç d'usar el castellà fora i «per dalt», i el català «per baix», i amb un poble generalment monolingüe catalanoparlant. Però el franquisme va complexificar aquella situació, on l'element vertebrador de la societat catalana era el català, amb la

«importació» d'un important contingent de castellanoparlants, des d'uns alts càrrecs i una burocràcia addictes, fins a una allau de mà d'obra sense formació procedent de les zones subdesenvolupades de Múrcia i Andalusia. Malgrat l'ambigüitat global de la burgesia autòctona, la llengua va convertir-se en diacrític entre els autòctons i «la immigració». Els anys 70, com ho deixen palès totes les enquestes sociolingüístiques, la gran majoria dels autòctons catalanoparlants entenia i sabia parlar el català, però poc sabia llegir i encara menys escriure, fora d'aquells que van ser escolaritzats durant la Segona República i dels universitaris. Per als «immigrants» castellanoparlants, el català es convertiria en llengua d'integració (variablement segons l'entorn de residència i socioprofessional) i en llengua d'ascens social. Tot el debat sobre «els altres catalans» —com els va anomenar Francisco Candel (1964) que es va considerar com al seu portaveu— es decanta entre la incitació i l'obligació per a aquests nous catalans de saber i usar català.

A tota l'«era Pujol» hi ha, en primer lloc i simbòlicament, la llengua. D'aquesta manera Pujol es mostra hereu de la tradició arrelada des de la Renaixença. En va deixar constància a tots els seus escrits des del 1959, com ara al seu llibre *La immigració, problema i esperança de Catalunya*, publicat el 1976, o en expressar-se, entre nombrosos discursos, en la seva llegua davant del Senat espanyol el 26 de setembre del 1994 (Pujol, 1994). Tota l'obra de Candel mereix consideració com a testimoniatge contrastat: així es refereix a la impressió de l'«immigrant», estranyat «por esta importancia desmedida [...] que al idioma se le da» a Catalunya (Candel, 1964: 106), sensació que expressa vint anys més tard dient haver-se resistit a creure «que la lengua catalana [...] sea más importante no sólo que la economía, sino que todo» i haver caigut en la conclusió que «Al inmigrante, por muy catalán que sea o se sienta, si le falta la lengua catalana, carece de credibilidad» (Candel, 1986: 94). Això el porta a denunciar aquells que «hacen demagogia: una burguesía catalana más preocupada de cuestiones lingüísticas que de justicias sociales» en posar barreres discriminants per a aconseguir certs llocs de treball (Candel, 1981). Jordi Pujol sembla entendre aquests retrets quan defineix el ciutadà català com «el que viu i treballa a Catalunya», deixant de banda el seu origen, i fins i tot la seva llengua materna. Aquesta posició hauria pogut desembocar en una doble línia d'ensenyament, però gràcies a Francesc Vallverdú (1979) i al PSUC s'assoleix l'exigència d'una normalització lingüística basada en el fet que: «a través de la llengua s'estableix la identitat nacional, s'expressa la pertinença a una cultura diferenciada, es participa d'uns sentiments que concorden els uns amb els altres». Així va ser com el primer govern de Pujol es va decantar per incentivar el canvi lingüístic de la segona generació immigrant, mitjançant la política escolar exposada a la Llei de Normalització Lingüística del 1983, on es crea una única línia d'ensenyament per immersió.

És prou sabut que l'esforç esmerçat al camp de l'ensenyament i dels mitjans de comunicació ha anat quallant a la societat del Principat, de manera particularment espectacular pel que fa a les habilitats escrites: segons l'enquesta de 1998 (15 anys després de la LNL) de la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya, el 93,3% de la població entenia el català, el 83,5% el sabia parlar, el 86,9% llegir i el 55,4% escriure. Deu anys més tard, malgrat els efectes desestabilitzadors que conegué la política lingüística de la «segona onada d'immigració», segons l'enquesta realitzada per la UOC, l'alt nivell es mantenia i la progressió de la llengua escrita encara avançava (el 97,6% l'entenia, el 84,7% el sabia parlar, el 91,5% llegir i el 61,7% escriure).

Si ens fixem en el paper identificador del català, més enllà del to sarcàstic de la frase «Hubo quien propuso colorear a los catalanes para aumentar su diferencia con

respecto a los otros pueblos y sobre todo a los españoles» que Manuel Vázquez Montalbán posava a la boca del seu detectiu Pepe Carvalho (Montalbán, 2001), la llengua apareixia per als catalans a la mateixa data (al principi dels anys 2000) com a primer criteri diferenciador envers Espanya (*lengua*: 61,3%; *forma de ser*: 44%; *cultura*: 35%; *historia*: 27,1% ; *geografía*: 11,4%). Nogensmenys, el mateix estudi (Vega, 2001; Lagarde, 2008) matisava aquest fet: si bé els residents a Catalunya reconeixien en un escàs 25% que «*los que no saben catalán se encuentran discriminados*» (mentre que els de la resta d'Espanya ho declaraven en un 60,3%), els mateixos residents apuntaven que «*es más fácil encontrar trabajo para los que saben catalán*» en un 66% (ja no tan allunyat del 79,8%), tot i que els semblava que «*toda persona que trabaja en Cataluña debería saber catalán*» (73% vs 31,6%) i que «*es razonable que los servicios públicos se expresen en catalán*» (70% vs 28,3%). Amb tot, la multiplicació de les enquestes sobre els usos lingüístics demostraven un estancament o àdhuc un retrocés relatiu a l'adquisició de les habilitats. Quant als motius, podem referir-nos, d'una banda, a la «nova immigració» per part de sudamericans ja castellanoparlants i de magrebins i africans que consideraven el castellà més estratègic que no pas el català, i, d'altra banda, als actes de resistència espanyola.

De fet, la qüestió de la imposició de la llengua —i més enllà dels propòsits i efectes de la normalització de tarannà aracilià¹— es va plantejar de manera contundent mitjançant la promulgació de la Llei de Política Lingüística del 1998, que substituïria (completant-la) la LNL del 1983. A més de les disposicions referents al món empresarial, la LPL es centra en les «indústries culturals», tot apuntant, malgrat les avançades aconseguïdes gràcies a una política voluntarista d'ajudes financeres variades provinents de la Generalitat i entitats locals, un fort desequilibri entre l'oferta cultural, sobretot a nivell de l'edició, televisió, cinema i premsa escrita. El reforçament a la LPL d'una política preferencial compensatòria per al català a tots aquests àmbits es va considerar des del *Foro Babel* (Santamaría, 1998) com una vulneració del bilingüisme imperant al Principat, que posava així mateix en perill l'encaixament constitucional Catalunya-Espanya. Deu anys més tard, el *Manifiesto por la lengua común* només faria que repetir els mateixos arguments (Burban, 2009). Però ja al 2008, després de la primera alternança política a la Generalitat restaurada, la qüestió lingüística es replantejava amb un agreujant: el llarg i conflictiu procés de tramitació de l'Estatut d'autonomia revisat.

La nova retallada, que llavors va significar el pas del text aprovat pel Parlament de Catalunya el 2005 al text aprovat per les *Cortes Generales* a Madrid el 2006, va fer créixer el sentiment de rebuig del sostre autonòmic per part del poble català. La noció central de «nació catalana» al text del 2005 que havia estat el motiu de la retallada (confirmada després pel Tribunal Constitucional el 2010) féu aparèixer un desig cada vegada més fort d'independentisme que va deixar palès l'enquesta de la UOC del 2008 publicada el 2010 per Ernest Querol i Miquel Strubell sota el títol *Llengua i reivindicacions nacionals a Catalunya*. El que s'hi demostra per primera vegada de manera indiscutible es la correlació de l'actitud envers la llengua i l'opció independentista. Segons l'anàlisi que fa del llibre la periodista Patrícia Gabancho, la llengua és un «marcador social» i la identitat una «combinació de llengua i actitud nacional»: perquè la llengua «dóna pas a la informació, [...] indica a quina cultura accedeixes i també a quin nivell de cultura», i per tant el ciutadà, com més usa el català, més demostra una actitud sobiranista, i a l'inrevés. Per tant, llengua i cultura, que

¹ Al «conflicte lingüístic», característic de la diglòssia, només hi ha dues sortides segons Aracil, o la «normalització» (fer socialment normal la tria de llengües en favor de la «llengua baixa») o la «substitució» (desbancament d'aquesta per la «llengua alta») (Aracil, 1982).

sempre han anat de bracet a Catalunya, queden, des de fa més d'un segle enrere, molt lligades a les qüestions polítiques.

2. CARACTERÍSTIQUES DE LA REVIFALLA BRETONA

Tot i que la llengua bretona encara existeix i es practica, difícilment es pot dir que sigui un element definidor de la identitat bretona. Efectivament, aquesta llengua pertanyent a la branca de les llengües celtes, va començar a patir els efectes del contacte amb el francès des del segle X, sent aquell la llengua de l'administració ducal i de la justícia. Al segle XVI, el francès continuà avançant i substituint el bretó a l'Alta Bretanya. El bretó, arraconat a la Baixa Bretanya, seguí sent la llengua exclusiva de la població camperola, llevat a les zones de costa i a les capes baixes de la població urbana. A partir de la revolució, l'Estat francès va assentar les bases de la substitució lingüística mitjançant la política lingüística i escolar, la «*départementalisation*», el servei militar i l'emigració. Malgrat els seus esforços, la població bretona era en el segle XIX majoritàriament britòfona exclusiva. No va ser fins al segle XX que el bretó va conèixer un descens inexorable. El procés diglòssic es va accelerar amb la primera guerra mundial, tot i que el francès va romandre minoritari. Però tot es va accelerar després de la Segona guerra mundial quan, per l'acció política coercitiva combinada amb el desenvolupament dels intercanvis i la modernització de la societat, els pares van escollir educar els fills en francès, abandonant així una llengua sentida com la marca d'una identitat negativa. Fañch Broudic, en definir les diferents etapes de la ràpida regressió del bretó al llarg del segle XX, va arribar a aquesta conclusió:

Il a suffi de moins d'un siècle [...] pour que le breton de moyen de communication quasi-exclusif de toute une population, ne soit plus que le moyen d'expression marginalisé d'une fraction réduite de cette même population.

Broudic (1995: 352)

Des de mitjans de segle el bretó ha perdut el 80% de locutors, de manera que aquesta afirmació feta en els anys 1990 continua sent vàlida al llindar de la segona dècada del segle XXI. De fet, fa anys que es planteja la possible i potser propera desaparició del bretó, puix que avui només compta amb un 5% de locutors actius, i el 61% té més de 60 anys.

En l'actualitat, les actituds envers el bretó semblen confortar el paper anecdòtic que juga aquesta llengua pel que fa a la identitat col·lectiva regional. Encara que a hores d'ara sigui una llengua apreciada, Rachel Hoare, en la seva investigació sobre la identitat lingüística de joves bretons, va concloure que per a la majoria d'ells: «l'aptitude à parler breton n'est pas jugée comme étant un élément essentiel de l'identité bretonne» (Hoare, 2003: 131). De fet, la llengua bretona com a tret definidor de la identitat és proporcional a la competència lingüística dels joves enquestats: com més gran és aquesta, més gran és també el paper de la llengua com a marcador identitari. Però com que la gran majoria d'aquests joves considera que té una competència lingüística (molt) deficient, la llengua bretona és considerada com un tret molt secundari, comparat amb el lloc de naixement o de residència, per exemple. També ho afirma Fañch Broudic a nivell de la població en general: «[...] l'usage de la langue bretonne se rétrécissant, il est de moins en moins constitutif d'une identité spécifique, et

[...], d'autre part, il n'est effectivement pas perçu comme tel par la population» (Broudic, 1995: 445).

Així doncs, si la identitat col·lectiva bretona és forta i reconeguda, ja no ho és majoritàriament gràcies a la llengua, sinó a la cultura. La cultura va patir els mateixos mals que la llengua, és a dir l'abandonament després de la segona guerra mundial perquè era constitutiva d'una identitat viscuda com a negativa i arcaica. Va ser el moviment cultural bretó en la seva vessant cultural, i no pas política, de la postguerra mundial (1939-45), l'*emsav*, qui va reinventar part de la cultura bretona com a base d'una identitat positiva. A més del seu patrimoni arquitectònic, gastronòmic, marítim, etc., la renovació de la identitat mitjançant la cultura es va fer palesa a molts àmbits gràcies a una modernització de pràctiques tradicionals, i es va manifestar en concret amb l'explosió de la música tradicional bretona:

le dynamisme musical des années 1990 en Bretagne, au-delà de son aspect artistique, a été un des vecteurs du renouvellement de l'identité bretonne de la seconde moitié du XXème siècle. En Bretagne, la musique et la danse traditionnelles, deux des éléments les plus vivaces de la culture bretonne, contribuent à la construction symbolique du territoire régional.

Goré (2007: 336)

Lluny de la visió folklòrica, i doncs volcada al passat dels primers temps, la música tradicional bretona es va integrar plenament en el seu temps cap als anys 1970 (Stivell, Glenmor, Tri Yann, Servat...), i va conèixer un nou renaixement cap als anys 1990. Podem dir que ha aconseguit perpetuar-se amb alts i baixos fins avui. El renaixement musical dels anys noranta va comportar una profusió de festivals; els més representatius són actualment el *Festival interceltique de Lorient* amb audiència nacional, *Les Vieilles charrues*, el *Festival de Cornouailles*, *Kan ar bobl...* La força d'aquestes manifestacions ve donada per la compaginació d'una música moderna amb accents tradicionals, i mostres folkloristes, mitjançant els *cercles celtiques* i els *bagadou*. Inventats per l'*emsav*, aquests darrers «sont devenus des éléments du patrimoine régional» (Goré 2007: 344), mentre que el *fest-noz* (festa de nit), recuperat de la tradició camperola en els anys 1950, coneix una expansió que arriba a una mitjana de vint *festou-noz* per cap de setmana, estesos per tota la regió de la Bretanya, i a més de mil per any.

Així doncs, la identitat de la Bretanya sembla que s'expressa preferentment mitjançant una cultura que gaudeix d'una bona salut però que, alhora, prescindeix quasi del tot del seu element més important: la llengua. Com ho apunta F. Broudic, la llengua no és un element important atès que menys del 25% de les cançons són en francès i només el 17% dels cantants de la revifalla són britòfons (Broudic, 1995: 330). La identitat de la Bretanya tendeix doncs a prescindir del seu component lingüístic.

Malgrat els indicadors, seria un error afirmar que la llengua bretona és un aspecte inexistent o fins i tot anecdòtic de la identitat bretona. Hi ha molts elements que demostren el contrari. En realitat, les associacions que han dut a terme l'*emsav*, moviment de renovació que ha aconseguit promoure la cultura bretona, sempre han vinculat la defensa de la cultura amb la defensa de la llengua. L'interès per la llengua va començar en el segle XIX, amb el primer *emsav*: ja abans del 1914 es van defensar la llengua i les llibertats bretones, i encara es defensen avui amb una àmplia xarxa d'associacions que van coordinant paulatinament les diverses accions. De fet, la forta importància que té la llengua en el discurs militant fa que la cultura es confongui amb la llengua i que, sense aquesta, no hi hagi identitat, com queda resumit a la frase militant

«*hep brezhoneg breizh ebet*» (sense bretó, cap Bretanya), que dona un paper predominant a la llengua.

Fora de l'àmbit militant, la llengua, com també la cultura, havent estat objecte de vergonya durant els anys 1950, s'ha convertit a hores d'ara en un element molt valorat per la població i sobretot pels joves, siguin britòfons o no: «*La langue est de moins en moins considérée comme un stigmat honteux, mais au contraire, elle aussi, comme un signe hautement revendiqué d'identité*» (Cornette, 2005: 585). L'enquesta citada més amunt de Rachel Hoare mostra que per al 74% dels joves és important conservar el bretó, i que és una llengua associada a l'èxit escolar i social i a la modernitat. Cal afegir que per a aquests joves la llengua bretona té un valor més aviat simbòlic:

les données du questionnaire suggèrent que l'usage du breton comme élément de l'identité bretonne est partiellement perçu comme un moyen de communication, mais il est aussi partiellement symbolique.

Hoare (2003: 82)

Però la llengua no és només un element simbòlic, ja que les accions a favor de la llengua bretona li van donant cada cop més visibilitat dins la societat, sinó que mostra una forma de (re)apropiació. La reapropiació es va conformar en el sector de l'ensenyament a través de la creació, l'any 1977, de la xarxa associativa d'escoles *Diwan*, que practica la immersió lingüística en bretó per a contrarestar els efectes de la interrupció de la transmissió familiar. A aquesta xarxa, s'hi han sumat noves propostes educatives bilingües com ara *Dihun*² i *Divezh*³. L'any 2010, 13.488 nens i nenes van ser escolaritzats en una escola bilingüe. D'altra banda entre el 2005 i el 2010 el nombre de nens i nenes escolaritzats en bilingüe ha augmentat un 29%. La xarxa *Diwan* ha d'afrontar una demanda massa forta a la que no pot respondre per falta de mitjans. Cal afegir més de 700 estudiants universitaris de bretó, quasi 5.000 adults que segueixen cursos, classes nocturnes o per correspondència, i més de 7.000 alumnes que segueixen classes de (i no en) bretó (Broudic, 2010).

Paral·lelament, s'ha anat desenvolupant una política extraoficial de bilingüització progressiva de l'entorn públic per tal que els neo-britòfons poguessin practicar la llengua, millorar la competència lingüística i, en el futur, escollir el bretó com a llengua familiar, i així reactivar la transmissió familiar (Ofis ar brezhoneg, 2002).

Des de fa anys la política destinada a la promoció del bretó es plasma:

- en el sector de l'edició, que compta amb unes 50 editorials (la majoria d'elles, el 90%, associatives) que treballen per al bretó, amb una preferència per temàtiques d'àmbit lingüístic, i que permet la publicació de la literatura en bretó, llibres per a infants (Keit vimp bev, an Here...).

- en els mitjans de comunicació, en concret la televisió que té un temps d'emissió (molt) minoritari a France 3 i TV Breizh (115h anuals), i una xarxa important de ràdios associatives (RKB, Radio Bro Gwened...) i públiques (France Bleu Breizh Izel, Armorique...).

- en el món econòmic. Es va desenvolupant lentament i de fet el bretó esdevé útil per a trobar feina en el món de l'ensenyament, mitjans de comunicació, associacions, administració local i empreses (retolació de supermercats, caixers automàtics, xecs...).

- a les administracions locals, Consell regional, ajuntaments, que també s'apunten al moviment de promoció del bretó, com ho demostra, per exemple, l'adopció d'una toponímia bilingüe que s'estén també cap la Bretanya gal·lesa perquè «la langue, objet

² Es tracta d'una xarxa educativa bilingüe i pública.

³ Es tracta d'una xarxa educativa bilingüe i catòlica.

de valorisation du territoire, peut être aussi un outil d'information identitaire mais surtout un outil d'appropriation, voire même de réappropriation identitaire» (Le Squère, 2007: 329).

La llengua bretona no és un element menys fonamental que la resta de la cultura en la reconstrucció d'una identitat avui positiva. La llengua bretona d'avui, així com la cultura, ha esdevingut un label de qualitat que afavoreix el seu desenvolupament en la mesura que «l'attraction exercée par une originalité devenue plus rare dans un univers citadin et mondialisé, une originalité dont l'image est soigneusement cultivée» (Croix, 2008: 124). Malgrat la valoració positiva que es fa de la llengua i alhora els seus minsos progressos a la societat, la identitat de la regió roman més cultural que no pas lingüística. La llengua bretona, malgrat els esforços, no té gaire visibilitat social i no ha tornat a entrar a les llars. Així, el seu futur és encara molt incert: entre simbòlic i efectiu, no queda clar si la nova llengua bretona aconseguirà afirmar-se.

La difícil situació en què es troba la llengua bretona prové de la política lingüística de l'Estat francès. La política iniciada amb la Revolució del 1789 tenia com a objectiu l'erradicació de les llengües que no fossin el francès, i això gràcies, sobretot, a la prohibició del seu ús públic amb l'ajuda del sistema escolar. Tot plegat va contribuir a la configuració d'un ideal unilingüista d'una societat lingüísticament homogènia.

Malgrat l'execució d'aquest projecte que, segons sembla, arriba a la seva fase terminal, la política de França referent a les llengües sembla més aviat ambigua: per una banda, mostra una mena de tolerància que explica els progressos del bretó, sobretot a l'ensenyament, i que es va fer palesa amb la llei *Deixonne* del 1951 que permetia l'ensenyament de les llengües regionals amb caràcter optatiu. Les lleis i els decrets es van anar succeint fins a l'any 2001 amb la «*circulaire Lang*» que va regular la possibilitat d'un ensenyament bilingüe i optatiu, que va permetre el desenvolupament de les xarxes associatives d'ensenyament bilingüe o immersiu. Però paradoxalment, quan es va tractar d'integrar la xarxa *Diwan* al sistema públic l'any 2001, el Consell d'Estat s'hi va oposar pel fet que el principi de la immersió lingüística és contrari a l'ús obligatori del francès. Tanmateix, l'Estat financia directament o indirecta activitats culturals a favor de la llengua bretona. Va ratificar la Carta cultural de Bretanya «qui constitue un acte de reconnaissance de la personnalité culturelle de la Bretagne et a contribué à l'essor de la culture bretonne dans toutes ses composantes» (Ofis ar brezhoneg, 2002: 208). Va permetre la creació de tres entitats (el Consell Cultural de Bretanya, l'Institut Cultural de Bretanya i l'Agència Tècnica Cultural Regional) que porten a terme una política lingüística a favor del bretó.

D'altra banda, la imposició del francès es va endurir l'any 1992 amb l'esmena en l'article 2 de la Constitució que diu que «La langue de la République est le français» amb exclusió de qualsevol altra. Així que el bretó, igual que les altres llengües regionals, continuen sense tenir cap estatus legal. La intangibilitat del principi monolingüista de l'Estat, referent a la qüestió de l'estatus legal, s'oposa a la legislació internacional de protecció de les minories, com ho va revelar l'assumpte de la Carta europea de les llengües minoritàries, quan l'Estat francès es va negar a ratificar-la, pel fet de ser anticonstitucional. Però l'oposició de l'Estat, fora de l'àmbit educatiu, es manifesta amb una jurisprudència molt restrictiva; es limita a aplicar l'article 2 de la Constitució, quan es tracta del dret d'utilitzar el bretó als jutjats, als xecs, a les adreces postals... La política de l'Estat consisteix doncs a obstaculitzar l'obtenció d'un estatus legal que crearia una sèrie de drets individuals i col·lectius. Però pel fet de no tenir estatus legal, la llengua, i doncs la identitat lingüística es troba en una situació molt precària, que dificulta qualsevol progrés i que hipoteca el seu futur, puix que

cette attitude [...] conduit directement la langue, par la marginalisation de son usage et de sa connaissance pleine et entière, à son extinction plus ou moins rapide comme langue de communication d'une société. [...] Le breton, comme toutes les langues modernes, ne pourra pas assurer sa continuité si des mesures législatives globales ne sont pas prises dans le sens d'un renforcement institutionnel de la langue [...].

Ofis ar brezhoneg (2002: 47)

3. ASSAIG DE SÍNTESI

Com ho hem dit des del començament, les revifalles bretona i catalana tenen, cadascuna, una fesomia lligada a les característiques del seu entorn i a la seva evolució, alhora pròpia i en interacció amb la de l'Estat on —de bon grat o no— queden inclosos els territoris. El fet que les societats bretona i catalana s'autopercebin com a regionals o nacionals té una importància transcendent: això s'interrelaciona tant amb el grau de militància interna i les realitzacions aconseguides gràcies a l'equilibri de forces establert amb els poders polítics, com amb els marcs oficials detentors de poders capaços de donar un impuls decisiu. També caldria afegir que, igual que són els nacionalistes els que fan la nació i no pas a l'inrevés (Caminal, 1998), la militància, sigui per mor d'actes de resistència a un poder hostil o fent de substitut d'un poder indiferent, sigui donant suport a un poder afí, juga un paper rellevant. Tal com ho demostra l'escala de Fishman, per a sortir del procés de substitució lingüística (Fishman, 1991), el relleu de l'oficialitat, sigui quin sigui el grau, és determinant.

A l'Edat moderna, els dos territoris van perdre el poder a causa d'aliances matrimonials que van significar una annexió en ambdós casos. Al segle XVIII, a començaments de segle pel que fa a Catalunya (amb l'arribada dels Borbons i el Decret de Nova Planta), i a finals de segle pel que fa a la Bretanya (amb la Revolució francesa i la dislocació territorial), es va fer palès un estat de dependència, contrarestat a Catalunya amb l'auge industrial del segle següent. Al XIX, van brollar als dos territoris reivindicacions de caire cultural, com a base d'un potencial «despertar de la/les nacionalitat(s)» (Alén, 2005). La denominada «nacionalització» dels individus (Gellner, 1964; Todorov, 1989), que s'engega a l'Estat francès arran de la Revolució i entorn a la figura del «ciudadà», qualla de manera molt més dèbil a l'Estat espanyol, i tan sols com a principi de resistència amb motiu de la «guerra del francès» deguda a la invasió napoleònica.

En canvi, les dissensions internes a Espanya i el plantejament polític següents donen pas, al tombant del segle XIX, a un sentiment nacional català en què la llengua juga un factor (socioculturalment i sociopolítica) unitari decisiu: Catalunya es constitueix aleshores en esfera suficientment autònoma (Anguera, 2000). En canvi, la forta influència de l'Estat a França fa que, malgrat les reivindicacions culturals i lingüístiques que, sobretot a la Baixa Bretanya, es situen clarament en una zona geogràfica d'extrem peninsular i en un diferencial lingüístic obvi, no s'hi doni un pas polític comparable. La Bretanya es concep molt majoritàriament com a província més que no pas com a nació, i així doncs, les associacions culturals ben poc desemboquen en moviments i partits polítics identificables per als ciutadans.

Tot i això, si la història política i cultural de Catalunya coneix al segle XX períodes de bonança autonòmica amb els autogovernos de la Mancomunitat i la Segona República, que permeten assolir polítiques lingüístiques i culturals dotades d'un veritable poder decisor, també queda clar que coneix períodes de polítiques contràries força aferrissades des de l'Estat central espanyol. I, tant la falta d'Estat (a Espanya) com

l'hostilitat de l'Estat (a ambdós espais) tenen com a conseqüència la necessitat d'incentivar l'associacionisme de tipus privat. Així és com, d'una banda a Catalunya durant la dictadura de Primo de Rivera i sobretot durant els anys 60 i 70 en època de la dictadura franquista, i d'altra banda a la Bretanya amb els *emsav* successius posteriors a les guerres mundials, es constitueix l'entramat militant organitzador d'un ensenyament alternatiu de la llengua, fomentador d'actes culturals i productor de béns culturals. Sobretot a Catalunya, aquestes xarxes agafen el relleu dels períodes d'activisme oficial i actuen de recordatori de les èpoques en què l'activisme social ha funcionat. Encara que de manera molt més puntual, podem dir que passa el mateix a la Bretanya.

Però el paral·lelisme entre ambdós territoris no és gaire justificable a nivell dels coneixements i usos lingüístics. Si bé el motlle de l'escolarització republicana va permetre a l'Estat francès (i concretament a la Bretanya) assolir nivells d'alfabetització molt superiors als que es donaven a l'Estat espanyol (i per tant a Catalunya), també el seu pes ha estat molt significatiu a nivell, no tan sols de les representacions sociolingüístiques, sinó també dels propis usos de la llengua vernacle. Encara que l'autoodi hagi existit i existeixi als dos territoris, el que s'ha dut a terme als PPCC (per descomptat, fora de Catalunya Nord) i el que s'ha donat a França (incloent-hi Catalunya Nord) no han tingut ni la mateixa intensitat ni el mateix efecte. El trencament de la transmissió intergeneracional a la Bretanya i a tots els col·lectius de llengua minoritzada a França no s'ha produït, ni de bon tros, a Catalunya.

Llengua i cultura (com ho recorda el títol del llibre fundador de la sociolingüística catalana de Badia i Margarit, del 1964) de bon principi van associades: la llengua és el suport de la cultura en els seus components de discursos orals i escrits; la cultura és l'àmbit on s'expressa, es difon i es puleix la llengua, en un procés de retroalimentació constant. Això és el que es dona a Catalunya. Però quan falla la llengua, que és el que succeeix a la Bretanya i a les altres perifèries lingüístiques de França, la cultura li fa de relleu: la llengua només és un dels pilars (encara que central) de la cultura, i per tant, els altres canals no lingüístics poden seguir plenament vigents. Així és com tot l'àmbit patrimonial i tradicional (fins i tot de les tradicions que es redueixen a un mer folklore) i també l'àmbit de les arts plàstiques (perquè tampoc no necessiten la llengua com a suport) poden sobreviure a la falta de transmissió i a la quasi-pèrdua de la llengua. Però, d'altra banda, s'ha de considerar que l'associacionisme a França ha de lluitar, alhora, contra l'omnipresència d'un Estat centralitzat omnipotent, i contra les mentalitats d'assistència generades per aquest motiu i enfortides per l'estat de benestar. Aquest procés es desconeix a Catalunya, on l'absència (o quasi absència) d'Estat ha anat engendrant una tradició intervencionista privada com a supletiu.

Malgrat tot, la Bretanya és un cas molt adequat per observar com la recuperació cultural arriba indirectament a fer sentir la falta de coneixement lingüístic com a llacuna, i per tant a incentivar la seva recuperació com a necessitat, per tal d'assolir la reapropiació d'una cultura plena —és a dir, que no sigui lingüísticament mediatitzada pel francès. L'exemple de l'accés a la lletra en bretó en el món de la cançó, sigui tradicional o contemporània, ho demostra. I més enllà d'aquest punt de partida, hi ha la ràdio, el teatre i, fins i tot, la literatura. De segur que la presència d'una política lingüística voluntarista (com la del Consell Regional de Bretanya, departaments, comunitats urbanes o municipis), segons els eixos clàssics d'ajudes a l'ensenyament de la llengua, a les manifestacions i publicacions culturals, a la retolació a l'àmbit públic, no pot sinó amplificar els efectes de les iniciatives associatives.

El futur de l'ús social de la llengua a la Bretanya és molt incert —per no pas dir desesperant—, però tampoc no podem dir que estigui del tot assegurat a Catalunya. Tanmateix, a ambdós territoris, la cultura i l'educació, especialment a Catalunya,

permeten assolir uns fonaments simbòlics molt sòlids i es pot pensar raonablement que per molts anys no corren perill, a cap dels dos territoris, ni de diluir-se a nivell estatal, ni de desaparèixer a nivell global, atès que aquest darrer fa necessari un contrapès.

BIBLIOGRAFIA

- Alen Garabato, Carmen (coord.) (2005). *L'éveil des nationalités et les revendications linguistiques en Europe (1830-1930)*. París: L'Harmattan.
- Anguera, Pere (2000). *Els precedents del catalanisme*. Barcelona: Empúries.
- Aracil, Lluís Vicent (1982). «Conflicte lingüístic i normalització a l'Europa nova» (1965). Dins *Papers de sociolingüística*. Barcelona: La Magrana, pp. 23-38.
- Argenter, Joan A. et al. (1979). «Una nació sense estat, un poble sense llengua». *Els Marges*.
- Badia i Margarit, Antoni M. (1964). *Llengua i cultura al Paísos Catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- Balcells, Albert (1992). *Història del nacionalisme català*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Broudic, Fañch (1995). *La pratique du breton de l'ancien régime à nos jours*. Rennes: PUR.
- Broudic, Fañch (2010). *L'enseignement du et en breton. Rapport à Monsieur le Recteur de l'Académie de Rennes*. Brest: Emgleo Breiz.
- Burban, Chrystelle (2009). «Le buzz médiatique dans *Manifiesto por la lengua común*». Dins Christian Lagarde (ed.), *Le discours sur les « langues d'Espagne » / El discurso sobre las “lenguas españolas” (1978-2008)*. Perpignan: Presses Universitaires de Perpignan, pp. 255-268.
- Caminal, Miquel (1998). *Nacionalisme i partits nacionals a Catalunya*. Barcelona: Empúries.
- Candel, Francisco (1964). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- Candel, Francisco (1986). *Los otros catalanes veinte años después*. Barcelona: Plaza & Janés.
- Cornette, Joël (2005). *Histoire de la Bretagne et des Bretons 2. Des Lumières au XXIe siècle*. París: Seuil.
- Croix, Alain (2008). *La Bretagne entre histoire et identité*. París: Gallimard.
- De Riquer i Permanyer, Borja (2000). *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*. Vic: Eumo.
- Fishman, Joshua (1991). *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gellner, Ernest (1964). *Thought and Change*. London/Chicago: Weidenfeld & Nicolson, University of Chicago Press.
- Goré, Olivier (2007). «Les territoires de la musique bretonne : processus de territorialisation et emprise sociospatiale». Dins Ronana Le Coadic (dir.), *Identités et sociétés de Plougastel à Okinawa*. Rennes: PUR, pp. 335-352.
- Hoare, Rachel (2003). *L'identité linguistique des jeunes en Bretagne*. Brest: Emgleo Breiz, Brud Nevez.
- Lagarde, Christian (2008). «Le 'fait différentiel'. Représentations croisées Catalogne-Espagne: l'état de l'opinion». Dins Christian Lagarde (ed.), *Les défis de la Catalogne au tournant du siècle (1996-2006), Marges, 30*. Perpignan: CRILAU, Presses Universitaires de Perpignan, pp. 29-60.
- Le Squere, Roseline (2007). «Affichage public des langues en Bretagne : du toponyme à la valorisation du territoire». Dins Ronan Le Coadic (dir.), *Identités et sociétés de Plougastel à Okinawa*. Rennes : PUR, pp. 323-334.
- Marfany, Joan-Lluís (1995). *La cultura del catalanisme*. Barcelona: Empúries.
- Ofis ar brezhoneg (2002). *Un avenir pour la langue bretonne? Rapport sur l'état de la langue bretonne*. Rennes.

- Pujol, Jordi (1976). *La immigració, problema i esperança de Catalunya*. Barcelona: Nova Terra.
- Pujol, Jordi (1994). «Intervención de réplica del Presidente de la Generalidad, Jordi Pujol, en el Senado. Madrid, 27 de septiembre de 1994». Dins Jordi Pujol, *Discursos al Senado*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Querol, Ernest i Strubell, Miquel (2010). *Llengua i reivindicacions nacionals a Catalunya*. Barcelona: UOC.
- Santamaría, Antonio (ed.) (1999). *Foro Babel. El nacionalismo y las lenguas en Cataluña*. Barcelona: Àltera.
- Todorov, Tzvetan (1989). *Nous et les Autres*. París: Seuil.
- Vallverdú, Francesc (1979). *La normalització lingüística a Catalunya*. Barcelona: Laia.
- Vázquez Montalbán, Manuel (2001). *El hombre de mi vida*. Barcelona: Planeta.
- Vega, Pedro (2001). *Catalunya y España: miradas cruzadas*. Barcelona: Planeta.

Annex

Bretanya – Catalunya: esboç de cronologia comparada

Data	Bretanya	Catalunya
1532	Annexió a la Corona	
1659		Tractat dels Pirineus
1716		Decret de Nova Planta
1789	Revolució francesa	
1808-1814		Guerra d'Independència
1833		Renaixença
1883	Lleis escolars J. Ferry	Modernisme
1898	1er emsav	Desastre de Cuba
1905		Noucentisme
1907		“Nacionalitat” / creació de l'IEC
1914	1ª Guerra mundial	Mancomunitat
1918	2ª emsav	
1923-1930		Dictadura M. Primo de Rivera
1931		Segona República
1932		Estatut d'autonomia
1936		Principi Guerra Civil
1939	Principi 2ª Guerra mundial	Principi del Franquisme
1943	Decret Carcopino (ensenyament)	
1945	“Libération” / 3er emsav	
1951	Llei Deixone d'ensenyament	
1960		
1968	MLCR	
1975		Final del Franquisme
1979		Estatut d'autonomia
1982	Circulars Savary a l'ensenyament	
1983		Llei de Normalització Lingüística
1992	Modificació art. 2 Constitució	
1998		Llei de Política lingüística
2001	Circulars Langa l'ensenyament	
2005-2006		(nou) Estatut d'autonomia

FABRICACIÓ I TRANSMISSIÓ DE LES REPRESENTACIONS SOBRE
LES LLENGÜES.
EL CATALÀ A FRANÇA: ENTRE LLENGUA REGIONAL,
PERIFÈRICA I PLURILINGÜISME

RESUM

La finalitat de la meua contribució és exposar com es fabriquen i es transmeten certes representacions de les llengües, sobretot de les llengües dites minoritàries com el català. Exposarem de quina manera la designació que se'n fa —llengua regional, llengua perifèrica— repercuteix positivament o negativament sobre les representacions i l'ús posterior que fan els parlants i com la institucionalització d'una llengua —oficialitat, cooficialitat— la fa visible donant-li un bon lloc dins el mercat lingüístic. La ideologia lingüística homoglòssica actua de manera nefasta sobre llengües perifèriques accentuant la desigualtat entre les llengües. El model gravitacional proposat per Calvet i alguns treballs a les illes asiàtiques ens permetran de proposar algunes pistes de reflexió per als estudiants de català a les universitats franceses per tal de trencar amb algunes representacions negatives sobre aquesta llengua.

Paraules clau: llengua perifèrica, plurilingüisme, ideologia lingüística, representacions.

1. REPRESENTACIONS SOBRE LES LLENGÜES FETES PEL PROPI SISTEMA EDUCATIU

Un exemple real ens servirà de fil conductor de la nostra demostració. Una professora d'espanyol, LV2 (segona llengua estrangera) d'un institut parisenc diu a la quinzena d'alumnes que preparen el «bac (oral)»: «Si vous devez abandonner une langue, laissez tomber l'espagnol, car l'anglais vous servira plus que l'espagnol». Què ha volgut transmetre la professora dient això als seus estudiants? Sembla prou paradoxal que una professora, especialista de llengua i d'ensenyament, transmeti de manera tan clara la jerarquia que estableix entre les llengües i el valor mercantil que els dona. El que fa aquesta professora és, de manera intencionada, dirigir els seus alumnes cap a una llengua determinada. El director del mateix institut quan rep sol·licituds d'alumnes de castellà demanant-li d'interrompre aquesta llengua, les accepta. En canvi, quan ho fan els estudiants d'alemany, les rebutja. Ell també jerarquitzava les llengües, establint una doble jerarquia ja que considera que l'anglès és més important que l'espanyol (quan accepta les sol·licituds dels alumnes) i que el castellà és menys important que l'alemany (quan no accepta les sol·licituds dels alumnes que estudien la llengua de Goethe). La pregunta que ens podem plantejar ara és la de saber si ambdós ho fan a títol personal o institucional (Instruccions de l'Acadèmia, del Rectorat, etc.). El que sí podem afirmar és que ho fa intencionadament ja que a uns els dona permís per deixar d'anar a classe i als altres no. En definitiva, la professora i la institució educativa mitjançant la veu del seu representant —el director—, dirigeixen els alumnes cap a un objectiu donat. No es tracta d'un simple suggeriment com podríem pensar, sinó d'un acte que ve de l'autoritat i que per tant així és interpretat pels alumnes.

És possible que davant la inquietud dels joves per la prova del batxillerat, la professora i el director vulguin disminuir l'estrès dels alumnes en un sistema on cada vegada es demanen més coneixements, on hi ha molts exàmens i diversitat d'opcions dels diplomes. El títol de batxillerat està cada cop més desprestigi i desvalorat perquè un dels reptes de la Llei d'Orientació sobre l'educació del 10 de juliol de 2000 és que el 80% de la població d'una determinada franja d'edat l'obtingui¹. Aquests docents fan que la llengua es converteixi en un objecte per treure'n benefici en el mercat del treball («per treure diners») com si amb l'anglès tots els alumnes poguessin trobar feina i aquest no fos el cas amb el castellà. Recordem, pel que fa referència a l'alemany, que uns quants anys enrere servia per classificar els bons estudiants en els centres ja que segons els coeficients de les assignatures podien triar els suposadament millors estudiants per seguir carreres dites «bones» o «de prestigi». El sistema escolar reproduceix, doncs, els mateixos tics en termes de les bones llengües que s'han d'estudiar, dels bons alumnes que estudien les assignatures de prestigi que els portaran a ocupar bons llocs de treball i, per tant, a tenir bons sous. Veiem que l'aprenentatge de la llengua estrangera (sigui quina sigui)² no és vist com una manera d'entrar en un món diferent i en una forma de veure les coses distintes en relació amb la nostra cultura. Al contrari, el seu aprenentatge és totalment secundari, el que compta és el valor econòmic de la llengua (trobar feina amb l'anglès, encara que això no estigui del tot comprovat). S'instal·la, doncs, una relació totalment mercantil del coneixement.

Els factors que acabem d'esmentar —jerarquització de les llengües, valor mercantil, utilitarisme— fan augmentar la pressió social en l'elecció d'una d'elles. I el més greu, segons la nostra opinió, és que aquesta representació de les llengües és fabricada i transmesa per la pròpia institució escolar i els seus representants (professors, directors, etc.) intencionadament, com ens ho demostra aquest exemple.

2. EL CATALÀ: LLENGUA REGIONAL, MINORITÀRIA I PERIFÈRICA

Si analitzem ara els termes de «llengua regional» i «llengua perifèrica», podem posar en relleu, seguint els suggeriments de Tabouret-Keller (1997), que designar i anomenar les llengües, és donar-los (o no) un cert estatus, fer-les o no visibles (donar-los, per exemple, la possibilitat de ser llengua estrangera a l'institut), formar part d'una mateixa llengua (castellà o espanyol) o fragmentar-les (català *versus* valencià). Les designacions obeeixen la majoria de les vegades a criteris i factors no lingüístics. Els tres termes —llengua regional, llengua pròpia i llengua perifèrica— són construccions socials, forjades algunes al si de la planificació lingüística (explícita o implícita) com a conseqüència de la relació entre la lingüística, la política i el dret. La primera, llengua regional, és, com sabem, molt utilitzada a França, però de vegades també la trobem a Espanya en alguns diaris. També la utilitzen professors d'espanyol a Espanya per a designar d'aquesta manera una de les llengües cooficials del país. La connotació sobre la designació de llengua regional no és la mateixa a banda i banda dels Pirineus, com veurem més endavant.

La definició habitual de llengua regional o minoritària és la que utilitza la Carta europea de les llengües regionals o minoritàries del Consell d'Europa³. Actualment 25

¹ L'any 2009, el va obtenir un 78,4% de la població.

² Són poques les llengües estrangeres que es poden escollir a secundària. Pel que fa al català, és possible presentar-se a la prova oral de batxillerat en aquesta llengua, sempre que es facin prèviament els tràmits administratius necessaris (sovint llargs).

³ Carta signada el 5 de novembre de 1992 i entrada en vigor l'any 1998.

estats membres de la Unió Europea⁴ l'han ratificada. Les seves beceroles es troben en la Convenció de la Unesco del 14 de desembre de 1960, inspirada en l'article 2 de la «Declaració Universal dels Drets Humans», adoptada i proclamada per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 10 de desembre de l'any 1948. La Carta va néixer per protegir els drets humans a Europa ja que completa la Convenció i parla explícitament de drets lingüístics. A més, obliga, tot respectant les Constitucions de cada país, a no fer més fràgil les llengües minoritàries i a prendre mesures per a la seva promoció⁵. Dit això, com s'ha demostrat àmpliament, no tots els països han ratificat la Carta i alguns, com França, l'han ratificada sense aplicar-la. Segons la definició del consell d'Europa, les llengües regionals o minoritàries són «les langues pratiquées traditionnellement sur le territoire d'un État par des ressortissants de cet État qui constituent un groupe numériquement inférieur au reste de la population ; et différentes de la (des) langue(s) officielle(s) de cet État ; elle n'inclut ni les dialectes de la (des) langue(s) officielle(s) de l'État, ni les langues des migrants»⁶. Es calcula que, a més de la llengua oficial de l'estat, 40 milions de persones utilitzen de forma regular una d'aquestes llengües, de les quals es calcula que n'hi ha una seixantena. La situació de les llengües minoritàries és molt diferent segons de quina llengua es tracti. A tall d'exemple, el català el parlen uns 10 milions de persones repartides en diferents països (ho veurem més avall), mentre que el sami o lapó el parla un centenar de persones repartides entre els països de Finlàndia, Suècia, Noruega i la península russa de Kola. Això ens mostra clarament, una vegada més, que les fronteres administratives no es corresponen amb les fronteres lingüístiques. Per fer honor a la terra que ens acull en aquest V col·loqui de l'Associació Francesa de Catalanística, la regió de Bretanya, esmentarem que el bretó, emparentat amb el còrnic i el gal·lès, és una de les llengües minoritàries europees amb una vitalitat cada vegada més minsa. Efectivament, l'any 1997 hi havia 246.000 persones que el parlaven, deu anys després n'hi ha 206.000, que representa el 5% de la població (Broudic, 2009) i segons el darrer informe de la Unesco (2009) es troba seriosament en perill d'extinció.

Seguint amb la diferenciació entre llengua regional i llengua de la nació, alguns autors com ara Herreras (2008) oposen la designació de «llengua regional» a llengua d'Estat traient-li així a la llengua regional els drets que té una llengua anomenada d'Estat en termes de representació del país, del conjunt de la nació i d'oficialitat. De fet, és una qüestió de lloc i de visibilitat de les llengües. En aquest sentit i afegint a la ideologia una vessant política (inevitable d'altra banda), esmentarem que el portaveu d'Esquerra Republicana de Catalunya, Joan Tardà (Tardà, 2005), en la seva intervenció al Congrés l'any 2005 va dir, aprofitant que un partit d'esquerrers com el PSOE estava governant, que volien impulsar el caràcter plurinacional, pluricultural i plurilingüístic de l'Estat espanyol, transformant l'actual marc estatal uninacional i reconeixent la pluralitat lingüística de l'aparell de l'Estat que segueix sent monolingüe, car l'única llengua oficial a tot el territori és el castellà. Davant d'aquesta intervenció, el popular Zaplana va expressar el seu malestar argumentant que si ho tiraven endavant ell ho portaria al Tribunal Constitucional, car això implicava un canvi en la Constitució. Les declaracions dels uns i dels altres posen en relleu que més de 30 anys després de la Carta Magna, la construcció d'Espanya com a país «pluri-» (plurilingüe, plurinacional,

⁴ La Unió Europea va començar amb 4 llengües oficials, actualment n'hi ha 23.

⁵ <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/default_FR.asp> [Consulta: 06/10/2011].

⁶ <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/aboutcharter/default_fr.asp> [Consulta: 06/10/2011].

pluricultural) no s'ha dut a terme malgrat l'alternança política que consolida una democràcia⁷.

L'oficialitat d'una llengua no és altra cosa que un atribut que dona poder polític, independentment de la seva demografia o del seu pes econòmic. Bo i atribuint l'oficialitat o la cooficialitat, es donen una sèrie de deures i de drets als ciutadans, als funcionaris i una sèrie d'obligacions a l'Estat i les administracions públiques. Tant és així que, com diu Tabouret-Keller, «l'institutionnalisation en tant que langue nationale/officielle étaye son pouvoir et la révérence qu'on peut lui manifester, sa normalisation renforce les représentations de la langue comme instrument symbole d'une unité qualifiée de 'nationale'» (Tabouret-Keller, 2004: 32). La cooficialitat del català a Espanya canvia la representació que se'n té; és per això que, com hem dit la representació del català a Espanya no és la mateixa que a França. El català, llengua repartida en diferents països, el trobem amb un estatus d'única llengua oficial (Andorra), de cooficial (Estat espanyol), de regional (França) i de llengua municipal (Itàlia). Considerada com a llengua regional a França no deixa de ser, als ulls d'alguns, un dialecte (*patois*) i és aquest un dels motius de les reticències a estudiar aquesta llengua a França. El resultat que s'observa quan hi ha desigualtats en els estatus de les llengües és que s'abandona la llengua «autòctona», minoritària, com és el cas del valencià a la Comunitat Valenciana. Com va dir Ninyoles (1994), els fets lingüístics diferencials es fan políticament i socialment importants en la mesura en què les diferències lingüístiques coincideixen a l'interior de l'Estat, amb d'altres motius de tensió, com va ser el cas a l'hora de redactar la Constitució, on el que també era urgent era anivellar les grans diferències que existien entre les regions espanyoles i d'aquí va venir, malauradament el famós «café para todos».

La designació de llengua pròpia va suposar canvis en el dret lingüístic. Com apunta Puig Salellas (Franquesa i Jou, 2009), el concepte de llengua pròpia s'ha de posar en paral·lel amb el de llengua oficial, doble oficialitat i normalització lingüística⁸ i no és fer altra cosa que l'ordenament jurídic en matèria lingüística. De fet, la doble oficialitat lingüística és un problema jurídic. L'aportació de Puig va ser important ja que va fixar el terme de «llengua pròpia» en un doble sentit: *a*) concepte de propietat i per tant de singularitat (d'identificació amb el país), donant-li d'aquesta manera una transcendència territorial i un ús institucional preferent; *b*) el concepte es projecta en l'altre concepte de doble oficialitat i viceversa. Per tant, el concepte de llengua pròpia no és una declaració ajurídica, de caire històric o cultural, sinó que s'integra en el sistema català de doble oficialitat donant-li tres funcions: *a*) la funció identificadora (la llengua de les institucions catalanes), *b*) la funció resolutòria (llengua preferent per resoldre possibles conflictes), *c*) la funció normalitzadora (tracte de favor envers aquesta llengua, com en totes les altres situacions semblants amb llengües minoritàries). El concepte, doncs, de llengua pròpia és clau, com ho són el de la doble oficialitat que vol dir que, pel fet de ser llengua oficial, ningú no pot al·legar-ne el desconeixement (llibertat d'elecció del

⁷ Quan en una cadena de televisió es pregunta si una pel·lícula catalana (*Pa negre*), àmpliament guardonada i amb èxit de taquilla, pot representar Espanya als premis Óscar, o quan un partit polític fa uns anys que va demanar que es fes boicot al cava, es veu clarament que aquesta construcció com a país/nació (ni tan sols «mono») encara queda molt lluny.

⁸ Andorra sempre ha tingut el català com a llengua oficial, consagrada a la Constitució de 1993 i a la Llei d'Ordenació i ús de la llengua oficial de 1999. Els estatuts d'autonomia de Catalunya, 1979, de la Comunitat Valenciana, 1982, i el de les Illes Balears, 1983, van declarar l'oficialitat del català conjuntament amb el castellà.

ciudadà), basant-se en la igualtat, un funcionari ha d'acreditar-ne el coneixement per accedir al seu càrrec i el de normalització lingüística⁹ que tendeix cap al reequilibri.

Llengua perifèrica és una designació forjada sobretot pels sociolingüistes francesos i en especial per Lafont (1997) per referir-se a la llengua occitana, però també a les altres llengües de l'Estat francès. També s'utilitza a Espanya per fer la diferència amb la llengua situada al centre que és la llengua castellana —l'única oficial i la «nacional» i les de la perifèria on es troben les altres llengües de l'Estat. Per tant, les llengües perifèriques no són considerades com a centrals o monocentrals. En aquest sentit, els raonaments de Lafont (1997) són força constructius ja que, d'una banda, el que va fer França va ser elaborar una teoria de la llengua nacional per tal d'il·legitimar qualsevol altre ús de qualsevol altra llengua i, de l'altra, oposar monolingüisme (en francès, és clar) amb separatisme (els separatistes eren aquells que seguien parlant en occità). Aquest comportament de l'Estat francès fou qualificat per Lafont com a colonialisme intern.

Seguint raonaments semblants amb la idea de perifèria i centre, Calvet (1999) exposa, en el seu model gravitacional, que les llengües, com els astres, se situen unes en relació amb les altres en funció de la seva massa i del seu pes (demogràfic, econòmic, polític, de prestigi, etc.). En el primer cercle hi trobem una única llengua, l'anglès. En el segon hi trobem unes deu llengües entre les quals hi ha l'àrab, el rus, el francès, el castellà. En el tercer cercle hi ha entre 100 i 200 llengües entre les quals el japonès, l'alemany, el bambara. Finalment en el quart i darrer cercle hi ha unes 5.000 llengües on es troben totes les llengües africanes i les llengües europees minoritàries¹⁰ o que no tenen Estat. Com més lluny estem del centre, menys pes i menys importància tenen les llengües; aquelles que es troben situades en el quart cercle són per tant les més perifèriques.

El sistema educatiu francès (però també l'espanyol i d'altres) quan proposa que s'apregui una llengua estrangera ho fa sovint, com ho apuntàvem més amunt, buscant l'eficàcia, la rendibilitat i d'alguna manera el «seu valor en el mercat» (el valor mercantil). Els parlants de la llengua central no tendeixen gaire a aprendre una altra llengua (és el cas dels anglòfons). En canvi els parlants dels altres cercles tenen tendència a voler aprendre'n una que se situï en un cercle més central. El que ocorre, doncs, és que a les universitats franceses, els estudiants tenen majoritàriament tendència a estudiar l'anglès¹¹ o a prendre una altra llengua situada al mateix cercle que la seva «llengua nacional», com pot ser l'espanyol. Fixem-nos que s'ha incrementat l'ensenyament del xinès que se situa en el mateix cercle que el francès i que ha decaïgut l'ensenyament de l'alemany que se situa en un cercle més enfora. Aquesta força centrípeta, que es mou cap al centre, fa que el prestigi de la llengua situada en el primer centre o el de les altres situades en el segon cercle augmenti. És una mica com el peix que es mossega la cua: com més demanda té una llengua, més nombrosos es fan els seus parlants, més nombrosos són els intercanvis comercials i més augmenta, als ulls dels

⁹ Les polítiques en matèria lingüística es van dur a terme a Catalunya amb la Llei de normalització lingüística de Catalunya (1983) i la Llei de política lingüística de 1998. L'article 143 de l'Estatut de 2006 dóna competència exclusiva a la Generalitat en matèria de llengua. Pel que fa a la Comunitat Valenciana, la Llei d'ús i ensenyament del valencià des de 1983 n'estableix la normalització, i a les Illes Balears ho fa la Llei de normalització lingüística de 1986. El Consell General dels Pirineus Orientals reconeix el 2008 que és llengua de Catalunya del Nord a França (competències únicament en carreteres, assistència social i escoles). Pel que fa a Itàlia, el català és la llengua municipal a la ciutat sarda de l'Alguer des de 1999.

¹⁰ Vegeu més amunt les indicacions sobre la Carta europea de les llengües minoritàries.

¹¹ És la continuació lògica del que han fet a secundària ja que l'anglès és la primera llengua estrangera. A això s'afegeix el fet que moltes universitats obliguen els seus estudiants a matricular-se a anglès com a «llengua per a especialistes d'altres disciplines».

parlants, el seu prestigi. Veiem doncs com les llengües estan sotmeses a l'economia, a la política i als intercanvis financers.

El que també passa és que els estats amb llurs llengües nacionals (tornem a la construcció dels estats-nació¹²) utilitzen estratègies que assegurin la promoció de les seves llengües, els intercanvis comercials i, en definitiva, el desig d'aprendre la llengua i de compartir alguns elements de la seva cultura. Tot això respon a opcions i estratègies polítiques o comercials que no fan altra cosa que oblidar, ignorar i fins i tot maltractar les llengües perifèriques, regionals i minoritàries que van perdent prestigi i valor de mercat. El moviment centrípet d'aprenentatge de llengües estrangeres i centrífug cap a les llengües centrals posa en perill les llengües perifèriques. Crystal (2001) diu que en cinquanta anys desapareixeran moltes llengües, podem suposar que les que es troben en perill d'extinció són les del quart cercle, com el català; ara bé les del tercer també estan o podrien estar en perill. Qualsevol projecte que inciti i estimuli a aprendre llengües poc centrals frena l'erosió, la desaparició de la llengua i enriqueix la visió de diversitat lingüística. S'ha de procurar, doncs, que la comunicació es faci no solament de manera vertical —dels diferents cercles cap al cercle 1— sinó que les llengües del cercle 3 utilitzin les seves llengües per comunicar amb els parlants d'altres llengües del mateix cercle. Si estimulem la comunicació horitzontal, és a dir entre les llengües que se situen en el mateix cercle, també estem preservant la diversitat lingüística. El projecte sobre intercomprensió de llengües romàniques va en aquest sentit.

3. BILINGÜISME, PLURILINGÜISME I DIVERSITAT LINGÜÍSTICA

La construcció ideològica de les llengües va sorgir, sobretot, a l'hora de posar en relació la llengua amb la nació, per tant en la construcció dels estats-nació com els coneixem actualment. Reprenent una idea de Moreno Cabrera (2008), podem dir que les representacions es basen en una idea de varietat estàndard o llengua culta i en una visió monolingüe de la persona (*Id.*, 2006). Observem com, des de la construcció dels estats-nació, es va tendint cada vegada més a un monolingüisme de la població que abandona qualsevol altra llengua en benefici de la llengua dita «nacional» o «d'Estat», és a dir cap a la llengua dominant. Tornant a l'exemple que donàvem al començament d'aquesta exposició, podem assegurar que la ideologia lingüística de la professora i del director de l'institut és homoglòssica, anant en sentit contrari de la realitat plurilingüe del món.¹³ Aquesta visió homoglòssica ens porta a una homogeneïtzació de la població, amb una forta presència d'oliglòssia (*Id.*, 2006), és a dir, en la imposició d'una única llengua malgrat la diversitat real observada¹⁴. Veiem també com s'instal·la una paradoxa: d'una banda els discursos oficials (polítics lingüístics) sobre la diversitat lingüística en els sistemes educatius, les bases educatives de les institucions europees que es fonamenten en el plurilingüisme (Béacco, 2004) i, de l'altra, els fets regits no tant per les directives i/o la realitat, sinó per les representacions que hom té de les llengües i del seu valor.

La desigualtat de llengües és també una ideologia lingüística, l'arrel de la qual s'ha de buscar en els prejudicis etnocèntrics per tal d'establir la superioritat d'una llengua enfront d'una altra (cf. Bourdieu (1979) i Moreno Cabrera (2000, 2008) per exemple). No obstant això, diferents llengües transmeten valors distints i formes de poder diferents

¹² Vegeu Pujol Berché (2010, 2012).

¹³ És al segle XVI com a conseqüència de l'expansió colonial dels estats europeus que es comença a veure la diversitat lingüística (cf. Moreno Cabrera, 2006).

¹⁴ Vegeu Lagarde (2004).

(cf. Bourdieu i Thompson, 2001). Lüdi (2008) subratlla que justament les llengües minoritàries corren el risc de perdre tal com estan les coses. Si volem tirar endavant el plurilingüisme, creiem que s'ha d'impulsar el coneixement d'altres llengües que no siguin les dels Estats, com ara les que s'inclouen en el segon, tercer i quart cercles segons Calvet.

L'ús de les llengües depèn, en certa mesura, de la necessitat social que se'n té i això té com a conseqüència una certa representació d'aquestes. Tornant a l'àmbit del sistema educatiu, és interessant el resultat d'una enquesta feta als alumnes francesos de segon curs de secundària quan contesten a la pregunta següent: «Quin idioma associa vostè amb el francès quan es parla de bilingüisme?». El 75% dels alumnes va dir l'anglès, el 5% l'espanyol i el portuguès i només el 15% altres llengües (turc, japonès, crioll, etc.) (cf. Stevanato, 2011). Veiem com s'han anat articulant les representacions de les llengües, la seva jerarquització, el seu valor mercantil i la seva transmissió pel grup que ostenta el poder i pel propi sistema educatiu (independentment de si el govern és de dretes o d'esquerres). L'anglès que, com hem dit més amunt, ocupa el primer cercle, representa les tres quartes parts de la possibilitat de ser considerat com a bilingüe. Les llengües majoritàries (com poden ser l'espanyol i el portuguès) situades al segon cercle també són considerades dins de la possibilitat de ser bilingües (però només en un 5% cadascuna). Les llengües del tercer cercle i les del quart (moltes llengües familiars dels alumnes, com per exemple el crioll) no tenen el rang suficient perquè la gent consideri que algú que la parla es pot considerar com una persona bilingüe. El pes de les representacions afavoreix ostensiblement l'única llengua situada al primer cercle i a mesura que ens n'allunyem, les llengües es veuen més i més perjudicades. El concepte de plurilingüisme s'ha de relacionar estretament amb la diversitat lingüística i el fet que totes les llengües serveixen per a quelcom. És cert que al voltant del plurilingüisme també hi ha una ideologia perquè amb arguments democràtics, com ara el rebuig de les desigualtats entre les llengües, ens situem en el món de les idees i amb arguments en defensa de la diversitat per subratllar la riquesa que això representa, prenem una visió oberta del món i de les societats no homogènies. Defensant el plurilingüisme posem al davant l'anomenat capital lingüístic o repertori lingüístic. Capital que no ha d'estar reservat a una certa elit (política, econòmica, financera), compromesa en els intercanvis internacionals, la construcció europea o la globalització. L'accés a les llengües, com l'accés al coneixement, ha d'estar a l'abast de tothom.

Em recolzaré ara sobre els treballs de François (en premsa) fets a Melanèsia (Sud del Pacífic) amb parlants d'illes com Nova Guinea i arxipèlags formats per les illes Salomó, Vanuatu, Nova Caledònia i Fiji on poc més de 9 milions de persones parlen unes 1.300 llengües diferents. Vanuatu compta amb més de 100 llengües per només 240.000 habitants. «Quins ensenyaments podem treure de la situació sociolingüística d'aquesta illa?». El primer és que l'estructura política està molt descentralitzada i la societat està organitzada com una xarxa, sense cap tipus d'autoritat piramidal, la qual cosa implica que un grup és igual a un altre o, el que és el mateix, que hi ha igualtat entre els grups. I amb la igualtat entre els diferents grups lingüístics, una llengua no és més prestigiosa que una altra amb la qual cosa la pressió social de què parlàvem abans és inexistent. Les diferents llengües es mantenen i no s'imita la llengua de l'altre. La gent està envoltada d'un mosaic de llengües i cultures i és al mig d'aquest mosaic que li agrada viure. En els casos d'exogàmia, la majoria de les parelles mantenen llurs llengües amb la qual cosa els fills neixen en un ambient multilingüe on, cal subratllar-ho, hi ha una bona disposició per aprendre la llengua de l'altre i no pas els atacs constants que veiem a Catalunya en relació amb el català. L'altre aspecte que també cal emfatitzar és el que fa referència a les actituds socials, per dir-ho d'una manera més

planera, la disposició que tenim vers l'altre. En el cas de Vanuatu es tracta d'una actitud positiva enfront de qualsevol llengua. Un altre tret molt important és que el poder es distribueix horitzontalment entre els diferents membres d'un grup i els membres es respecten els uns als altres. La clau d'això és el que François (2011) anomena multilingüisme igualitari, és a dir, totes les llengües estan situades a un mateix nivell, no n'hi ha una de més prestigi que una altra.

Hem dit més amunt que les forces centrípetes fan que hi hagi més integració social i per tant més homogeneïtzació de la societat i dels grups, mentre que les forces centrífugues són les que s'observen quan els individus i els grups accentuen les diferències i tendeixen cap a la divergència. Intentant resumir els diferents punts explicats més amunt, podem dir que la descentralització, les actituds positives enfront de grups distints al nostre grup lingüístic, el repartiment del poder de manera horitzontal, una societat no jerarquitzada i la igualtat de llengües va més cap al plurilingüisme, mentre que quan més jerarquitzada és la societat i una llengua se situa per damunt de les altres, la societat tendirà al monolingüisme en aquesta llengua.

4. ALGUNES PISTES CONCLUSIVES

La realitat és complexa, sigui en l'àmbit de les llengües, sigui en l'àmbit de l'ensenyament, per la qual cosa hem de tenir en compte que la feina que es pot fer amb els estudiants no és probablement un camí de roses, o potser sí, si tenim en compte que no hi ha roses sense espines. Voldríem concloure aquest article proposant algunes pistes per a treballar amb els estudiants sobre el «valor de les llengües, la seva utilitat, les seves representacions, les seves creences i les ideologies que tot això comporta». Com que la majoria dels estudiants de català a les universitats franceses, però no tots, vénen d'hispaniques, cal que els quedi ben clar, com a mínim, quin és el lloc que la Constitució espanyola dóna al català; lloc molt diferent del que li dóna la Constitució francesa («La langue de la République est le français»). Treballar sobre la terminologia (llengües minoritàries, perifèriques, etc.) em sembla també que és una bona eina per tal de ser més científics, més racionals i menys subjectius i emocionals. Fer un dibuix amb els diferents cercles posant-hi algunes llengües ens sembla prou gràfic perquè els estudiants vegin que totes les llengües (els seus parlants) reben tensions de les diferents forces centrípetes i centrífugues. Això també ens pot servir per veure el lloc que ocupen algunes llengües en relació amb el seu pes demogràfic (l'exemple del xinès). Esbrinar mitjançant les seves pròpies frases sobre les llengües quines són les representacions que es vehiculen és imprescindible. Hi ha d'haver un treball sòlid i important en aquest aspecte. Reconèixer que no cal ser bilingüe, que tots tenim coneixements parcials de bastantes llengües i que amb aquest capital lingüístic tenim coneixements diversos, competències i habilitats diverses en llengües varies. Emfatitzar el fet que, si bé hi ha unes 6.000 llengües, només hi ha una mica més de 200 estats. Posar al damunt de la taula com hi ha societats més horitzontals on la diversitat lingüística es manté perquè hi ha respecte de l'altre, de la seva manera d'entendre la vida i de la seva llengua.

BIBLIOGRAFIA

- Bourdieu, Pierre (1979). *La distinction*. París: Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre i Thompson, John B. (2001). *Langage et pouvoir symbolique*. París: Seuil.

- Broudic, Fañch (2009). *Parler breton au XXIème siècle. Le nouveau sondage de TMP Régions*. Brest: Emgleo Breiz.
- Calvet, Louis-Jean (1999). *Pour une écologie des langues du monde*. París: Plon.
- Crystal, David (2001). *La muerte de las lenguas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Franquesa i Bonet, Esther i Jou i Mirabent, Lluís (2009). *Doble oficialitat i llengua pròpia: dues llengües i un territori. Textos de Josep M. Puig Salellas*. Madrid: Marcial Pons.
- François, Alexandre (2011). «El Vanuatu, una diversidad lingüística excepcional». <<http://blog.sorosoro.org/es/category/plurilinguismo>> [Consulta: 09/10/2011].
- François, Alexandre [en premsa]. «The dynamics of linguistics diversity. Egalitarian multilingualism and power imbalance among northern Vanuatu languages». Dins Peter Unseth i Lynn Landweer (eds.), *Language Use in Melanesia. International Journal of the Sociology of Language*.
- Lafont, Robert (1997). *Quarante ans de sociolinguistique à la périphérie*. París: L'Harmattan.
- Herreras, José Carlos (2008). «Le statut des langues de l'Espagne dans les nouveaux statuts d'autonomie». *La Linguistique*, 44, 1, 7-28.
- Lagarde, Christian (2004). «Habitus et status : des concepts à une typologie des situations de bilinguisme». Dins Henri Boyer (ed.), *Langues et contacts de langues dans l'aire méditerranéenne. Pratiques, représentations, gestions*. París: L'Harmattan, pp. 219-234.
- Lüdi, Georges (2008). «Objectif : des compétences plurilingues mobilisables comme ressource pour gérer des situations de communication plurielles». Dins Danièle Moore i Véronique Castellotti (eds.), *La compétence plurilingue : regards francophones*. Berne: Peter Lang, pp. 207-219.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos (2000). *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*. Madrid: Alianza editorial.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos (2006). *De Babel a Pentecostés. Manifiesto plurilingüista*. Barcelona: Horsori.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos (2008). *El nacionalismo lingüístico, una ideología destructiva*. Barcelona: Península, 2006.
- Ninyoles, Rafael Lluís (1994). «España como país plurilingüe: Líneas de futuro». Dins Albert Bastardas i Emili Boix (dir.), *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*. Barcelona: Octaedro, pp. 25-73.
- Pujol Berché, Mercè (2010). «Langue, nation et nationalités : Us et abus de notions sociolinguistiques par les politiques». Dins Henri Boyer (dir.), *Colloque International : Pour une épistémologie de la sociolinguistique*. Limoges: Lambert-Lucas, pp. 309-318.
- Pujol Berché, Mercè (2012). «Une manipulation subtile : Les propositions concernant les langues pendant la campagne électorale espagnole». Dins José Carlos de Hoyos i Marie-Hélène Pérennec (dir.), *Langue et manipulation*. Saint Étienne: Presses Universitaires de Saint-Étienne, pp. 47-60.
- Stevanato, Adriano (2011). «El reconocimiento del bilingüismo en hijos de emigrantes: Un triunfo para la integración». <<http://blog.sorosoro.org/es/category/plurilinguismo>> [Consulta: 09/10/2011].
- Tardà, Joan (2005). *Las otras lenguas del Estado*. <<http://www.elperiodico.com>> [Consulta: 22/11/2005].
- Tabouret-Keller, Andrée (ed.) (1997). *Le nom des langues I. Les enjeux de la nomination des langues*. Louvain-La-Neuve: Peeters.
- Tabouret-Keller, Andrée (2004). «La représentation métalinguistique ordinaire face à la nomination, l'institutionnalisation et la normalisation des langues. Un micro-sondage». *Langages*, 154, 20-33.
- Unesco (2009). *Atlas des langues en danger du monde*. París: Unesco.

CATALANS PEL MÓN: RÚSSIA

RESUM

La presència dels catalans arreu del món sempre ha estat molt activa i encara ho és actualment. Per això no és d'estranyar que alguns fenòmens de la cultura catalana hagin deixat fortes petjades a Rússia, entre les quals cal destacar Ramon Llull, els Jocs Florals i la literatura contemporània catalana. Alhora, per als russos, conèixer la cultura catalana ha estat una manera de descobrir la terra incògnita.

Paraules clau: lul·lisme rus, Jocs Florals, cultura catalana, catalanística russa.

Els catalans pel món, així es diu la famosa narració de Pere Calders ([1955] 1994) on l'autor descriu la vida dels emigrants, solitaris i tristos d'haver perdut la pàtria. El seu personatge, que parla català amb el lloro, té un sentiment de nostàlgia pel fet de trobar-se fora del seu propi país. Dóna la sensació que l'únic patrimoni que té un home a l'exili resulta l'idioma. Quan vaig llegir aquesta narració durant els meus estudis a la Universitat, ja fa més de trenta anys, tenia idees vagues del que era la nostàlgia, millor dit del que era un remei per a expressar el dolor que sofria el poble català després de la guerra civil. Tampoc no m'adonava que el fet de riure era una manera de parlar de coses molt serioses, sobretot polítiques, ocultant la veritable tragèdia. Però, en canvi, sí que m'adonava de la presència activa dels catalans arreu del món. No tenia cap dubte que els catalans fossin la part més enèrgica i més treballadora de la societat espanyola. Hi havia molts catalans a Moscou i sobretot a l'ambaixada. Alguns donaven classes de català a la Universitat. El primer ambaixador d'Espanya després de la recuperació de relacions diplomàtiques amb Rússia fou català, Juan Antonio Samaranch, encara que no el vaig sentir parlar mai en català, potser perquè representava l'Estat espanyol. Nogensmenys, gràcies a ell van aparèixer els primers manuals i llibres en català a Rússia i els estudiants de la facultat de Lletres van obtenir la possibilitat d'aprendre'l. Més tard van arribar els professors de Catalunya, entre ells, Josep M. Farré i Mercè Cenabre, que ens ensenyaven llengua, literatura, història, geografia, tot introduint-nos al món de la cultura catalana. Així és que la meua pròpia interpretació del relat *Els catalans pel món* era literal, i per a mi significava la presència ubiqua dels catalans arreu del món.

L'objectiu d'aquest treball és donar a conèixer alguns fenòmens de la cultura catalana que han deixat petjades a Rússia, entre els quals cal esmenar-ne els tres més importants, Ramon Llull, els Jocs Florals i la literatura contemporània catalana. Analitzant-los, es pot veure que un interès viu dels russos per la cultura catalana es desperta en tres períodes històrics diferents en els quals voldria centrar-me més detalladament.

1. El primer autor català que Rússia va conèixer fou Ramon Llull, filòsof, místic, missioner i escriptor mallorquí de l'Edat Mitjana. I això s'esdevingué a finals del segle XVII. De fet, aleshores a Rússia no se sabia res de la llengua i la literatura catalanes. Però Ramon Llull arribà a ser una figura molt popular entre els partidaris d'una de les branques de la fe cristiana ortodoxa que s'oposaven a l'Església oficial.

Efectivament, l'obra lul·liana de caràcter teològic va causar un gran impacte en la filosofia i el pensament mundial dels segles posteriors perquè després de la seva mort en diverses universitats es van crear cercles lul·lians, sobretot a Europa Occidental. Aquest tema ha estat molt ben estudiat. Per exemple, la seva influència a França es dedica a la monografia de J. N. Hillgarth intitulada *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*. Fora de França, les seves idees foren difoses a Itàlia, Castellà, Europa Central, i amb una tardança inclou a Rússia, on havia una escola lul·liana a partir del final del segle XVII.

La divulgació del lul·lisme a Rússia va començar amb una tragèdia. El místic alemany Kwirin Kulhmann (1651-1689) va arribar a Moscou per difondre la doctrina de Llull. Sis mesos més tard, a conseqüència d'això, fou cremat com a heretge (1689).

Però més decisiu va ser el paper de Yan Belobotzy, el qual, havent-se convertit a l'Església Ortodoxa, fou batejat amb el nom d'Andrei. No se sap si va néixer a Polònia o a Bielorrússia. Era escriptor, traductor, filòsof i reformador de l'Església, i, com a tal, traduï *Ars brevis*. En realitat féu una adaptació i, fins i tot, una interpretació d'*Ars Magna* deu anys més tard (1698-1699). Com ja és sabut, és l'obra en la qual Llull intenta crear una llengua universal.

Un quart de segle més tard (1725), Andrei Denissov que seguia les velles tradicions de l'Església Ortodoxa, va crear la seva variant abreujada d'*Ars Magna* que va arribar a ser molt popular: va ser una mena de manual de lògica per a defensar la fe cristiana.

Per què la doctrina de Llull va conèixer tanta difusió entre els russos, que s'oposaven a l'Església ortodoxa russa? Cal subratllar que la doctrina lul·liana tenia caràcter universal i podia ser una arma en la polèmica religiosa o retòrica contra l'Església ortodoxa. Les notes als marges deixen veure que els propietaris de les còpies lul·lianes eren pagesos, comerciants i artesans, és a dir, ciutadans del «tercer rang» de la societat russa del segle XVIII que no tenien accés a l'ensenyament oficial.

A Rússia, segons les investigacions d'Elena Wolf, una gran especialista en lletres romàniques, Ramon Llull va convertir-se en el veritable líder espiritual dels grups il·luminats en les lluites religioses de l'època de la Il·lustració. Fins i tot existeix el terme «lul·lisme rus», que es refereix a la proliferació a Rússia dels textos lul·lians, és a dir, a les traduccions dels tractats filosòfics del cèlebre escriptor mallorquí. Però la paraula traducció és una exageració, o més aviat, una interpretació. A més, aquests textos no foren impresos, sinó que es copiaren a mà i es popularitzaren fins a principis del segle XIX. Es conserven a les biblioteques de Moscou i Sant Petersburg, però han estat poc estudiats. En total, a les biblioteques russes s'han conservat aproximadament 80 manuscrits. A més d'Elena Wolf, hi ha dues persones que es dediquen al lul·lisme rus: Vladimir Kulymatov i Vsevolod Bagno.

La personalitat i el destí de Ramon Llull van engendrar moltes llegendes. Per exemple, Llull va arribar a ser el protagonista del poema *Alquimista*, compost per Alexei Tolstoi (1867). Aquest cèlebre autor rus fins i tot li atribueix obres que no havia escrit, la qual cosa demostra l'interès que tenia per Llull era enorme.

2. El segon fenomen cultural a esmentar és el dels Jocs Florals. La cultura trobadoresca i els Jocs Florals són sens dubte un tema filològic tradicional. L'interès per aquest tema sorgí a començaments del segle XX, quan fou publicada la monografia de Vasily Shishmariov *Lírica y lírics de l'alta Edat Mitjana* (1911). L'autor hi estudia la poesia cortesana i menciona alguns trobadors d'origen català, per exemple, Guillem de Berguedà, Cerverí de Girona o Guillem de Cabestany.

També ens cal referir-nos a Vladimir Piskorski, un altre especialista en el medievalisme ibero-romànic i historiador rus, el qual, una mica més abans (1897), va assistir als Jocs Florals i va descriure aquest certamen en el llibre intitulat *Concurs de*

poetes a Catalunya (1900). També parla de la història de la llengua catalana i dels autors més importants: Ramon Llull, Joanot Martorell, Ausiàs Marc, etc. La seva obra *Sobre el significat i l'origen de les sis males costumes* està dedicada al floriment de l'estat medieval català i a l'activitat de la Cancelleria Reial de Barcelona. Piskorski utilitza epístoles pertanyents al segle XV que poden considerar-se com els primers textos en llengua catalana publicats a Rússia. Aquests documents donen una idea de la prosa documental de la segona meitat del segle XV, època en la qual treballava el conegut escriptor Bernat Metge.

El fet que els intel·lectuals russos haguessin conegut els Jocs Florals no era per casualitat. A partir de la segona meitat del segle XIX, molts viatjants russos, entre els quals hi havia científics, escriptors, pintors, metges, periodistes, van anar a Catalunya per a fer-ne la descoberta i descriure els seus costums en els diaris. Una espècie de *boom*. La imatge va resultar força romàntica, però tots els autors van fixar-se en les aspiracions autonomistes dels seus amics catalans.

Una de les publicacions més extenses és la que duu per nom *Diaris d'Espanya contemporània* (1889) del periodista Isaak Pavlovsky. L'autor, d'ideologia socialista, s'exilià a Rússia i també residí a París. Era molt curiós i durant el seu viatge va conèixer Àngel Guimerà, Narcís Oller, Emili Villanova, Jacint Verdaguer i altres joves escriptors que després serien molt coneguts. Va dedicar la quarta part del seu llibre a Catalunya.

N'han quedat molts records interessantíssims i ara són accessibles al públic català gràcies a l'edició del llibre *La imatge de Catalunya a Rússia. Notes de viatgers russos dels segles XIX i XX*, de Josep M. Farré de qui ja he fet menció. Durant la seva estada a Moscou com a diplomàtic i com a professor, va cercar als arxius les memòries de viatgers russos sobre Catalunya i va publicar-les.

Heus aquí doncs dues citacions d'aquest llibre molt expressives:

El poble senzill mira els castellans com a estrangers, com, per exemple, el nostre mugic mira el turc o l'alemany. Per a ell tots els espanyols son soldatones que arriben a Catalunya per recaptar impostos i apartar la gent pacífica del treball, tot sotmetent-los al servei de Castella, que s'ha convertit en un poble més dolent.

Isaac Iàkovlevitx Pavlovski (1885)

Ofendreu amb cruessa un català si li dieu castellà o espanyol. La seva llengua s'assembla al francès. Aixó es el Llenguadoc de Provença. Catalunya odia Espanya com tot país ric i il·lustrat pot odiar un de rapinyaire, dropo i ignorant que viu a costa seu.

Vassili Ivànovitx Nemiròvitx-Dàntxenkov (1886)

Josep M. Farré és un exemple més de catalans pel món.

3. Després de la revolució russa de 1917, el teló d'acer per una banda, i la dictadura de Franco per l'altra, van impedir als intel·lectuals russos que seguissin coneixent no solament la cultura catalana sinó la cultura mundial: es va crear una mena de buit que duraria fins a la recuperació de relacions diplomàtiques entre els nostres països. El lector rus (a excepció d'alguns erudits) no sabia gairebé res de Catalunya, la seva llengua i la seva literatura fins l'aparició de les primeres traduccions del català.

A partir dels anys 80 del segle XX, es pot parlar d'una espècie de «boom» de la literatura catalana a Rússia ja que es publiquen nombroses obres literàries traduïdes del català al rus: Mercè Rodoreda, Mercè Salisachs, Montserrat Roig, Manuel de Pedrolo,

Jaume Fuster, Salvador Espriu, Pere Calders, Quim Monzó, Joanot Martorell, Martí Joan de Galba, Eduardo Mendoza i altres.

Quines són les causes d'aquest «boom»? En primer lloc són la transició política que s'inaugura amb la mort de Franco el 1975, i la transició democràtica a Rússia que comença una mica més tard a partir de l'any 1985. Després de l'aprovació de la llei de normalització lingüística del català (1983), la situació a Catalunya canvia radicalment en la mesura que la llengua catalana que estava prohibida es converteix en una llengua oficial. Reapareix amb força la cultura catalana i, per consegüent, prolifera l'edició de llibres en català. Aquesta onada fou tan forta que va aconseguir arribar fins a Rússia.

Però un paral·lelisme evident dels processos polítics a Catalunya i a Rússia no és prou per a explicar l'apropament cultural entre els dos territoris. En segon lloc, cal tenir en compte el paral·lelisme en els temes capaços de despertar l'interès al lector rus i de captar la seva atenció. El criteri principal en la selecció d'obres a traduir es basa en els temes que poden resultar familiars als lectors russos, com la guerra, els sofriments, el dolor i molts altres.

Una de les conseqüències d'aquest «boom» de la literatura catalana a Rússia és l'aparició d'una plèiade de traductors professionals del català al rus: Nina Avrova, Marina Kienya, Natalia Matias, Marina Abramova, Peter Scobtzev, Galina Denisenko i altres. Totes aquestes persones han estat molt atretes i alhora amb el país que se'ls ha obert.

Per a concloure, val a dir que el fet de conèixer la cultura catalana a Rússia ha estat com un descobriment de la terra incògnita. Cal afegir que els catalans s'han fet conèixer i estimar pels russos i, en aquest sentit, qualsevol rus que avui en dia va a Barcelona sap que s'hi parla català. Aquests darrers anys, la situació ha canviat d'una manera molt pronunciada gràcies a les noves tecnologies: l'internet ens facilita la comunicació i podem trobar-nos pertot arreu simultàniament. Què fan els catalans davant d'aquesta nova situació? Pregunta que ens porta a plantejar un tema fascinant: «Catalans pel món virtual».

BIBLIOGRAFIA

- Calders, Pere ([1955] 1994). *Cròniques de la veritat oculta*. Barcelona: Edicions 62.
- Farré, Josep Maria (2010). *La imatge de Catalunya a Rússia. Notes de viatgers russos dels segles XIX i XX*. Lleida: Pagès editors.
- Hillgarth, Joselyn N. (1998). *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- Багно, Всеволод (2003). «Русское люллианство как феномен культуры». Dins Рамон Льюль *Книга о любящем и возлюбленном*. Sant-Petersburg: Наука, pp. 250-265.
- Гинько Валентина (1998). «Каталанская литература в России». Dins *Художественная литература Испании в русской печати*. Moscou: Рудомино, pp. 2-6.
- Кульматов Владимир (2000). «К истории распространения идей Луллия в России». Dins *Россия и гнозис*. Moscou: Рудомино, pp. 53-62.

ENDINSAR-SE EN LA NARRATIVA DE MERCÈ RODOREDA:
ELS VIATGES INTERIORS DE QUANTA, QUANTA GUERRA...
(1980)

RESUM

Després d'analitzar la novel·la *Quanta, quanta guerra...* dins el conjunt de l'obra rodoorediana, la seua simbologia i la seua estructura de novel·la iniciàtica, els autors d'aquest article plantegen, d'una banda, una possible lectura interpretativa de l'obra i, d'una altra banda, un conjunt de propostes didàctiques per poder aprofitar aquesta novel·la per a l'aprenentatge del català.

Paraules clau: Rodoreda, simbologia, didàctica.

Quanta, quanta guerra... és una novel·la singular, però no una obra aïllada dins el conjunt de l'obra rodoorediana (només cal recordar altres obres escrites per l'autora després del seu retorn definitiu a Catalunya com ara *Viatges i flors*, 1980 o *La mort i la primavera*, 1986), ni tan sols en la narrativa europea contemporània, on podem trobar-hi fins i tot paral·lels literaris. De fet es pot entendre aquesta novel·la com el viatge iniciàtic d'Adrià Guinart. Tant el món fictici i simbòlic creat per l'escriptora com l'estructura narrativa de l'obra, responen al fet que aquest personatge protagonista haja iniciat un camí d'evolució permanent, que es correspon amb les pautes que els teòrics assenyalen per a l'evolució de l'heroi clàssic:

- La infantesa de l'heroi. Vida en l'entorn familiar (importància de la mare en l'aprenentatge)
- La joventut. L'heroi inicia el seu alliberament familiar (principal moment de canvi)
- Afirmació de la identitat masculina (ANIMUS)¹. L'heroi trenca els lligams materials i comença la fase d'experimentació (viatge iniciàtic)
- Adquisició de la part femenina (ANIMA). Complementació d'elements oposats. L'heroi ha completat el seu aprenentatge i ja pot tornar al lloc d'origen (cercle tancat)

¹ La separació ANIMA/ANIMUS es produeix, segons explica Jung en el llibre *Símbols de transformació* (1952: 220-284), en el pas de la infantesa al món dels adults. L'ANIMA és la part que conserva els records de la infantesa en el pas de la infantesa al món dels adults. S'enceta així la dialèctica entre els dos principis configuratius de la psique humana que ens serviran de referent explicatiu de l'evolució personal del protagonista de la novel·la de Mercè Rodoreda.

En aquest camí el protagonista es troba amb un seguit de personatges que l'acompanyen i n'esdevenen veritables guies iniciàtics. Adrià, l'heroi, reconeix ràpidament l'efecte positiu o negatiu d'aquests éssers en l'assoliment del seu propi equilibri intern, de manera que, en el primer cas, accepta els seus missatges i, en el segon, fuig de la seua presència. En aquest sentit són ressenyables els paral·lels d'actuació entre el protagonista de l'obra de Herman Hesse *Siddhartha* (1950) i l'Adrià Guinart de Mercè Rodoreda:

COMPANYS D'ADRIÀ GUINART	COMPANYS DE SIDDHARTHA
ALTRES INICIATS - L'«home del gat» (cap. XXVII-XXVIII)	ALTRES INICIATS - Govinda (altre iniciat)
GUIES-ÉSSERS EQUILIBRATS - Agustí i l'«home esparracat» (cap. IX) - «Home vora mar» (cap. XXI) - L'«home dels escapularis» (cap. XI)	ÉSSERS EQUILIBRATS - Els samanes (els iniciadors, guies espirituals)
ÉSSERS COMPLETS-DIVINITATS - Pere Ardèvol (cap. XXIII-XXV) - L'ermità (cap. XXIX)	ÉSSERS COMPLETS-DIVINITATS - Gotama (el buda, el ser perfecte)
PESCADORS-BARQUERS (missatgers de revelacions) - El pescador (cap. XXXVIII)	PESCADORS-BARQUERS - Vasudeva (barquer)
DONES - Eva - La «noia de la platja» (cap. VI)	DONES - Kamala (cortesana)
ÉSSERS MATERIALISTES - El vell del poble de les acàcies (cap. XXVI) - L'«home lluna» (cap. XXX)	ÉSSERS MATERIALISTES - Kamaswami (mercader)

Taula 1. Paral·lels d'actuació entre Adrià Guinart i Siddhartha.

Tot aquest camí iniciàtic de l'heroi s'emmarca en un espai natural molt simbòlic amb diverses interpretacions possibles, que remet sempre a la voluntat d'aprenentatge i progrés que el protagonista manifesta al llarg de la narració. Es poden interpretar els usos simbòlics a què es veu sotmesa la natura en *Quanta, quanta guerra...* a partir dels quatre elements bàsic de composició de la natura: terra, aigua, foc i aire².

² Consulteu un estudi anterior nostre Els protagonistes i el medi en la narrativa de Mercè Rodoreda (1996).

CAMÍ DE MADURACIÓ PERSONAL		
INFANT	ADOLESCENT	ADULT
CAPÍTOL «La fugida» (II)	CAPÍTOLS D'APRENTATGE «La noia del riu» (VI) «Ira» (XLII)	CAPÍTOL «L'acabament d'aquella nit» (XLIII)
ELEMENTS SIMBOLITZATS:	ELEMENTS SIMBOLITZATS:	ELEMENTS SIMBOLITZATS:
1. Terra	1. Foc motor (Eva)	1. Aire
2. Foc destructor	2. Aigua	
	3. Foc destructor (vella del bosc)	
CAMÍ DE TRANSFIGURACIÓ ESPIRITUAL		
MATERIALISME	GUERRA INTERNA/EXTERNA	ESPIRITUALISME

Taula 2. Camís en *Quanta, quanta guerra...*

Pel que fa al tractament temporal, es pot dir es tracta d'un text sense limitacions cronològiques. La història que s'hi narra és plenament identificable en qualsevol moment paral·lel a una guerra. En aquest tret rau la universalitat de l'obra i la construcció d'una narració altament poètica, on les manifestacions de la natura regeixen també el pas del temps.

Al costat d'aquesta universalitat, pel que fa a l'eix temporal, hi ha tot un seguit d'elements simbòlics que contribueixen a reforçar el caràcter cíclic de la història (per exemple la imatge final de la construcció de l'església pels àngels, amb l'estructura circular que la cobreix); ara bé, l'element fonamental en la construcció circular de *Quanta, quanta guerra...* és l'enllaç existent entre el final i el principi de la novel·la: el protagonista promet tornar al lloc inicial una vegada ha acabat la seua formació. En aquest sentit només cal parar atenció als títols del primer i darrer capítol: «A mitjanit» i «L'acabament d'aquella nit», respectivament. L'autora tanca el cercle inicial amb la referència metafòrica a una unitat temporal precisa: una nit.

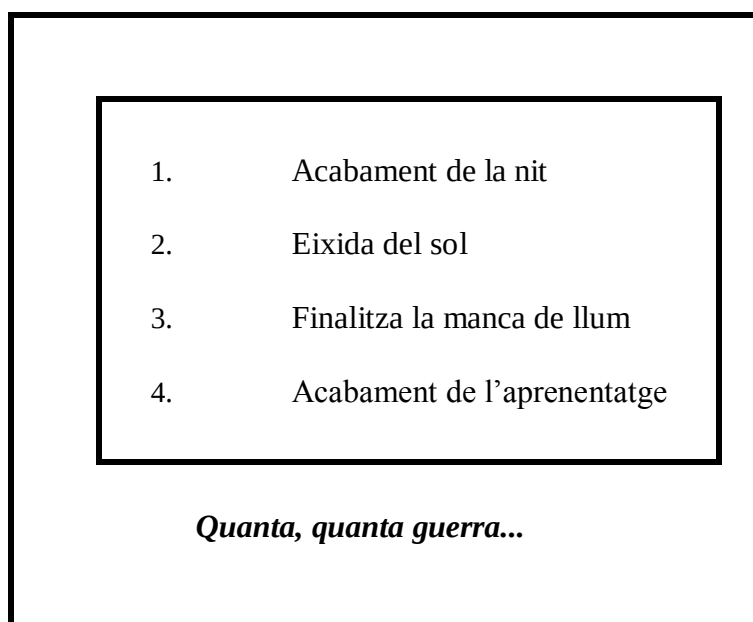

Figura 1. Referència metafòrica a la nit.

Aquesta estructura cronològica circular complementa l'estructura narrativa general de la novel·la d'aprenentatge; de manera que es pot definir aquest text de Mercè Rodoreda com un *bildungsroman*³, terme que defineix les històries on un jove, que pretén descobrir la seua pròpia natura i la del món, va a la recerca d'un element concret (en aquest cas el personatge d'Eva). L'estructura de la història enllaça plenament amb els llibres d'aprenentatge, ja que l'evolució dels fets correspon també amb l'esquema que Marthe Robert⁴ traça per a aquest gènere narratiu: hi ha un procés desordenat on l'heroi, en un món on no té amics ni enemics, evoluciona, alhora que cerca una dona per a estimar-la que mai no troba, ja que és incapaç de distingir-la entre els éssers individuals, només coneix una dona eterna i universal que desplaça les altres possibles alternances. La recerca de l'estimada desenvolupa un seguit d'obstacles i de dificultats que proven les virtuts de l'heroi. El desenvolupament de l'obra per episodis breus, independents en moltes ocasions, transmet l'aprenentatge en fases del protagonista.

Quanta, quanta guerra... és, a més a més, una novel·la escrita en primera persona narrativa, una característica fonamental de les novel·les d'aprenentatge, segons assenyala Baquero Goyanes (1995: 36). El discurs en primera persona, a part d'agilitar el discurs, contribueix a augmentar la versemblança del missatge del protagonista, que, d'aquesta manera, s'acosta més al lector. La desaparició absoluta del narrador en tercera persona afavoreix la mimesi entre el temps real i el temps narratiu del protagonista. La

³ Mariano Baquero Goyanes estudia en «Estructura épica y estructura novelesca», *Estructuras de la novela actual* (1995: 29-43) textos semblants on són presents aquestes estructures i els anomena *bildungsroman*, això és novel·les d'aprenentatge on assistim a l'educació interior d'un personatge.

⁴ Així entén Marthe Robert, en l'assaig *Novel·la dels orígens i orígens de la novel·la* (1972: 74), la base estructural de les novel·les d'aprenentatge: l'heroi resol amb valor les proves establertes sense que hi haja conseqüències negatives per a la seua evolució, gràcies a la vitalitat d'aquest.

perspectiva emprada per l'autora respon, si s'hi aplica la proposta sistematitzadora de Gérard Genette en *Figures III* (1972), a una focalització interna, ja que coneixem les situacions de la història a través d'un personatge, concretament del protagonista, Adrià. L'aplicació de la focalització interna en la modalització de la novel·la comporta l'alternança entre les formes del perfet i de l'imperfet així com la presència de formes deíctiques de la primera persona.

Pel que fa a la veu narrativa es tracta, segons la terminologia proposada per Genette⁵ d'una narració ulterior, perquè s'ha construït un text on es contenen amb formes verbals pretèrites els esdeveniments ja passats. Hi ha per tant un ús homogeni de l'acció verbal en relació a la veu narrativa. Es tracta de la narració dels fets d'una persona, des de la infantesa fins a la culminació del procés individual d'aprenentatge, dirigida per la veu narrativa del mateix protagonista que recorda des del passat els principals fets de la seua evolució.

Per acabar, després d'analitzar i de fer una interpretació possible de *Quanta, quanta guerra...*, es poden apuntar unes línies d'aprofitament didàctic de l'obra. Aquestes propostes didàctiques se centren, concretament, en el treball sobre els aspectes següents:

- el tema i l'argument
- el protagonista i els personatges que l'acompanyen en el seu viatge
- el punt de vista narratiu adoptat per l'autora i alternatives possibles.

⁵ Podeu trobar més informació sobre la proposta de Genette en el llibre *Elements de lingüística per al discurs literari* de Maingueneau i Salvador (1993: 21-27).

PROPOSTES DIDÀCTIQUES

a. LA TRIA DEL TEMA I DE L'ARGUMENT

Una vegada hem llegit la novel·la podem establir diversos temes que sintetitzen la història general protagonitzada per Adrià Guinart. Heu de llegir les propostes que us fem a continuació i decidir-vos-en per alguna. Us heu de reunir per grups i modificar o ampliar la proposta escollida.

1a PROPOSTA <i>Quanta, quanta guerra...</i> és una novel·la d'amor que ens narra l'enamorament del protagonista, Adrià Guinart, per una jove molt bella, Eva. El coneixement de la mort d'aquesta precipita l'agressivitat del jove, que mata la vella del bosc, ja que retenia Eva i l'oferia als soldats.
2a PROPOSTA <i>Quanta, quanta guerra...</i> és una novel·la de guerra on un jove adolescent, Adrià Guinart, decideix marxar al front amb altres amics. En iniciar-se el contacte amb la guerra, el jove fuig al camp on coneix diversos personatges que són víctima de les batalles. Una vegada acaba la guerra, el protagonista torna a casa.
3a PROPOSTA <i>Quanta, quanta guerra...</i> és una novel·la de símbols, difícil de llegir, que planteja els somnis i els pensaments del jove Adrià Guinart, una persona amb molta imaginació. A partir del coneixement de diversos personatges coneix situacions extremes que visualitza des de la posició característica de la seua joventut.
4a PROPOSTA <i>Quanta, quanta guerra...</i> és una novel·la iniciàtica que segueix els postulats dels moviments esotèrics i de les propostes rosacreu. Adrià Guinart està predestinat des del naixement. Els guies iniciàtics reconeixen les seues facultats i col·laboren en la seua formació. Per contra, hi ha d'altres personatges que dificulten la seua expansió. Finalment Adrià assoleix l'estat d'equilibri anímic que el converteix en un autèntic guia. A partir d'aquell moment tornarà a casa per tal d'ajudar el proïsme.
5a PROPOSTA <i>Quanta, quanta guerra...</i> és una novel·la d'aventures on un jove que ha fugit de casa es troba en situacions més o menys problemàtiques de les quals se n'eix moltes vegades amb l'ajuda dels animals. El seu viatge pel camp acaba una vegada creu que ja s'ha fet major per a tornar a casa. Ell es penedeix de la decisió inicial de marxar de la llar familiar.

b. EL PROTAGONISTA

Adrià Guinart és un jove del qual coneixem les reaccions internes i els pensaments. Ben poc sabem de la seua constitució física. A partir de les dades proporcionades al text, especialment als primers capítols, feu una descripció externa del protagonista, tot imaginant els aspectes no explicitats a la novel·la.

c. ELS PERSONATGES

Els companys de viatge d'Adrià Guinart tenen unes característiques ben singulars. El seu coneixement aporta al jove iniciat un seguit de coneixements que afavoreixen l'aprenentatge. Arran de les propostes interpretatives dels personatges a partir de postulats esotèrics, podem intentar relacionar aquests personatges amb les cartes de

l'arcà major del Tarot. Observeu les imatges i els principals trets assenyalats de cada figura i busqueu a la novel·la personatges o situacions amb què s'hi identifiquen⁶:

CARTA	IMATGE	TRETS	PERSONATGE
0	EL BOIG	• EL VIATGER • L'INICI I EL FINAL • MÉS ENLLÀ DE LA RAÓ • INNOCENT I PUR • Situació d'inici d'un procés en qualsevol àrea de la vida que condueix a un creixement intern o evolució	
1	EL MAG	• COMENÇ • INICIATIVA • ACTIVITAT • CONEIXEMENT • ENGINY • ART I HARMONIA • ORDRE I CONTROL • MITJANCER • Situació en la qual es posen a joc habilitats sobre l'energia, que produeixen resultats altament positius	
2	LA SACERDOTESSA	• L'INCONSCIENT • INSPIRACIÓ • REVELACIÓ • INTROSPECCIÓ • INTUÏCIÓ • SILENCIOS I ESTÀTIC • Energia pura i silenciosa que condueix cap a la veritat profunda que intuïm	

⁶ Les imatges procedeixen del *Tarot de Marseille* publicat l'any 1983 per l'editor Heraclio Fournier.

3	L'EMPERADRIU	• FERTILITAT • MANIFESTACIÓ I EXPRESSIÓ • AMOR • LA NATURA • Situació en la qual abunda la fertilitat i l'energia en un medi regit per la figura de la mare i la natura	
4	L'EMPERADOR	• VOLUNTAT I CORATGE • RAÓ • PATERNITAT • PODER I DISCIPLINA • REALISME • Situació en la qual circulen energies que condueixen a l'ordre i al treball, relacionades amb la figura del pare i de la raó	
5	EL PAPA	• INICIACIÓ I INSTRUCCIÓ • REVELACIÓ • AMPLIACIÓ • MISTICISME • INSPIRACIÓ • Una energia que desperta les facultats internes i proporciona coneixements	
6	ELS AMANTS	• AMOR I AMISTAT • ELS DUALISMES • ATRACCIÓ I MAGNETISME • UNIÓ • TEMPTACIÓ I ELECCIÓ. EL DUBTE • Atracció envers els elements oposats per a arribar a una síntesi que afavoreix l'equilibri final	
7	EL TRIOMF EL CARRO	• VICTÒRIA I TRIOMF • SUPERACIÓ • CONQUESTA • CORATGE • VITALITAT • Situació de victòria i conducció de la vida amb energia. Domini i control dels dualismes	

8	LA FORÇA LA JUSTÍCIA	• AUTOCONTROL • RECONeixEMENT I CONTROL DE LA PART IRRACIONAL • SUBLIMACIÓ DE LA SEXUALITAT • TRIOMF DE LA INTEL·LIGÈNCIA • Conversió de les passions animals internes en facultats exterioritzades d'amor i de comprensió	
9	L'ERMITÀ	• INTERIOR I PROFUNDITAT • IL·LUMINACIÓ ESPIRITUAL • INTROVERSIÓ I PRUDÈNCIA • REBUIG MATERIAL • Crida a l'aïllament intern per a poder veure i comprendre l'existència humana	
10	LA RODA	• RITME • CICLICITAT I ROTACIÓ • MUTABILITAT • PERIODICITAT • DESTÍ • Influències que es repeteixen en ones que flueixen diverses vegades per tal de cridar l'atenció i afavorir l'aprenentatge en la vida	
11	L'EQUILIBRI LA FORÇA	• HARMONIA I EQUILIBRI • IMPARCIALITAT • PRECISIÓ • SÍNTESI DELS OPOSATS • Una situació que inspira l'ús equilibrat de l'energia, que produeix un estat d'estabilitat i de creixement	
12	EL PENJAT	• INVERSIÓ I REORIENTACIÓ • IL·LUMINACIÓ • REDEMPCIÓ • FERMESA D'IDEES • Es presenta un canvi de valors on els interessos materials queden substituïts pels espirituals	

13	LA MORT	• TRANSFORMACIÓ • CANVI • PROGRÉS • RENOVACIÓ • RENAIXEMENT • ALLIBERAMENT • IMMORTALITAT • Situació que condueix a una profunda transformació on la consciència amplia els seus límits	
14	LA TEMPRANÇA	• BARREJA • TRANSMUTACIÓ • PROPORCIÓ I EQUILIBRI • ENERGIA RENOVADA • SOLIDARITAT • ASSOCIACIÓ • Situació en la qual flueixen corrents universals d'intercanvi energètic, que enriqueixen la globalitat	
15	EL DIABLE	• FALSA IMATGE • MATÈRIA • POR • PASSIÓ • SEXE • Situació d'allunyament de la realitat i immersió en el món de les aparences. Passió i confusió que provoca incongruències	
16	LA TORRE	• REVELACIÓ • DISSOLUCIÓ • OBERTURA • RUPTURA I TRENCAMENT • EXPANSIÓ • Situació en la qual un fet extern provoca un trencament dolorós de les realitats construïdes, amb la conservació exclusiva de les bases inicials	

17	L'ESTRELLA	• VERITAT • ESPERANÇA • INTUÏCIÓ • SERENITAT • NUESA I INNOCÈNCIA • MEDITACIÓ • INFLUÈNCIA DELS ASTRES • Estat de percepció de la veritat nua a través de la bellesa i la intuïció, que afavoreix els projectes futurs •	
18	LA LLUNA	• REFLEX • INCONSCIENT • OCULT • ENSOMNI • IRRACIONAL • RECEPTIU • Situació que remet al món de l'inconscient i que provoca alteracions de la realitat i situacions de fantasia	
19	EL SOL	• CREATIVITAT • CLARITAT I LLUM • ESPIRITUALITAT • VITALITAT • ÈXIT • LLIBERTAT • ALEGRIA • Situació que aporta una càrrega vitalitzadora de creativitat i d'unitat, en un clima d'ambient	
20	EL JUDICI FINAL	• RENAIXEMENT • EVOLUCIÓ • ALLIBERAMENT • ELEVACIÓ • PURIFICACIÓ D'IDEES • Situació d'apocalipsi en els nivells més alts del cel i en els més profunds de la consciència. Aparició de la divinitat. Ressorgiment de l'esperit	

21	L'UNIVERS	• PERFECCIÓ • TOTALITAT • INTEGRACIÓ • PLENITUD • SÍNTESI • Estat de culminació i plenitud que afirma l'home com a ciutadà de l'univers	
----	-----------	--	---

d. EL PUNT DE VISTA NARRATIU

En última instància, com sabeu, la novel·lista és qui narra els fets, però no sempre apareix com a narradora. A l'hora de narrar pot triar diferents punts de vista, gràcies als quals s'evidencia la relació entre els fets narrats i el narrador. Observeu aquesta classificació dels procediments narratius possibles:

NARRADOR DES D'UN PUNT DE VISTA INTERN (Narració en 1a persona)	PERSONATGE PROTAGONISTA	Responsable de la seua pròpia història. Aporta informació d'aspectes íntims i personals
	PERSONATGE SECUNDARI	Veu la història a distància però la narra tot aportant la seua interpretació personal
	PERSONATGE OBSERVADOR	Narra només allò que veu, sense implicar-se en els fets
NARRADOR DES D'UN PUNT DE VISTA EXTERN (Narració en 3a persona)	OMNISCIENT	Té un coneixement íntim dels personatges i dels fets que narra i no ho oculta
	OBSERVADOR EXTERN	Es limita a observar què fan els personatges i ho narra sense opinar
	EDITOR	Es limita a transcriure uns papers que ha trobat o li han facilitat

- Rellegiu el primer fragment del capítol VI, «La Noia del riu», on es coneixen Adrià i Eva. Quin procediment narratiu s'hi empra?
- Poseu-vos en grups de cinc i adapteu el fragment anterior per tal d'adequar-lo als quatre punts de vista narratius restants.

e. UNA ALTRA QUANTA, QUANTA GUERRA...

Imagineu què hagués passat si Adrià:

- en lloc de rebutjar l'oferta d'Eva al capítol XII, l'hagués acceptada i se n'hagués anat amb ella.
- hagués acceptat la proposició d'Isabel, la noia de la platja, al capítol XVIII.
- no hagués trencat el mirall de la casa vora el mar al capítol XXV.
- no hagués pogut sortir del misteriós estany en l'experiència mig real mig somiada del capítol «La caiguda» (cap. XXXIX).
- hagués decidit venjar la mort d'Eva d'una altra manera al capítol XLII.

PROPOSTA 1
PROPOSTA 2
PROPOSTA 3
PROPOSTA 4
PROPOSTA 5

BIBLIOGRAFIA

- Baquero Goyanes (1995). *Estructuras de la novela actual*. Madrid: Editorial Castalia.
- Cortés, Carles (1995). *El personatges i el medi en la narrativa de Mercè Rodoreda*. Alacant: Inst. de Cultura Juan Gil-Albert, Conselleria de Cultura.
- Genette, Gérard (1972). *Figuras III*. Barcelona: Lumen, 1989.
- Hesse, Hermann (1950). *Siddhartha*. Esplugues de Llobregat: Plaza & Janés ed., 1991.
- Jung, Carl Gustav (1952). *Símbolos de transformación*. Barcelona: Paidós.
- Robert, Marthe (1972). *Novela de los orígenes y orígenes de la novela*. Madrid: Taurus.
- Rodoreda, Mercè (1980). *Viatges i flors*. Barcelona: Edicions 62.
- Rodoreda, Mercè (1980). *Quanta, quanta guerra...*. Barcelona: Club Editor.
- Rodoreda, Mercè (1986). *La mort i la primavera*. Barcelona: Club Editor.

Raül David Martínez
Institut Ramon Llull

LA SALA DE LES NINES EN L'OBRA DE LLORENÇ VILLALONGA I MERCÈ RODOREDA: GENEALOGIA I TRACTAMENT DE L'ESPAI SECRET

RESUM

La diferent representació de l'espai secret de la sala de les nines en l'obra de Llorenç Villalonga i de Mercè Rodoreda està determinada per dues orientacions diferents del discurs del gènere. Mentre l'escriptura de Villalonga desplaça el discurs de la sexualitat des de la factualitat cap a una forma de textualitat que l'invisibilitza progressivament, l'escriptura de Rodoreda el torna a situar amb una resposta radical al centre del text.

Paraules clau: Rodoreda, Villalonga, sexualitat, sala de les nines, Foucault, Deleuze, confessió, veritat.

1. UNA RELACIÓ INTERTEXTUAL MARCADA PEL DISCURS DEL GÈNERE

La relació intertextual entre Llorenç Villalonga i Mercè Rodoreda ha estat abordada per crítics i biògrafs amb enfocaments diversos, des dels estudis de fonts i la recopilació de citacions, fins a l'aplicació de la tipologia genettiana per avaluar-ne les transformacions i les imitacions, passant per les teories de la recepció i la complementarietat semiòtica de les lectures comparades, sense oblidar les aproximacions més simbòliques¹.

Analitzant amb detall el corpus textual establert (cf. Nadal i Mosquera, 2005) es constata en primer lloc que el canal principal de la interacció escriptural correspon sobretot a l'àmbit paratextual: correspondència, pròlegs, etc. Només Rodoreda hi contribueix amb un text literari autònom, el conte «La sala de les nines»², mentre que per part de Villalonga les referències són múltiples però fragmentàries i es limiten a algunes citacions dins alguna de les seves creacions i a la rèplica o la crítica dins articles i pròlegs. Aquest fet denota àmpliament la diferent perspectiva dels autors sobre el diàleg literari: d'una banda, la penetració psicològica i l'apropiació de l'univers de l'interlocutor a través de l'exercici de la reescriptura, de l'altra, el comentari explícit i distanciat.

Per entendre millor la seva naturalesa, cal precisar que aquesta relació textual, possiblement propiciada per l'editor arran dels èxits literaris que suposen *Bearn* (1961) i *La plaça del diamant* (1962)³, es concentra sobretot en un moment en què Villalonga ha arribat al terme d'un cicle creatiu que es clou amb la constatació desenganyada del

¹ Cf. Jaume Vidal Alcover (1980), Jaume Pomar (1995), Margarida Aritzeta (1997, 1998 i 2002), Carme Arnau (1998), Vicent Simbor (2000), Antoni Nadal i Roberto Mosquera (2005).

² Aparegut el 1967 dins *La meua Cristina i altres contes*. Citem la versió inclosa dins Mercè Rodoreda (1979).

³ Nadal i Mosquera (2005: 83-84) especulen sobre el to aparentment elogiós de la crítica, atribuint-lo a la voluntat de complaure l'editor, que li hauria encarregat l'article. L'única trobada dels dos escriptors també va ser per iniciativa de l'editor: «un cèlebre dinar que els va reunir al Club Nàutic de Palma el 1967 en què es va fer palesa la manca de sintonia entre ells» (Vidal Alcover, 1984: 88).

fracàs de la intel·ligència com a pilar de les relacions humanes i de l'educació sentimental. Amb l'aparició de *La gran batuda* (1968) i del cicle de Lulú a partir dels anys 70, l'obra de Villalonga experimenta un gir estilístic cap a l'histrionisme i cap a una radicalització ideològica contrària a la revolució social i al desordre moral, que l'escriptor mallorquí sintetitza en el comportament caricaturesc d'uns personatges femenins inspirats en una visió particular de les heroïnes rodoredianes.

Els indicis d'un profunda divergència entre els discursos de Rodoreda i de Villalonga al voltant del discurs del gènere són perceptibles si es comparen les opinions del mallorquí al llarg del temps. En el primer article dedicat a Rodoreda, aparegut a *Baleares* el 27/07/1962 i titulat «Acerca de *La plaza del Diamant*» fa l'elogi de la novel·la pel seu realisme no tremendista i en lloa el caràcter senzill dels personatges i l'objectivització de la història a través d'una focalització precisa en ells, que li permet d'obtenir una autèntica estructura narrativa i no pas una simple descripció behaviorista. L'escriptor hi valora especialment que Rodoreda s'allunyi de la tendència «excrementícia» imperant que ell detesta. Però quan uns anys més tard inclou en *La Lulú* (Villalonga, 1970: 68) algunes referències i citacions de *La plaza del Diamant*, el que glossa amb sarcasme és precisament aquell comportament simple dels personatges:

El Quimet de la plaza del Diamant era igualment misteriós, amb l'avantatge de no ser un resucitao. [...] El cel emperò la protegí, impossibilitant que fes un disbarat: el Quimet es casà poc després amb una joveneta de Gràcia, Natàlia de nom —si bé anomenada Colometa—, molt bona noia, molt neta, molt endreçada, molt maca; i contràriament al que sol passar a les novel·les roses, perquè els designis dels déus són inescrutables, foren tots dos ben desgraciats.

La seva crítica sobre *El carrer de les Camèlies* en l'article «Lo mismo, pero muy diferente» (*Baleares*, 14/07/1966) resulta igualment ambigua: l'elogi hi batalla amb la ironia. D'entrada, Villalonga comença expressant el seu mal humor en afirmar que Mercè Rodoreda continua desenvolupant els postulats del neorealisme segons els quals «los protagonistas pertenecerán al bajo pueblo y serán siempre débiles mentales», tot i que matisa que ella aconsegueix fer-ne «obras humanas y hasta geniales». Ara bé, la genialitat d'aquesta «humanitat» també li sembla que té uns límits i manifesta la seva desconfiança davant del fet que el «lirisme» de *La plaza del diamant* pogués tenir continuïtat en *El carrer de les Camèlies*. I encara que admeti que Rodoreda mateixa pugui utilitzar també la ironia quan proposa aquells retrats, li etziba que segueix una «consigna bobalicona» i li atribueix uns «medios mostrencos». Així, tot i que hagi afirmat que Rodoreda publica «dos novelas que siendo a primera vista semejantes son en realidad todo lo contrario», els seus comentaris tendeixen més aviat a imposar una lectura similar de les dues obres, molt crítica amb el que sembla considerar una narrativa immersa en la misèria material i espiritual:

Colometa, protagonista de la primera y Cecilia, de la segunda, pertenecen a las más bajas categorías sociales. A la penuria económica de su medio unen una deficientísima educación y una inteligencia que no llega a mediana. Ya conoce el lector por fastidiosas experiencias, lo que suele esperarse de tales premisas. [...] Colometa era una santa y Cecilia ha nacido prostituta, pero ambas constituyen un model de idéntica gracia femenina.

I d'aquesta manera al final de l'article, al contrari del que n'afirma el títol, acaba afirmant amb una irònica pirueta que tot i semblar dues obres diferents, en el fons es

tracta d'una repetició: «Se trata, en efecto, de algo que puede calificarse de milagroso: la identidad de los contrarios».

A més d'aquests dos articles, la «Carta a Rodoreda» que encapçala *La Lulú*, en presenta la protagonista com un personatge inspirat per l'obra de l'escriptora i caracteritzat per un angelisme i una senzillesa d'esperit que li permeten triomfar en un món contemporani regressiu que ha fet esclatar la raó i torna al primitivisme, a les ingènues arcàdies rousseaunianes que reclamen els hippies, sintetitzades en una imatge de la feminitat «sensitiva». L'hipotext rodoredià és manipulat irònicament i es converteix en un manifest que denuncia la decadència del món contemporani entre l'humor, la resignació per la desaparició de «les formes de vida intel·ligents» («si usam la paraula en el sentit social i humanista de saber viure i fer la vida agradable» com diu Villalonga a *El misantrop* (Villalonga, 1972: 89)) i les galanteries cursis. La ridiculització de la «sensibleria» esdevé així l'eix principal d'un discurs ideològic conservador en què el discurs del gènere esdevé una sinècdoke del discurs de la revolució social contra la qual reacciona⁴. La citació de Mercè Rodoreda s'incorpora a un univers literari orientat cap a la transmissió d'un sistema de valors en què la feminitat és tòpicament decorativa, estúpida, submissa i irresponsable:

El nostre món se'ns acaba. Tant la Colometa com la Cecília rodoredianes, despullades d'una civilització racionalista, constitueixen anticipacions d'un món nou —altres en diran vell, perquè tot és morir i recomençar— que ens espera: instints, intuïcions a flor de pell, bruixeries, somnis, fam i res de lògica; d'aquella lògica matemàtica que permeté a Einstein la fórmula de l'energia nuclear que clourà una època.

La valoració d'aquesta relació intertextual resulta, doncs, força complexa. A «L'obra recent de Llorenç Villalonga (1968-1975)», Jaume Vidal (1980: 217) especula sobre l'ambigüitat de les valoracions de Villalonga i la dificultat consegüent de saber si admira o odia una obra, a causa de la seva habitual ironia:

El cicle [de la Lulú], sobretot en el seu final, és esperpèntic, cosa no gens sorprenent, ja que és una constant en l'obra de Llorenç Villalonga el tractament esperpèntic dels temes, sobretot quan suposen l'enfrontament de la intel·ligència a la beneitura, amb el consabut triomf d'aquesta. El manlleu exprés que fa a Mercè Rodoreda d'alguns trets de Colometa, la protagonista de *La plaça del Diamant*, per configurar Lulú, el podem interpretar fàcilment així: com l'homenatge de la intel·ligència derrotada a l'estupidesa victoriosa. Un homenatge irònic, no cal dir-ho; amb els perills que això suposa. Perquè valer-se de la ironia com de l'escala d'encortinar —que diríem a Mallorca— pot fer les coses malentenents. [...] No és fàcil destriar on comença l'admiració de Llorenç Villalonga per una persona, per una obra, per una feta, per una decisió, per un programa polític, moral, social, i fins on arriba i en quina mesura és autèntica, sincera, o és l'expressió d'un gran menyspreu.

⁴ Jaume Vidal observa en la seva biografia de l'autor de *Bearn* el mecanisme de retorsió de la cita intertextual (1984: 98): «en descobrir aquelles criatures senzilles, com a beneïtes de tan senzilles —els comentaristes les qualifiquen “d'ànimes de càntir”—, que són la Cecília C. del *Carrer de les Camèlies* i la Natàlia-Colometa de *La plaça del Diamant*, li fan gràcia i els manlleua trets de caràcter i de comportament per compondre el personatge central de les dues novel·les destinades a fer la sàtira de tota tendència progressista i, en particular, del socialisme en política i en el govern d'un Estat».

Dues cartes, una adreçada a Rodoreda el 1966 (Nadal i Mosquera, 2005: 88) i una altra adreçada el 9 de juny de 1974 a Joan Sales, aporten també alguns comentaris paradoxals que cal tenir ben presents a l'hora de pronunciar-se tant sobre el tema de fons com sobre l'estimació que poguessin tenir-se els escriptors. La primera diu: «Les masses creuen que l'elegància és debilitat i desprecien la dona com un animalet inferior, ximple. Com si la ximpleria tengués sexe. O com si la grolleria fos força. A quantes de confusions ens pot dur, avui, el mot feminitat... Però vostè m'entén perfectament. Puc aplicar-li el mot». La segona: «Els meus personatges masculins tenen ànima, però poc esperit. Les dones són més intel·ligents. Jo no m'ho proposo, però així surt. A la Mercè Rodoreda li ocorre una cosa semblant, però al revés: les seves fèmnes són un poc bledes però arxifèmnes, “moixetes”, netes, felines...».

Des d'una perspectiva més acadèmica, també Vicent Simbor (2000) destaca que en la citació intertextual l'hipertext és utilitzat per Rodoreda amb un caire seriós i hi ha una transvaloració positiva de don Felip de Bearn, mentre que Llorenç Villalonga fa una transvaloració negativa dels personatges rodoredians. Hi ha, doncs, una retorsió del manlleu rodoredià en què la ironia enterboleix el que s'ha llegit sempre com un homenatge però en el qual es poden introduir matisos significatius⁵.

Per la seva banda, la manera com Rodoreda aborda la qüestió de la feminitat en el seu relat villalonguà pren una direcció ben diferent. L'escriptora ens presenta una història psicològicament complexa amb una clara matriu edípica marcada per la figura de la mare autoritària i capriciosa que «espatlla» el jove Bearn a causa de la seva obsessió de voler una nena, que li fa criar el seu fill com si en fos una. A la mort del pare, moment en què li correspondria ocupar el seu lloc «d'home de la família», el xoc amb la mare «que acceptava però no entenia aquella beneïtura —després d'haver-la acceptada va començar a molestar-la—» genera un substitut fetitxista, les nines, en què la feminitat queda reduïda al silenci i és objecte d'una admiració malsana que l'exalça al mateix temps que la immobilitza i l'esclavitz fins que la història troba un desenllaç fatal amb una mort de l'admirador-carceller que sembla una venjança assassina contra la figura masculina malaltissa que ha reduït la feminitat a aquella imatge patètica, malèfica i captiva.

Com a anècdota, no podem deixar de subratllar que la venjança i l'assassinat acaben tenint també en aquesta dialèctica de l'homenatge ambigu un ressò molt interessant en la carta preliminar que Villalonga adreça a Rodoreda dins *La Lulú* («Pròleg a la vuitena novel·la de Villalonga», Villalonga, 1970: 7):

Pensant en aquestes coses he desitjat destruir la seva obra, després de plagiar-la convenientment. [...] Atordit, he vist l'advocat per comptes de sortejar almenys la justícia humana i m'ha aconsellat que una volta reimpresos els llibres en nom meu (cosa de la qual no he de tenir remordiments, perquè constitueix un homenatge moral a vostè- fixi's si és subtil, això), seria prudent fer desaparèixer l'autora, per evitar que xerràs. «Però jo mai, ha seguit ajuntant dos dits d'una manera molt fina, no li aconsellaré un homicidi». Ja, la idea està llançada i arregla't si vols.

⁵ Jaume Pomar (1998:153) parla d'homenatge paròdic, mentre que Nadal i Mosquera (2005: 90), que repeteixen en diverses ocasions el mateix terme «d'homenatge» no deixen d'assenyalar que la lectura de Rodoreda per Villalonga és «molt superficial i fins i tot incoherent».

2. EL SECRET I LA TRANSGRESSIÓ

Quan Rodoreda escriu la seva narració, el 1962, l'edició de *Bearn* que havia pogut llegir era la versió amputada de l'epíleg publicada per Club Editor —la versió castellana d'Atlante de 1956 no tingué gaire distribució. L'epíleg original de l'obra, on la destrucció de la sala de les nines impedeix conèixer de manera fefaent allò que contenia i consagra així el dubte sobre l'enterbolida història dels Bearn, heterodoxos políticament i sexualment, no serà publicat en català fins a l'edició de les obres completes de Villalonga el 1966, per Edicions 62. No deixa de ser significatiu, doncs, que la narració de Rodoreda prengui com a títol precisament la meitat mutilada del títol original de l'obra villalonguiana: la sala de les nines. I sobretot que allò que retingué la seva atenció per sobre de qualsevol altre aspecte de l'obra fos precisament aquest espai secret, misteriós i condemnat, saturat d'una sexualitat conflictiva. Hi ha, en efecte, raons de pes per interessar-s'hi, perquè la sala de les nines no és una anècdota sinó que representa la peça central d'un dispositiu d'ordenació de la realitat que delimita a partir del seu contingut de caràcter sexual allò que és públic i allò que és privat, allò de què es pot parlar oficialment i allò que només pot ser confessat en unes condicions particulars i que ha de ser vehiculat en el discurs paradoxal i excepcional del secret.

Una bona part de l'obra de Llorenç Villalonga es caracteritza per uns personatges que observen pautes de comportament contradictòries en l'àmbit públic o en uns espais privats caracteritzats per una saturació de desig, és a dir plens d'ordres establerts i de relacions de força que determinen l'ocultació d'una temptació sentida com il·legítima i la seva revelació en forma de confessió (cf. Foucault, 1976: 64). De la diferència entre aquests dos àmbits, de la confrontació dels discursos que els constitueixen i de les normes que els regeixen neix la tensió psicològica que actua com a força motriu de la narració.

Aquest espai de confrontació en què se situa el discurs pot ser llegit des de la psicoanàlisi clàssica com l'espai on germina el mecanisme de la sublimació artística del conflicte entre les pulsions del desig relegat a l'àmbit secret i remot del subconscient i un superjo que inscriu en l'individu les normes del model social hegemònic. La major part de l'obra narrativa de Villalonga trasllada a l'espai literari aquest esquema, que l'autor va glossar repetidament en nombrosos articles periodístics dels anys 20 i 30 del segle XX des d'una perspectiva de la psicologia disciplinària que l'allunyà de Freud i el féu interessar per altres corrents psicoanalítics com els d'Adler.

D'aquest pensament binari fet d'oposicions interdependents, Villalonga n'extreu el discurs de l'ambivalència o de l'equivalència dels contraris que tant el caracteritza i que situa la seva obra en un espai liminar que separa i uneix alhora els àmbits del desig de transgressió i de l'amenaça de la repressió, tot fent visible la maquinària de categorització i de jerarquització del discurs de l'ordre social i també les seves defallences. Davant d'això, Villalonga adoptarà en general una actitud irònica, volteriana: sovint les seves obres es resolen amb una renúncia, una tornada a l'ordre, o amb la decepció davant del fracàs d'una alternativa que semblava possible. L'intent haurà mostrat, però, l'existència de comportaments alternatius, encara que els seus personatges no s'atreveixin a adoptar-los o acabin pagant cars els intents de fer-ho.

És precisament aquesta amenaça de càstig, de punició de l'acte prohibit amb l'exclusió del cos social, el que marca la seva obra amb el segell del que per Foucault (1976: 49) seria el secret per antonomàsia: el secret d'ordre sexual, i més en particular el de l'heterodòxia sexual: «Ce qui est propre aux sociétés modernes, ce n'est pas qu'elles aient voué le sexe à rester dans l'ombre, c'est qu'elles se soient vouées à en parler toujours, en le faisant valoir comme *le secret*».

Un secret que se situa estrictament en el nivell intradiegètic, car el lector sap en tot moment en què consisteix allò que no es pot o no es vol dir o fer. Carme Bosch comenta en un article de 1983 (Nadal i Mosquera, 2005: 99) que el relat de Rodoreda «destrueix el mite» de la cambra de les nines perquè en descriu el contingut, però en realitat la seva relació amb l'avantpassat Felip de Bearn i les seves nines ja és explicada al capítol 2 de la segona part de la novel·la, precisament arran d'unes consideracions sobre l'amor i la curiositat, la sexualitat, l'homosexualitat, la masculinitat i la feminitat (Villalonga, 1993: 119-120).

Paradoxalment, el secret, només pot existir si una enunciació el revela, encara que sigui de forma negativa com a no-dit. I Villalonga el revela sempre gràcies precisament a la ironia amb què articula els nivells diegètics per explicitar discursivament en un nivell allò que en un altre és subratllat només per silencis eloqüents⁶. La primera obra de Villalonga, *Mort de dama*, ho demostra ja molt bé, per exemple, amb el comentari del narrador omniscient sobre el recital-striptease d'Aina Cohen amb «La camperola» (Villalonga, 1988: 115):

Si «El Adalid», que havia de prorrompre en elogis l'endemà del recital, hagués pogut endevinar la delectació morbosa que suposaven aquests versos tan ximpls, segurament l'horror l'hauria fet emmudir, i tot el cos de redacció se n'hauria anat al desert a fer penitència. Però no hi havia por que ho veiessen, perquè no ho miraven. N'Aina Cohen era beneïta en privar-se de seguir el seu impuls. Dins un medi com el nostre, qualsevol amor heterosexual l'hauria compromesa més que els seus desvarieigs. En matèries tan monstruoses, de les quals ni tan sols es deu haver de parlar, l'actitud d'«El Adalid» hauria estat la mateixa que la de la baronessa o la de Dona Teodora Despujol. «Quan dos cans s'apleguen a la via pública —escriu Gide— si són de sexe contrari és que es fan l'amor. Si del mateix, vol dir que *juguen*».

En realitat, Rodoreda no destrueix el mite perquè descriu els objectes custodiats a la sala, sinó perquè ens permet d'entrar-hi i constatar allò que abans només era un relat. En efecte, don Joan Mayol té coneixement del contingut de la sala en primer lloc per les memòries de don Toni, però tot i que toca els objectes per dur-los a la foguera, no en tindrà un coneixement directe (Villalonga, 1993: 232): «Puc assegurar que mai no he arribat a conèixer aquella habitació, tal pressa ens donàrem a llançar al foc tot quant hi havia, pepes, carpetes i papers».

Rodoreda, en canvi, elimina els silencis eloqüents i per tant la ironia i el dubte sobre el grau de coneixement de la realitat reportat pel discurs. La seva escriptura vehicula una voluntat d'afirmació, de constatació, no d'evocació ni de relativitat del punt de vista.

⁶ Cf. Foucault (1976: 38): «[...] Le mutisme lui-même, les choses qu'on se refuse à dire ou qu'on interdit de nommer, la discrétion qu'on requiert entre certains locuteurs, sont moins la limite absolue du discours, l'autre côté dont il serait séparé par une frontière rigoureuse, que des éléments qui fonctionnent à côté des choses dites, avec elles et par rapport à elles dans des stratégies d'ensemble. Il n'y a pas à faire de partage binaire entre ce qu'on dit et ce qu'on ne dit pas; il faudrait essayer de déterminer les différentes manières de ne pas le dire, comment se distribuent ceux qui peuvent et ceux qui ne peuvent pas en parler, quel type de discours est autorisé ou quelle forme de discrétion est requise pour les uns et les autres. Il n'y a pas un, mais des silences et ils font partie intégrante des stratégies qui sous-tendent et traversent le discours».

3. LA SALA DE LES NINES, UNA PEÇA CLAU DEL DISPOSITIU DE LA SEXUALITAT

La genealogia de la sala de les nines com l'espai del secret de caràcter sexual i de la revelació és llarga i es pot resseguir en tota la producció novel·lística de Villalonga. Ja a *Mort de dama* (1931), Llorenç Villalonga posa en escena una protagonista reclosa en una cambra relativament reservada que és alhora una tribuna pública on la visiten les senyores mallorquines i que serveix d'altaveu i de tribunal per a les revelacions sobre les heterodòxies sexuals dels altres (el marquès de Collera i la colònia estrangera), tant com de confessorari privat de la lluita interna entre les pulsions eròtiques de dona Obdúlia i el ferri capteniment per mantenir una reputació pública impecable. Simultàniament, dins la segona trama argumental habitual en les novel·les de Villalonga, la poetessa Aina Cohen es veu obligada també a recloure's a la seva possessió de Son Magraner per mantenir, gràcies a l'aïllament, un prestigi que la seva conducta histèrica posa en perill. I un tercer espai reservat, el bordell, la *maison close* on mor el marquès de Collera, se situa a la intersecció dels dos anteriors en desvelar les conseqüències d'un comportament privat inadequat amb el prestigi públic.

La tragèdia *Fedra* (1932) reprèn la presentació tan teatral de la cambra de dona Obdúlia (permeable al públic que substitueix l'auditori de senyores mallorquines a través de la «quarta paret») per enclaustrar-hi la neurosi i la mort de Fedra, culpable d'un delictes d'hybris, com se sap, per la seva passió amorosa il·lícita i per la seva acció enganyosa.

Tres anys més tard, una altra obra teatral, *Sílvia Ocampo* (1935) declina i combina uns elements semblants: els salons reservats a la família són profanats per la presència de la madura Sílvia Ocampo, que sedueix el jove Antoni Clavier. Els amors escandalosos de la parella seran relegats cap a uns espais cada cop més allunyats que acullen igualment una corrua de personatges de costums i de sexualitat equívocs, especialment amb tendències homosexuals, i que plantegen de nou el dilema de les aparences respectables i d'allò que hauria de romandre invisible i que malgrat tot arriba a fer-se veure o roman invisible segons un prisma subjectiu (Villalonga, 1935):

Sílvia: ¿Negarás ahora que Suárez te está haciendo el amor? [...]

Sílvia: Pero Antonio ¿es que tienes ojos y no ves? ¿Cómo es posible que seas tan ciego?

Antonio: Ya eres lista tú. Tú y Suárez seréis muy cultos y muy inteligentes, pero a ratos me parecéis dos locos, dos anormales, que no hay quien os entienda.

Sílvia, *como iluminada*: ¡El verdadero anormal eres tú, que como ha dicho Suárez no sospechas siquiera lo que deseas ni te das cuenta de lo que te rodea! Nosotros seremos desequilibrados, pero no somos ciegos!

Convertida en novel·la i sota el títol d'*Un estiu a Mallorca*, la versió definitiva de 1975 és menys explícita però inclou nous espais d'aïllament forçat: el marit de Felipa d'Estrada, misantrop o hipocondríac, apareixerà reclòs per voluntat pròpia en una cambra qualificada de cel·la, i Felipa d'Estrada somia que se li apareix un home tancat en una gàbia que és de vegades el marit i de vegades el cosí Antoni Clavier de qui està enamorada i que li desperta uns sentiments contradictoris que van des de la protecció com a sublimació del desig fins a l'ansia de castigar-lo, tant per la seva conducta desordenada davant la societat com pel fet de constituir una temptació desestabilitzadora.

El 1937, la novel·la *Mme Dillon* reprèn el tema dels amors escandalosos d'una dona madura, Alícia Dillon, i d'un noi jove i socialment ben situat: Xim Puigdesaura, marcats

per la lluita entre l'anàlisi racional i el desig. De nou, aquests amors troben refugi en un lloc apartat de la vida pública, però alhora al cor mateix de la jerarquia social; la possessió de Son Creus, llogada per la baronessa de Bearn amb diversos subterfugis i no pas sense provocar un cert escàndol en sordina. A l'interior de la possessió, la parella s'instal·la a l'antiga cambra de la cosina Angèlica, tancada i conservada tal com la deixà el dia del seu suïcidi, la vigília del seu casament, quan fou seduïda pel seu cosí, actual amant de l'estrangera. A la possessió hi ha dos espais misteriosos més: en primer lloc, la cambra fosca de la princesa Nemús (una faula edípica molt pintoresca lligada a la llegenda de la família Bearn però que podria evocar perfectament la dissort de la princesa de Clèves seduïda per M. de Nemours, protagonista de la novel·la homònima de Mme de La Fayette, gran tractat psicològic sobre els perills de la seducció i els sacrificis morals de resistir-s'hi al qual Villalonga dedicà diversos comentaris en articles periodístics). I en segon lloc la cambra del porxo on està tancat l'oncle Jaume, esdevingut boig arran de la mort d'Angèlica, després d'haver descobert la seva relació il·lícita amb el cosí i d'haver-la volguda castigar.

Mme Dillon, refeta per incorporar-hi una trama paral·lela amb la figura de Violeta Pérez, apareix el 1964 sota el nom de *L'hereva de dona Obdúlia*. Violeta Pérez, neboda cupletista de dona Obdúlia de Montcada esdevinguda senyora mallorquina gràcies al testament transgressor de la tia, es veu al seu torn indecisa entre el seu nou paper de dama irreprotxable i la seva passió per un pobre immigrant murcià —Antonio— que la vol seduir i que coneix el seu passat. Violeta, com Fedra, el denunciarà per fer-lo tancar a la presó, un altre àmbit d'exclusió on quedarà relegada i silenciada, si no el desig en si, almenys l'encarnació de la temptació.

Aquesta reclusió castradora té, d'altra banda un magnífic desenvolupament narratiu a través d'una sinècdoque recurrent en diverses obres: després de la condemna a mort del presoner tot el que en quedarà serà una foto i un rull de cabells, que seran tancats dins la mateixa capseta que havia contingut una foto i un rull de cabells de l'assistent militar de qui dona Obdúlia s'havia enamorat i havia acusat falsament —com també feren Fedra i Violeta— quan era ella l'agent actiu del desig. Com en *Mort de dama*, un tercer espai, que ja no és el bordell sinó l'espai de reclusió psiquiàtrica, se situa en la intersecció de la doble opció de caure o no caure en la temptació per mostrar les conseqüències dramàtiques del dilema: l'entresol del carrer dels Canonges on roman tancada, invisible, boja i reduïda al silenci Aina Cohen, després de l'episodi esperpèntic de l'striptease sàfic que consagra alhora la seva carrera i la seva follia histèrica.

Finalment, el 1956 apareix en castellà, i el 1961, en català, *Bearn* amb la seva sala de les nines, la sala secreta per excel·lència: tancada i misteriosa, situada al cor de la possessió però llunyana i inaccessible, que conté uns secrets de família que relativitzen la llegenda que s'ha bastit al voltant de la nissaga: la seva noblesa, el seu caràcter, la seva antiguitat... La sala que per primera vegada serà destruïda per no revelar públicament allò que conté, un contingut que no és mostrat però que és explicitat: els documents comprometedors expurgats de l'arxiu oficial i la col·lecció de nines d'un avantpassat expulsat de l'exèrcit per una conducta que posa en qüestió la seva masculinitat i la seva salut mental, això darrer segurament com a exutori de la primera possibilitat.

Hi ha, però, a *Bearn* dos altres espais secrets que continuen la llarga sèrie enumerada: «el quarto fosc que té finestró alt obert quasi damunt la foganya on escrivia Don Toni» des d'on Joan Mayol assistirà a l'autèntica confessió intel·lectual que el seu protector farà amb el vicari i acte seguit a la confessió sentimental feta a la neboda Xima (capítols 13 a 17 de la primera part). I per una altra banda (gairebé simètricament,

al capítol 12 de la segona part)⁷, la biblioteca privada de Lleó XIII des de la qual don Joan Mayol no pot assistir al que sembla una altra confessió filosòfica —aquest cop entre don Toni i el Papa— però en la qual descobreix sobtadament una altra veritat quan, tot llegint l'ègloga II de les *Bucòliques* de Virgili, se li revela l'autèntica naturalesa de l'amor homosexual que uneix Coridó i Alexis, situació que remet directament, per paral·lelisme, a l'avantpassat «travesti» (segons els emissaris de Bismarck) de Don Toni⁸.

La ironia del destí volgué que s'afegís a aquesta cadena una baula més, d'ordre metaliterari. L'epíleg, que dona la segona part del títol escapçat pel Club Editor i que resulta cabdal per entendre la irònica consciència amb què es construeix la faula dels Bearn, aspecte essencial del caràcter de don Toni, va ser amputat per l'editor. El discurs sobre l'heterodòxia intel·lectual i sexual, finalment explícit a les darreres pàgines, fou, al seu torn, reduït al silenci, confinat a la no-existència, perquè no desestabilitzés una lectura de la novel·la més realista, menys incòmoda.

4. SEXUALITAT, DISCURS I VERITAT

Al llarg d'aquesta genealogia es comprova que aquest espai del secret és un espai d'exclusió, el lloc que, dins el cor mateix del sistema social, és mantingut al marge com a dipòsit tolerat d'unes realitats sexuals pertorbadores, inaccessible i infranquejable: a Bearn, la sala és tancada i s'hi arriba per una escala secreta; a la narració de Rodoreda la porta també és tancada però, portant l'expulsió un grau més enllà, ja no s'hi accedeix des de l'interior sinó que cal entrar-hi des de fora, per la finestra.

A la seva *Història de la sexualitat*, Foucault (1976: 10-11) escriu:

Ce qui n'est pas ordonné à la génération ou transfiguré par elle n'a plus ni feu ni loi. Ni verbe. A la fois chassé, dénié et réduit au silence. Non seulement ça n'existe pas, mais ça ne doit pas exister et on le fera disparaître dès la moindre manifestation —actes ou paroles.[...] S'il faut vraiment faire place aux sexualités illégitimes, qu'elles aillent faire leur tapage ailleurs: là où on peut les réinscrire sinon dans les circuits de la production, du moins dans ceux du profit. La maison close et la maison de santé seront ces lieux de tolérance...

Aquest engranatge del mecanisme social és perfectament observable en les novel·les de Villalonga. Si al principi l'alcova de dona Obdúlia és accessible i transitable i s'hi pren la paraula per produir una veritat alternativa davant d'un auditori que hi sent però no vol escoltar, en els textos següents l'espai de confinament es va allunyant cap a fora de la ciutat. A *Sílvia Ocampo-Un estiu a Mallorca* encara s'hi produeixen visites i la confessió privada entre Sílvia i Felipa continua donant la paraula a una veritat incòmoda persistent, en el capítol titulat molt significativament «Catarsi», però l'home engabiat amb qui somia Felipa anuncia ja l'arribada de la reclusió completa i del càstig, ja contra l'objecte del desig (derivació en patologia agressiva mal qualificada de sadisme; Villalonga, 1975: 182-183), ja contra el subjecte que desitja, per

⁷ El paràgraf conté un comentari que fa palesa la simetria en mencionar el «quarto» citat i a l'ànsia de conèixer la veritat: «Feia anys, jo havia escoltat a Bearn tota la conversa del senyor amb Dona Xima. Havia estat més fort que jo. Aquesta vegada també la conversa del senyor em temptava i la consciència em presentava mil disculpes raonables» (Villalonga, 1993: 170).

⁸ Cal recordar que Villalonga va comentar positivament el *Corydon* d'André Gide en un article titulat «Reacciones psicológicas. En torno al "Corydon"», aparegut al diari *El Día* el 7 de novembre de 1929.

contrarestar el seu desig il·lícit (forma de masoquisme). Es tracta d'un símptoma, en tot cas, de la famosa «histèria» que destrueix els personatges femenins villalonguians.

A *Mme Dillon-L'hereva de dona Obdúlia*, en canvi, la cambra de la cosina Angèlica ja només serà accessible als protagonistes de la relació il·lícita i el conflicte sobre el desig heterodox, interioritzat com una lluita íntima, purament psicològica, ja no donarà veu a cap comentari ni públic ni reservat sinó a una carta en què Mme Dillon exposa al seu amant el seu neguit i que potser no serà ni tan sols lliurada al seu destinatari. Alhora, coincidint amb aquest silenciament de la veu del desig, tot allò relacionat amb la sexualitat heterodoxa serà finalment, com anunciava Foucault, reclus en dos àmbits regits per lleis específiques que els priven de legitimitat: el manicomi, d'on no pot sortir cap veritat racional, i la presó, que estigmatitza i desautoritza aquell que ha gosat una transgressió. Així, l'oncle Jaume —testimoni de la seducció d'Angèlica— serà reclus a les golfes, on possiblement morirà boig de dolor i de remordiment; Aina Cohen serà reclosa al seu entresol a causa de la seva follia provocada per la repressió del desig, i Antonio el murcià serà reclus a la presó a causa dels amors imaginables però no acceptables de la nova senyora de Montcada.

I al final de la sèrie, la sala de Bearn serà ja secreta i inaccessible, no hi tornarem a penetrar mai més, i tot el que fa referència al seu contingut només serà transmès com un rumor desprovist de la veritat personal que presidia les confessions anteriors, transmès per la llegenda oral o a través d'una font escrita indirecta i mediada: les memòries de don Toni, a les quals tampoc no podrem accedir. Només quedarà com a font autoritzada la confessió, el relat mediador, de don Joan Mayol, que retranscriu unes informacions parcials i interpretades subjectivament, puix que ha destruït «les proves de la seva bastardia».

El text, la carta de don Joan, que és al capdavant la novel·la mateix, es converteix així en el vel que s'interposa entre nosaltres i la veritat, darrere del qual el narrador pretén que no hi ha res, tal com insinua don Joan Mayol als emissaris prussians amb la referència al vel d'Isis. La ficció textual, doncs, emmascararia la vertadera naturalesa sexual heterodoxa al voltant de la qual es constitueix el discurs, que és un discurs d'ocultació: «El Misteri es deixà emmascarar, somrient, per les Paraules», com diu el final de *Desenllaç a Montlleó* (Villalonga, 1993: 382)¹¹. La crema documental organitzada per don Joan, mediador textual, narrador i escriptor d'una simptomàtica carta de confessió-novel·la (alhora discurs de veritat en un nivell i discurs de ficció en un altre) i contrafigura per comparació metatextual de l'escriptor Villalonga, impedeix de fer públics uns fets que provocarien un escàndol polític i sexual comprometedor per a la reputació social dels protagonistes. Si don Toni podia conciliar en una actitud ètica les proves de la veritat amb la consciència de la falsedat, l'actitud de don Joan Mayol, en canvi, traint la confiança i l'esperit del seu protector en destruir les proves per impossibilitar la delimitació entre veritat i falsedat, genera un conflicte de consciència que diposita fora del discurs, en la interpretació de la confessió, la responsabilitat d'un judici definitiu sobre els fets¹².

¹¹ No deixa de ser simptomàtic, d'altra banda, que dins la biblioteca secreta de Lleó XIII, allò que hi troba Joan Mayol relacionat amb la sexualitat sigui vehiculat precisament per una icona de la literatura: Virgili.

¹² Foucault (1976: 89): «S'il faut avouer, ce n'est pas seulement parce que celui auquel on avoue aurait le pouvoir de pardonner, de consoler et de diriger. C'est que le travail de la vérité à produire, si on veut scientifiquement le valider, doit passer par cette relation. Elle ne réside pas dans le seul sujet qui, en avouant, la porterait toute faite à la lumière. Elle se constitue en partie double : présente, mais incomplète, aveugle à elle-même chez celui qui parle, elle ne peut s'achever que chez celui qui la recueille. A lui de dire la vérité de cette vérité obscure : il faut doubler la révélation de l'aveu par le déchiffrement de ce qu'il dit. Celui qui écoute ne sera pas simplement le maître du pardon ; le juge qui condamne ou tient quitte ; il sera le maître de la vérité. Sa fonction est herméneutique».

És a dir que imposa una suspensió de la veritat i la lliura a la mirada de l'altre, el lector.

Així veiem, per exemple, que si dona Obdúlia assumia els seus actes i s'absolia ella mateixa, si Fedra, Felipa d'Estrada i la cosina Angèlica assumien els seus sentiments i les seves culpes amb una resposta repressiva que les duia al suïcidi mentre Sílvia Ocampo i Alícia Dillon assumien el seu fracàs i s'allunyaven voluntàriament, a *Bearn*, en canvi, resulta finalment indesxifrable quin fou el caràcter de Felip de Bearn, si la nissaga podia considerar-se legítima i fins i tot si la mort dels senyors ha estat un suïcidi o un assassinat. Tan sols queda la incògnita sobre els motius del desenllaç i les seves causes remotes i el problema de consciència d'aquell que ha fet desaparèixer les proves que potser podrien explicar-lo. El dipositari de la història deixa de ser el document notarial per passar el relleu al document literari.

Però cal assenyalar que en aquestes zones d'exclusió es generen també veritats. D'una banda s'hi genera una veritat íntima dels personatges gràcies a uns processos de confessió que situen els subjectes en el seu lloc dins la història i la societat com a pecadors, transgressors, dissimuladors, culpables penedit, covards, agosarats o transgressors en relació amb el discurs de la sexualitat. Dona Obdúlia de Montcada confessa la seva natura i la dels altres i —subratllant irònicament el gest confessional— s'absol de tota culpa, fa hereva la neboda esgarriada i no deixa ni cinc per a misses, mentre que la neboda virtuosa Antònia de Bearn, que actua hipòcritament amb el capellà per aconseguir l'herència, no aconsegueix l'absolució al confessional. La gèlida Felipa d'Estrada aprèn a anomenar els seus sentiments i a permetre'ls. Alícia Dillon s'adona de la seva inadequació amb la realitat que l'envolta i inicia un camí cap a la consolació en la meditació metafísica que també practicarà don Toni, amb la seva perruca d'home il·lustrat que —conscient de la falsedat de la seva estirp i de la fatuïtat del seu desig— ha accedit a cremar la seva biblioteca però que no renuncia a les seves idees,.

Per l'altra, s'hi troben també certes veritats documentals en forma d'arxius fragmentats (*Bearn*) o complets (Alícia Dillon, Violeta de Palma) que fan sorgir pels marges de la història oficial les traces fossilitzades d'allò silenciats que la relativitza. Ja a *Mort de dama*, l'alcova és descrita com un reliquiari on sobrevisqué, per poc temps, l'ombra del que va ser una «senyora arrogant i poderosa»: «Sala i alcova nupcial de Dona Obdúlia, lilit amb grans cortinatges —una veritable cascada de púrpura. Parets folrades així mateix de vermell. La cambra, diminuta i sumptuosa, és un reliquiari» (Villalonga, 1988: 25). Les relíquies reals —ben físiques— que s'hi conserven completen la realitat documental: la capseta folrada que conté la foto i el rull de cabells de l'assistent que dona Obdúlia volgué seduir, descoberta per Violeta de Palma, hereva testamentària i espiritual de dona Obdúlia, i hereva igualment de les seves passions i dels seus gestos.

La sala de les nines de Bearn és igualment un reliquiari que conté les nines com objectes sacralitzats i fossilitzats, testimonis muts però comprometedors d'una vida feta de transgressions, així com els documents maçònics expurgats de l'arxiu oficial, que comprometen la imatge pública i la vida familiar de don Toni.

Les paraules recobreixen, doncs, potser la veritat, però una lectura en palimpsest permet de retrobar els arxius recoberts. De la mateixa manera, si l'escriptura novel·lística de Villalonga situa el discurs de la sexualitat en una posició central però únicament de forma negativa a través de la ironia o de la subjectivitat que suspèn el judici, en canvi els arxius salvaguardats permeten de copsar a través de la seva obra no literària —traduccions i comentaris d'obres mèdiques, articles periodístics, a manca de

molta de la correspondència de l'escriptor, destruïda per la vídua— la importància atorgada a la repressió del desig sexual no canònic en nom d'un determinat ordre social.

5. LA IMPROBABLE PARELLA SADOMASOQUISTA

El relat de Rodoreda constitueix en certa manera una rèplica a aquesta construcció discursiva al voltant de l'elusió, precisament des de la posició hermenèutica del lector que judica. Que no es tracta d'un simple exercici de citacions, ho demostra el fet que, sense tenir en compte la coherència de l'univers narratiu, la carta d'Eladi Formentí és una resposta a Joan Mayols (sic), el qual, però, havia transmès el seu relat a un únic destinatari sota secret de confessió. La intrusió rodorediana en l'univers de la sala de les nines és doncs, transgressora i violenta i no prové de la intimitat de la confidència sinó d'un gest voluntari, no sol·licitat. Però el més rellevant és que, en contra del caràcter subjectiu de la confessió d'aquell que ha destruït les proves documentals del que relata, aquesta rèplica comporta precisament la transmissió d'un document de testimoni directe dels fets relatats. Eladi Formentí «talla els seus comentaris» i copia la carta sense suplantar la veu dels protagonistes, refocalitzant d'aquesta manera el relat en el primer nivell intradiegetic on se situa l'actuació sexual conflictiva.

La sala rodorediana es caracteritza pel mateix procés d'aïllament i exclusió de la transgressió sexual que no encaixa en la norma. El senyoravi Bearn que era «devorat pel foc del cos que no perdona», com tants d'altres personatges villalonguians, és qualificat de boig. La seva mare l'indueix a tenir un comportament que es desvia dels patrons estàndards del gènere masculí regalant-li nines perquè jugui. I un cop mort el pare i vingut el moment d'ocupar el seu lloc com a cap de família, esclata la crisi i es dedica a col·leccionar nines, provocant així el trencament del vincle amb l'entorn social, escenificat per la decisió de la mare de canviar el pany de la porta de la cambra, de manera que l'accés al món particular del fill s'ha de fer amb una escala de llistons per la finestra. Se segrega així l'espai d'una anormalitat psicològica definida com «la sensibilitat exacerbada dels qui tenen el seny un si és no és mancat».

Però en canvi, la relació amb el seu contingut és completament diferent: l'autora fa que el jove Bearn introdueixi a la sala un testimoni directe que pot donar fe del seu contingut i del que hi passa. Així, es descriuen amb detall les nines, els seus vestits, els teixits i les joies, es fan llargues enumeracions inventarials, es descriuen amb precisió les eines i els moviments de les accions que animen aquell univers: com i amb què es cus, es planxa, etc. i es desvela al seu centre una pràctica ritual violenta (els claus recorden els estigmes i en conseqüència un sentit sacrificial) al voltant d'una certa representació de la feminitat en un context ple de significacions ocultes:

M'agradaria poder explicar les coses que vaig veure aquella nit —i, més que les coses, la mena de presència que hi havia darrere les coses: lluïssors que s'apagaven de seguida que hi girava els ulls, començaments de xiuxiueig que es fonien tot d'una quan hi anava a parar l'orella. Però em temo que no ho sabré fer. [...] Al bell mig de la sala n'hi havia una [de nina] de rossa amb els peus clavats a terra amb un clau al mig de cada peu: «Si no la clavo, cau...» em va dir, i per dir-m'ho se'm va acostar amb ulls de bruixo i em va dir que s'acostava tant perquè ella no ho sentís, perquè no ho sabia que estava clavada pels peus.

La dimensió testimonial ateny a l'interior del relat fins i tot el registre de la veritat pública quan el mateix testimoni que ha assistit a la intimitat de la sala de les nines

actuarà pràcticament com a jutge forense en descobrir-se el cadàver del jove Bearn: de manera incomprensible —i incoherent amb la presentació del relat, que parla d'una «persona que ningú no podrà saber mai qui era— els criats van a buscar-lo de seguida, a punta de dia (sabien, doncs, qui era i podrien testificar al seu torn, de manera que res no escapa finalment al coneixement de la realitat) i és aquesta persona qui certifica la mort (“estava ben mort”) i s'encarrega de fer la identificació i el que podria equivaler a l'alçament del cadàver en girar-lo de cara».

Però no és tan sols un testimoni passiu sinó també un còmplice que col·labora en l'acte transgressor ja que ajuda a carregar la planxa amb carbó, l'allisa amb cera, esmoca les espelmes i acaba planxant. Testimoniatge i col·laboració es fonamenten en un pacte de confiança («em tenia per un bon home i coneixia la meua santa paciència») però que imposa certes condicions al testimoni per poder assistir als fets, limitant el marge de maniobra i la pertinència del discurs: «vostè és un sant home, un sant home, però no sap el que diu... Es va calmar de seguida i em va aclarir que no volia tractes amb les dones». El resultat és que el testimoni esdevé presoner d'una posada en escena de les relacions entre els gèneres de la qual són excloses les dones malgrat la seva representació objectual obsessiva, d'una banda perquè el jove Bearn bloqueja la porta des de dins amb una post perquè ningú no pugui entrar, de l'altra perquè algú enretira l'escala de llistons i no pot sortir per la finestra i finalment perquè el jove Bearn s'oposa que trenqui el pany per poder sortir.

Ens trobem així amb l'associació d'una sèrie de trets que corresponen a un típic patró masoquista: l'exhibicionisme de la pròpia submissió a una relació de dominació davant els ulls d'un testimoni, el pacte acceptat tant pel testimoni com pels agents de la relació de submissió i la representació en termes fetitxistes d'un conflicte psicològic relacionat amb l'autoritat materna i el paper de la feminitat en la biografia del jove Bearn, fixat en un ritual en què intervenen diverses formes de violència física i simbòlica (cf. Deleuze, 1967: 20-23 i 50-61).

Deleuze (1967: 28-30) pren com a referència la definició freudiana del fetitxisme: «le fétiche est l'image ou le substitut d'un phallus féminin, c'est-à-dire un moyen per lequel nous dénions que la femme manque de pénis», però el desenvolupa com un acte de denegació que busca, a través d'una representació idealitzada, la neutralització de la decepció provocada per la realitat:

Il apparaît en ce sens que le fétichisme est d'abord dénégaration (non, la femme ne manque pas de pénis); en second lieu, neutralisation défensive (car, contrairement à ce qui se passerait dans une négation, la connaissance de la situation réelle subsiste, mais en quelque sorte suspendue, neutralisée); en troisième lieu, neutralisation protectrice, idéalisante (car, de son côté, la croyance à un phallus féminin s'éprouve elle-même comme faisant valoir les droits de l'idéal, pour mieux annuler les atteintes que la connaissance de la réalité pourrait lui porter. [...]) Il ne s'agit donc pas de nier le monde ou de le détruire, mais pas davantage de l'idéaliser; il s'agit de le dénier, de le suspendre en le déniait, pour s'ouvrir à un idéal: une telle opération est parfaitement conforme à l'esprit juridique du masochisme. Que ce processus conduise essentiellement au fétichisme n'est pas étonnant.

El patró fetitxista pot aplicar-se, en efecte al jove Bearn separat de la seva primera nina. Un sentiment de pèrdua i de mancança d'aquella relació imposada des de la maternitat el porta a tancar-se a la sala de l'escala secreta on reproduirà el món al qual l'ha iniciat la seva mare i del qual ella mateixa l'ha expulsat, fenomen sentit com un càstig: «És el càstig de la meua mare... ha sentit l'olor de la planxa i vol que passi la nit

amb les nines». Però que és alhora un plaer per la convivència amb una representació artificial i idealitzada d'aquella feminitat. En efecte, les nines esdevenen una representació subjecta (la nina rossa està clavada al terra) i adaptable a l'ideal de la feminitat transmès al jove Bearn i al qual s'abandona amb plaer en les activitats de costura i abillament, de contemplació constant, substitut ideal de la mare quan deixa de ser còmplice.

Aquest entramat de relacions comporta diverses formes de violència: d'una banda la violència psicològica del càstig acceptat pel jove Bearn, i de l'altra la violència física exercida sobre el testimoni per sotmetre'l al seu paper: quan esmenta la cosidora, el jove Bearn li tapa la boca amb fúria i «fins que no la va treure vaig patir molt». El testimoni empresonat a la cambra acaba sentint finalment una forma de malestar que és deguda a un sentiment d'amenaça i d'humiliació:

sorolls insòlits, gemecs ofegats com si les nines, rabioses de no poder estar soles, se m'acostessin amb la boca plena de males paraules i mossegant-se la llengua per no deixar-les sortir, corredisses brusques, ran de paret [...] i sobretot una bonior espessa amb alts i baixos, que em feia pensar que potser m'havia dormit al costat d'un eixam d'abelles —tot contingut amb penes i treballs, a punt d'esclatar.

I en surt amb una sensació d'estranyesa per dintre «com si alguna cosa s'hi hagués fet malbé», que remet directament a la idea de la corrupció, a la degradació per contaminació, articulada en la imatge d'unes roses blanques, símbol prou conegut de puresa femenina, que «devien haver arreplegat pols i la pluja en comptes de rentar-les les havia empastifat».

Però el relat de Rodoreda, no es conclou amb la simple exposició de la lògica del mecanisme masoquista de suspensió del judici entre la realitat del conflicte sexual i la seva representació desplaçada, sinó que en surt amb un trencament que suposa una altra forma de violència molt més radical: la violència màxima de la mort, imposada com un acte de realitat última i irreductible que destrueix tot l'entramat de representacions fantasmàtiques.

Així, la porta de la sala és esbotzada de manera que l'espai d'exclusió on la relació amb la feminitat romania suspesa en un ritual fix es desintegra com a tal i el seu univers interior mostra la violència que hi havia continguda darrere la màscara del fetitxe. La mort traumàtica del jove Bearn esquitxa de sang aquelles nines que en si «no eren dolentes» i «no podien fer cap mal». Però sobretot aquella realitat suspesa, immòbil, reduïda a les remors somortes, ha experimentat un sotrac: la nina rossa està desclavada i situada a l'ampit de la finestra, creant així una continuïtat de sentit entre la seva nova posició i la mort del jove, estès a sota de la finestra, corroborada per la disposició final dels dos cadàvers, un cara avall, l'altra cara amunt, tots dos amb una mirada d'emmirallament gràcies a la similitud dels ulls respectius.

L'escriptura de Rodoreda, al contrari que la de Villalonga, no condueix així a la impossibilitat del judici i a la irresolubilitat del lloc que ocupa el discurs de la sexualitat al centre de la realitat, sinó que exposa els elements i les proves factuais en què es recolza el relat. El du així a una execució resolutiva en què el discurs de la sexualitat, sense restriccions, no se situa com a hipotext emmascarat sinó que aflora amb un de vessall de descripcions que reorienten la focalització cap a allò que està extraient de

manera explícita i radical —sàdica, alliberada per la sang—¹³ de l'espai silenciàt: una altra feminitat, una altra sexualitat. Les nines, que ni tan sols no són descrites per Villalonga, passen a tenir un paper central actiu i en resulta una forma d'alliberament traumàtic però als antípodes de l'alliberament de Joan Mayol, sense cap problema de consciència. Eladi Formentí conclou: «Si de vegades hi pens, veig les nines [...] descolorides de cara i de vestit per la pau del temps, que és la pau que em desig i que desig per sempre a qui llegirà aquestes ratlles».

BIBLIOGRAFIA

- Aritzeta, Margarida (1997). «La sala de les nines, l'espai dels silencis». Dins Margarida Aritzeta i Montserrat Palau (eds.), *Paraula de dona. Actes del Col·loqui Dones Literatura i Mitjans de comunicació*. Tarragona: Diputació provincial, Universitat Rovira i Virgili, pp. 316-322.
- Aritzeta, Margarida (1998). «Mons possibles i narrativa breu». Dins *Actes del I Simposi Internacional de Narrativa Breu*. Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 105-128.
- Aritzeta, Margarida (2002). *El joc intertextual. Quatre itineraris per la «sala de les nines»*. Barcelona: Proa.
- Arnau, Carme (1998). «Mercè Rodoreda, contista (1933-1974). Una aproximació a la seva evolució i influències». Dins *Actes del I Simposi Internacional de Narrativa Breu*. Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 215-239.
- Deleuze, Gilles (1967). *Présentation de Sacher-Masoch. Le froid et le cruel*. París: Les éditions de minuit.
- Foucault, Michel (1976). *Histoire de la sexualité I. La volonté de savoir*. París: Gallimard.
- Foucault, Michel (1994). *Préface à la transgression*. París: Gallimard.
- Foucault, Michel (1999). *Les anormaux. Cours au Collège de France. 1974-1975*. París: Gallimard-Le Seuil.
- Nadal, Antoni i Mosquera, Roberto (2005). *Llorenç Villalonga polemista*. Binissalem-Barcelona: Fundació casa Museu Llorenç Villalonga, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 83-102.
- Pomar, Jaume (1995). *La raó i el meu dret. Biografia de Llorenç Villalonga*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- Pomar, Jaume (1998). *Llorenç Villalonga i el seu món*. Binissalem: Di7 Edició.
- Rodoreda, Mercè (1979). «La sala de les nines». Dins *Tots els contes*. Barcelona: Edicions 62. MOLC, 18, pp. 205-213.
- Simbor, Vicent (1999). *Llorenç Villalonga a la recerca de la novel·la inefable*. València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Simbor, Vicent (2000). «De teues a meues: les relacions transtextuals entre Mercè Rodoreda i Llorenç Villalonga». *Quaderns de Filologia. Estudis literaris*, vol. V, 421-436.
- Vidal Alcover, Jaume (1980). *Llorenç Villalonga i la seva obra*. Barcelona: Curial.

¹³ Deleuze (1967: 31): «Le suspens esthétique et dramatique chez Masoch s'oppose à la réitération mécanique et accumulative telle qu'elle apparaît chez Sade. Et l'on remarquera en effet que l'art du suspens nous met toujours du côté de la victime, nous force à nous identifier à la victime, tandis que l'accumulation et la précipitation dans la répétition nous forcent plutôt à passer du côté des bourreaux, à nous identifier au bourreau sàdiques».

- Vidal Alcover, Jaume (1984). *Llorenç Villalonga (o la imaginació raonable)*. Palma de Mallorca: Ajuntament de Palma. Biografies de mallorquins, 6.
- Villalonga, Llorenç (1935). «Silvia Ocampo. Cuadro III». *Brisas, revista mensual, Año II, julio 1935, núm. XV*. Pàgines no numerades.
- Villalonga, Llorenç (1970). *La Lulú*. Barcelona: Club Editor.
- Villalonga, Llorenç (1972). *El Misanthrop*. Barcelona: Edicions 62.
- Villalonga, Llorenç (1975). *Un estiu a Mallorca*. Barcelona: Club Editor.
- Villalonga, Llorenç (1993). *Obres completes, 2. Novel·la 2*. Barcelona: Edicions 62.
- Villalonga, Llorenç (1988). *Obres completes, 1. Novel·la 1*. Barcelona: Edicions 62.

MARIANO FOIX I PRATS (1860-1914). CRONISTA GRÀFIC DE LA VIDA BARCELONINA DE L'ENTRESEGLE

RESUM

A partir de la dècada dels anys vuitanta del segle XIX, el realisme costumista s'afirma com un estil narratiu popular que apropa els periòdics dels seus lectors. Mariano Foix i Prats és, sens dubte, un dels millors dibuixants costumistes catalans i, malauradament, un dels menys coneguts. Foix dibuixà amb cura i delicadesa els tipus urbans i rurals que corresponien als arquetips de la Barcelona industrial de l'entresegle.

Paraules clau: realisme, il·lustració, premsa, Barcelona.

El barceloní Mariano Foix¹ és un dels nostres grans artistes de premsa menys coneguts. La seva firma, però, apareix al peu d'algunes de les il·lustracions més remarcables que es publicaren als periòdics de Barcelona entre els darrers anys del segle XIX i el començament del segle XX. Mariano Foix pertany a una generació excepcional de dibuixants de premsa catalans i va editar el seus dibuixos al mateix temps que ho feren noms tan importants com Josep Lluís Pellicer, Apel·les Mestres, Alexandre de Riquer, Ramon Casas o Manuel Moliné; tots ells, i tant d'altres, perfectament documentats i analitzats en diverses obres i articles que li han estat dedicats.

Mariano Foix va ser contemporani d'aquell Modernisme artístic barceloní que barrejava les tendències naturalistes i realistes de la fi de segle tot i aportant a la creació plàstica una reflexió sobre la funció social de l'art i morí just al moment en què el Noucentisme començava a afirmar-se donant una nova empenta identitària a l'art català. Durant un quart de segle, els lectors de *L'Esquella de la Torratxa* o de *La Campana de Gràcia* van poder visualitzar l'anàlisi crítica dels comportaments socials dels barcelonins i dels catalans a través d'uns dibuixos executats amb la delicadesa, l'elegància i la força pròpies de l'estil inconfusible de Mariano Foix. La temàtica de la condició social i els costums d'obrers, burgesos, rics i pobres, es completa en l'obra d'aquest gran dibuixant amb l'observació de la individualitat definida tant pel gènere com per l'edat dels personatges que li servien de models. Gairebé un segle després de la seva mort, Foix, l'artista, l'observador, ens permet encara d'entrar en la intimitat dels seus contemporanis i ens descriu les convencions i els usatges dels nostres conciutadants i avantpassats. Molt encertadament Alfred Opisso, en un article dedicat a Mariano Foix publicat al diari *La Vanguardia* al gener de 1899 deia que l'obra d'aquest dibuixant «...habrá de quedar como un elemento de documentación que tal vez sirva de mucho a nuestros sucesores para comprendernos...».

Àngel Vintró, a la seva obra titulada *Cinquanta dibuixants de Catalunya que formaren època*, considera que «la fama ha estat injusta amb l'admirable Mariano Foix,

¹ Hem trobat també el nom amb les grafies Marià i Marian. Hem escollit, però, reproduir el nom de Mariano respectant així la grafia que emprava el dibuixant per firmar les seves obres.

un dels més grans dibuixants de quadres de costums de l'entresegle [...] és incompreensible que d'un dibuixant de tanta talla s'en sàpiguen tan poques coses».

L'any 1872, quan tenia dotze anys, el trobem matriculat a la Secció de Belles Arts de l'Escola Politècnica Provincial de Barcelona on va cursar l'assignatura de dibuix del natural de la qual era catedràtic el pintor Claudio Lorenzale que també havia estat professor del gran il·lustrador Tomàs Padró. Al curs següent, 1873-74, va cursar estudis de color i composició amb Eustasio de Medina i el professor auxiliar de l'assignatura que era Antoni Caba com així consta en els llibres de matrícula dels ensenyaments d'aquest establiment. Malauradament, no tenim cap referència que ens permeti saber com aquest jove estudiant de Belles Arts va esdevenir dibuixant professional. La personalitat d'en Mariano Foix és un misteri del qual només hem pogut esbrinar que era «...un home modest i formal per excel·lència, tota la seva vida va ésser enemic de camarilles i d'exhibicions...», com així figura a l'homenatge pòstum que *L'Esquella de la Torratxa* li va dedicar en assabentar-se de la seva mort².

Sabem que Mariano Foix va mantenir una gran amistat amb Raimond Casellas, crític d'art, periodista i escriptor que esdevingué un dels iniciadors del Modernisme català. Aquest lligam afectuós, i a la vegada intel·lectual, el podem constatar en el relat de Raimond Casellas titulat *La mort d'en Bicicletas*³ que va ser publicat a la revista *L'Avenç* al març de 1891 amb il·lustracions del seu amic. Mariano Foix va executar, amb la seva elegància acostumada, sis dibuixos intercalats dins de les nou pàgines del relat. Al 1892, Josep Roca i Roca, principal redactor i ànima de *La Campana de Gràcia*, dedicà un article a Raimond Casellas publicat a *La Vanguardia* on relatava: «...conocí a Casellas hará cosa de año y medio en el Ateneo. Presentómelo el distinguido dibujante Mariano Foix...».

La primera participació de l'artista en una exposició col·lectiva documentada va tenir lloc al desembre de l'any 1873, és a dir quan Foix tenia 13 anys i estudiava segon curs de Belles Arts. Aquesta exposició on figurava una llarga llista de noms desconeguts es va celebrar a l'edifici de la Societat de Belles Arts de Barcelona.

La revista *L'Avenç* publicà al gener del 1892 una crítica d'art titulada «Novena exposició extraordinària de Can Parès» signada pel molt prestigiós Raimond Casellas i Dou on podem constatar de manera explícita la presència de Mariano Foix en aquesta exposició a la qual participaren també Ramon Casas, Baixeras o Llimona entre d'altres artistes rellevants. La crítica que li dedicà Casellas era més que elogiosa:

...Marian Foix és, entre tots els artistes, el qu'am més intensitat y extensió ha reproduhit la societat barcelonina dels nostros dias. Aixís s'explica que devant las coleccions que l'autor de La Nostra Gent ha dut a Can Parès s'hi aboqui constantment tot aquet públic que, com en un mirall, es veu reflexat en aquells dibuixos que tant grand part contenen de la seva fisonomia, caràcter, expressió, idiosincrasia...

Al diari *La Vanguardia* constatem també la presència de dibuixos de Mariano Foix en algunes exposicions a l'anomenat Saló de La Vanguardia al gener de 1894 i gener de 1899: «Quedan expuestos en el Salón de La Vanguardia los originales destinados a reproducción para ilustrar el suplemento extraordinario...». Mariano Foix citat entre altres artistes (*La Vanguardia*, n° 3833 del 4 de gener de 1894) «...quiere la casualidad que con motivo de la Exposición reciente abierta en el Salón de La Vanguardia,

² *L'Esquella de la Torratxa*, (3-04-1914) n° 1840.

comience mi tarea por hablar del distinguido dibujante don Mariano Foix...» (*La Vanguardia*, nº 5641 del 13 de gener de 1899).

La revista *Catalònia* al número 13 del vint d'octubre de 1906, deixà constància de la participació de Foix a «*L'Exposició de Dibuixos, Pintures i Escultures*» celebrada als locals de l'Ateneu Barcelonès a l'octubre de 1906. Posteriorment a la seva mort s'exposaren dibuixos seus en exposicions retrospectives com a la secció de dibuixos originals del primer saló d'humoristes celebrat a la sala Mozart a principis de l'any 1916 on es mostraven obres que s'havien publicat a *La Campana de Gràcia* i a *L'Esquella de la Torratxa*. El dia cinc d'octubre de 1933, Enric F. Gual signà una crítica artística al periòdic *Mirador* sobre un «*aplèc de dibuixos amb què les Galeries Syra han volgut inaugurar la temporada*» on figuren firmes com les de Nonell, Casas, Apa, Opisso, Pellicer, Moliné o Mestres i també la de Mariano Foix. Aquesta exposició pretenia ser un homenatge als dibuixants barcelonins de principis de segle que van deixar una obra «palesant-nos la seva respiració barcelonina». Un any més tard, a l'abril de 1934 quan feia vint anys justos de la mort del dibuixant, el local d'exposicions anomenat El Casal del Dibuix situat al número 10 de la Plaça Francesc Macià va escollir l'obra de Mariano Foix per la seva exposició inaugural. Una nota a *La Vanguardia* parla d'aquesta exposició per a la qual «... se ha escogido una colección de obras del dibujante ochocentista Mariano Foix, uno de los maestros del dibujo a la pluma, que como ninguno supo llevar al papel nuestras costumbres barcelonesas y sus variados tipos, de un sabor local acentuado»⁴.

Al juliol de 1888, segons una nota publicada a *La Dinastia*, Mariano Foix havia estat elegit vicesecretari de la secció de belles arts de l'Ateneu Barcelonès i a les mateixes eleccions figurava Josep Roca i Roca com a president de la secció de literatura, història i antiguitats. També al mateix mes de juliol del 1888, va sortir el número —o *batallada*— 1000 extraordinari de *La Campana de Gràcia* dins del qual trobem un relat signat per A. March titulat «La resurrecció d'un poble» il·lustrat amb set dibuixos de temàtica rural executats per Foix.

Aquesta xarxa d'amistats i de col·laboracions, la trobem ben palesa al diari *La Vanguardia* on Josep Yxart escrivia les crítiques artístiques i literàries, Josep Roca hi signava les seves cròniques dominicals i Alfred Opisso, que va arribar a ser-ne director, relatava anècdotes i esdeveniments de la vida barcelonina. Segons Gaziol, en la seva obra dedicada a la història d'aquest diari, l'empenta de Modesto Sánchez Ortíz transformà *La Vanguardia* obrint el periòdic a una nova generació de creadors i d'intel·lectuals d'aquella Barcelona transformada per l'Exposició Universal de 1888s:

Sánchez Ortíz s'havia fet amic de tots els escriptors i artistes barcelonins que despuntaven amb personalitat pròpia, tant a les penyes de l'Ateneu com en els centres artístics i als casinos burgesos, i tingué el bon encert d'atreure'ls cap al seu diari. Així s'inicià la col·laboració de Santiago Rusiñol, Miquel Utrillo, Josep Yxart.

Gaziol (1994)

Fou també durant la direcció de Sánchez Ortiz que Mariano Foix publicà la seva sèrie de «Croquis Barceloneses» durant el primer semestre de l'any 1891. Aquell mateix any Josep Roca va escriure la biografia de Josep Yxart a la secció de «catalans il·lustres» que publicava la revista *La Il·lustració Catalana*. A finals d'any, al mes de novembre, Raimon Casellas signà a *L'Avenç* un article sobre l'exitosa exposició col·lectiva de Rusiñol, Casas, Clarassó i Canudas. Segons Margarida Casacuberta,

⁴ *La Vanguardia*, (4-04-1934) nº 21863.

aquest esdeveniment acabà amb un sopar al Restaurant de França on participaren unes setanta persones «de la intel·lectualitat barcelonina». Entre els comensals figuren noms com els de Narcís Oller, Pompeu Fabra, Josep Lluís Pellicer, Alexandre de Riquer, Josep Yxart i Mariano Foix, «principals representants de la primera mobilització pro modernitat de l'àmbit artístic català». Al 1891 Foix continuava al mateix càrrec a l'Ateneu com així ens ho confirma una notícia breu publicada a *La Vanguardia* del dia 1 de juny.

El diari barceloní *El Diluvio* publicà una breu nota necrològica on consta que en Foix estiujava al poble de La Garriga⁵. Aquesta dada, que no passa de ser anecdòtica, segurament podríem relacionar-la amb el sentit agut de l'observació del món rural que posseïa aquest gran artista que no es limità a dibuixar escenes urbanes. Josep Lluís Solà i Dachs, en una referència molt breu dedicada al dibuixant, sembla confirmar el contacte directe que Foix va tenir amb la Catalunya rural dient que la sèrie titulada «A Muntanya era el fruit de les seves observacions de vacances». Alguns dibuixos publicats a *L'Esquella de la Torratxa* o a la revista madrilenya *Blanco y Negro* tenen com a motiu principal la vida camperola amb paisatges i situacions que no dubtaríem a qualificar de costumisme bucòlic.

Tot just als anys que precediren la seva fructuosa i extensa producció per a *L'Esquella de la Torratxa* que va començar al maig del 1887, trobem la signatura de l'artista als dibuixos que il·lustraven les noveles editades per Daniel Cortezo a Barcelona el qual, l'any 1884, rebé l'encàrrec de continuar l'edició de la col·lecció *Biblioteca Arte y Letras* qualificada per Luisa Cotoner Cerdó, com «una de las colecciones literarias más extraordinarias, por su calidad editorial y por su contenido, del último tercio del siglo XIX»⁶. En aquests primers anys de la dècada dels vuitanta, s'editava a Barcelona la revista en castellà *Arte y Letras* de contingut literari dirigida per Josep Yxart que també va ser director de l'editorial homònima fins al 1883. A la secció gràfica d'aquesta revista, hi col·laboraren habitualment Josep Lluís Pellicer, Pahissa i Alexandre de Riquer. Al número 12 del mes de setembre de 1883 apareix per primer cop el nom de Mariano Foix a la llista de «colaboradores artísticos». Al número del mes d'octubre es publicà un magnífic dibuix d'en Foix sota el títol «De paseo. Apuntes a pluma por M. Foix» i una publicitat per al llibre *Narraciones populares de la Selva Negra* de l'esmentada col·lecció *Biblioteca de Arte y Letras* on es reproduïen quatre de les il·lustracions signades per Foix.

Una altra activitat de l'artista, que podríem qualificar de secundària o derivada, fou el dibuix publicitari que hem trobat en alguns anuncis de novetats editorials. L'any 1897 l'editor Antoni López publicà una col·lecció de fotografies de Barcelona titulada «Barcelona a la Vista» que Mariano Foix utilitzà en un dibuix de *L'Esquella de la Torratxa* on es veuen tres vailets (dos noiets i una noieta) fullejant l'àlbum esmentat. El dibuix porta el títol de «propagandistas de l'àlbum». Dos d'aquests personatges infantils els tornem a trobar al setembre del mateix any a la pàgina dedicada als anuncis, al costat de la publicitat que es feia encara per aquest «Expléndido album de fotografías inéditas de la capital y sus alrededores». Aquests dos nens representats en aquest segon dibuix semblen correspondre als mateixos models que ja havia representat uns mesos abans⁷. També hem trobat quatre anuncis de l'Editorial Llibreria Ronquillo publicats als números 5, 6, 8, 9, 10 i 14 de la revista *Cu-Cut!* al 1902. Segons el que hem pogut

⁵ Referència facilitada per Jordi Artigas.

⁶ Cotoner Cerdó, Luisa (2002). «La Biblioteca Arte y Letras, primera aproximación». *Quaderns. Revista de Traducció*, núm 8, 17-27.

⁷ Dibuix «propagandistas del album» *L'Esquella de la Torratxa*, (29-01-1897) n° 942. Pàgina d'anuncis al n° 973 (3-09-1897)

observar, aquestes van ser les úniques il·lustracions del dibuixant que es van editar a les pàgines del *Cu-Cut!*, revista portaveu del catalanisme conservador de la Lliga i per tant molt allunyada ideològicament de les publicacions republicanes on trobem l'essencial de l'obra de Mariano Foix.

Molts dels artistes d'aquell moment van executar magistralment el seu talent en cartells publicitaris. Labarta, Riquer, Casas o Utrillo en són un bon exemple. Pel que fa a Mariano Foix, hem de concloure que aquesta no fou una de les activitats emblemàtiques de l'artista car només hem trobat una sola i única referència a un cartell dibuixat per ell. El 15 de juliol de 1899 *La Vanguardia* informa sobre una exposició de cartells als locals de l'Ateneu Barcelonès on «...el señor Foix presenta el cartel anunciador de Bogeria, novela de Oller...». Un any més tard, al juny de l'any 1900, aquest cartell també va ser reproduït i publicat a *L'Esquella de la Torratxa*.

El primer dibuix de premsa del qual tenim notícies es va publicar a la darrera pàgina del número 34 de *La Ilustración* del 26 de juny del 1881 i portava el títol «Apunte de D. Mariano Foix». L'any següent va fer un altre dibuix per a aquesta mateixa revista titulat «Tipos montañeses de Cataluña»⁸. Mariano Foix és l'autor de tot un seguit de sèries temàtiques de dibuixos de caire costumista que gosàriem qualificar d'excel·lents entre totes les que es van publicar als periòdics barcelonins d'aquella època i de les quals destacaríem per ordre cronològic: «La Nostra Gent» a *L'Esquella de la Torratxa* (de 1887 a 1894), «Croquis Barceloneses» a *La Vanguardia* (1891), «Els que Shuan» a *La Campana de Gràcia* (1900-1901), «Gent de Casa» a *La Ilustració Llevantina* (1901).

De totes elles, fou «La Nostra Gent» la més extensa i la que de ben segur li procurà el renom i la popularitat dels quals va gaudir. Tot i veient les escenes dibuixades per l'artista, constatem el seu sentit agut de l'observació que es manifesta magistralment en els gests, les actituds i els posats dels seus personatges. La singularitat de l'obra gràfica d'en Foix és la restitució fidel de tots els estrats socials d'aquella Barcelona de fi de segle, d'aquella generació de barcelonins que van creuar la frontera simbòlica de l'any 1900. Els carrers i els interiors familiars són ben sovint els marcs escènics escollits pel dibuixant, la incomprensió social entre rics i pobres és un dels temes recurrents, i el clarobscur, una textura perfectament dominada pel nostre dibuixant.

D'una manera general, creiem que l'obra d'aquest artista es pot dividir en dues etapes diferenciades tant pel seu contingut com per la seva estètica. El primer període se'n presenta marcat pel costumisme realista que tradicionalment omplia la part gràfica dels periòdics barcelonins seguint la línia estilística d'en Tomàs Padró i d'en Josep Lluís Pellicer. Així, tots els autors que en fan esment el qualifiquen de dibuixant costumista. La segona gran etapa el conduí cap a una temàtica més compromesa amb les condicions socials del seu temps i entrarien dins d'una línia que, tot i conservant els trets principals del realisme costumista o del naturalisme, l'aproparen, al nostre parer, a un estil que Francesc Vicens identifica com el primer corrent de l'expressionisme català. Teresa Sala (2006: 28-33) parla també de la «tradició del realisme expressionista» que, durant els primers anys del segle XX, es concretà en la temàtica dels tipus populars i dels exclosos. Sala analitza, amb gran claredat, les dues forces de tensió estètica que actuaren a la confluència entre el Modernisme i el Noucentisme. La justesa amb la qual aquesta especialista defineix aquest fenomen estètic ens ha portat naturalment a associar-lo a l'obra d'en Mariano Foix en la qual trobem els punts essencials tractats per Teresa Sala quan exposa el punt de vista d'un tipus d'artista que «...defensava el

⁸ *La Ilustración*, (15-10-1882), n° 102.

classicisme com una actitud moderna de recerca de l'essencial [...] tot accentuant la crisi, la ruptura, amb el món industrial...».

El primer dibuix de la sèrie «La Nostra Gent» es publicà al número 436 de *L'Esquella de la Torratxa* corresponent al 21 de maig de 1887. A partir d'aleshores, el lector de *L'Esquella* podrà veure com cada setmana desfilen a les pàgines de la revista els tipus populars d'aquella Barcelona industriosa, burgesa, menestral i obrera que, a la vigília de la seva primera gran exposició universal, volia transmetre la imatge d'una ciutat moderna i cosmopolita. El baranda⁹ perdonavides dels barris baixos, la venedora i el botiguer, el pescador, el carreter, el pagès, la parella que festeja, la família burgesa o el músic ambulant, entre d'altres, foren representats amb el detall d'un tret acurat i precís. Una bona part de la seva obra gràfica reproduïx aquestes escenes de carrer amb un gust especial pels passants, la gent que es passeja, que s'observa, que es saluda. Són moments efímers de la vida quotidiana dels barcelonins, espurnes emblemàtiques de la realitat d'una època

Els «Croquis barceloneses» és, sens dubte, la sèrie de dibuixos que podríem qualificar de més completa si ens referim tant a l'estudi de l'obra com a la personalitat de l'artista perquè cada dibuix ve acompanyat d'un breu relat escrit per ell mateix. Al número 1722 de *La Vanguardia* de l'11 de febrer de 1891 trobem un document inestimable, un escrit on Foix relata la particular concepció de la sèrie i ens aporta elements molt importants sobre la visió que ell tenia de la seva obra i la funció que li atribuïa:

Merced a ímprobo trabajo he conseguido reunir buen número de apuntes referentes a una misma familia; observaciones hechas al natural con escrupuloso cuidado no solo sobre escenas de más o menos relieve sino sobre temperamentos, caracteres, ideas, preocupaciones... en una palabra, todo lo que constituye el estado moral y social en su forma plástica de una sociedad tan típica y pintoresca como la nuestra. Esto, naturalmente, visto y estudiado con ojos de artista, no con el husmeo del erudito o con las marrullerías del filósofo [...] En mi obra pues, procuraré, en lo que mis pobres fuerzas puedan y alcancen, se refleje ese movimiento inconsciente de la vida.

Mariano Foix il·lustrà també els *Almanachs* de *La Campana de Gràcia* a partir de l'any 1888 fins al 1912 dins dels quals deixà una remarcable producció de dibuixos que tenien com a eix principal la condició obrera que era la temàtica de la sèrie «Els que Suhan». El primer dibuix que hem trobat d'aquesta sèrie es publicà al número 1599 (o «batallada» com tradicionalment s'autoanomenaven els números de *La Campana*) del 6 de gener de l'any 1900. Les situacions greus i tràgiques derivades de la vida de l'obrer plena d'injustícies, les dificultats quotidianes, els accidents a les fàbriques o les reivindicacions d'aquesta classe social explotada i oprimida, trobaren un contrapunt en escenes més lleugeres, plenes de vida i fins i tot de tendresa com un grup d'obreres rialleres a la sortida de la fàbrica o la parella d'obrers envoltant afectuosament al seu nadó. Els títols d'alguns dibuixos d'aquesta època ens donen una idea del contingut: «gent que treballa» (retrats d'obrers), «sortint de la fàbrica», «miserias humanas», «durant la huelga», «crisis», «accident de treball», «l'explotació del pobre», «els explotats», «víctima del treball», etc.

«Els que Suhan» és un clam contra la desigualtat i la injustícia generades per una societat abocada al benefici i al guany financer i que menysprea cruelment el factor

⁹ Baranda: paraula utilitzada a les caricatures i als articles de la premsa satírica per a designar al brètol sense escrúpols i al delinqüent dels barris populars.

humà. És, també una sèrie pedagògica i moralitzant pel seu contingut testimonial i alhora reivindicativa sense caure, però, en l'excés retòric del pamflet o de la propaganda política subjectiva. L'any 1901, al mateix temps que *La Campana de Gràcia* publicava «Els que Suhan», aparegué a la molt conservadora i catòlica revista *La Il·lustració Llevantina* una nova sèrie titulada «Gent de Casa» amb la mateixa temàtica que «La Nostra Gent». Mariano Foix, però, adaptà aquest caire costumista dels seus dibuixos a un contingut molt diferent al de *La Campana* anticlerical i republicana. Un bon exemple d'aquesta adaptació, el trobem en el primer dibuix que Mariano Foix publicà a *La Il·lustració Llevantina*, concretament al número 5 de l'u de gener de 1901 sota el títol «Diada de Reis». Aquesta composició ens presenta una escena familiar on uns nens il·lusionats troben els regals que els han deixat els Reis. Al fons d'aquesta escena hi ha un crucifix penjat a la paret, element iconogràfic molt poc habitual en els dibuixos de Foix on la temàtica religiosa era molt poc present i podia passar molt fàcilment de l'exaltació a la crítica segons el context en el que es publicaven els seus dibuixos.

A finals del segle XIX, Mariano Foix col·laborà puntualment a la publicació madrilenya *Blanco y Negro* que seguia una línia editorial obertament catòlica i conservadora. L'any 1898 executa els dibuixos que il·lustren els relats «Un duro al año» de Eusebio Blasco i «Cria de anarquistas»¹⁰ de Emilio Sánchez Pastor. El primer és un poema bucòlic que comporta dos dibuixos d'ambientació camperola i el segon és un conte moralitzant en forma de tragèdia en el qual un nen mata l'amo que ha explotat el seu pare. Durant l'any 1899 trobem quatre dibuixos signats a la secció «páginas artísticas» on Foix sembla deixar de banda la crítica social per endinsar-se voluntàriament en la composant més anecdòtica, però no menys interessant, de la seva obra. Alguns d'aquests dibuixos publicats a *Blanco y Negro* l'any 1900 són d'una qualitat estilística i compositiva remarcables. Els dibuixos representen moments d'intimitat com els de la parella envoltada de fanalets, o les dues noies pageses que parlen tot fent camí. El títol d'aquest darrer dibuix, «confidencias», és força revelador del contingut de les il·lustracions realitzades per a *Blanco y Negro* que també portaven títols com ara: «Al caer la tarde», «el calor de las nietas», «el amor en la aldea» o «devoción». L'any 1903 trobem alguns dibuixos de Foix a la revista *Pluma y Lápiz* que es publicava a Barcelona en llengua castellana i que venia a ser una extensió paral·lela de la més coneguda *Pèl i Ploma*. A l'abril i al maig d'aquest any, Foix signa les dues portades de la revista dels números 129 (19 d'abril) i 133 (17 de maig).

Des d'un punt de vista iconogràfic, l'obra de Mariano Foix segueix una retòrica pedagògica pròpia de les il·lustracions que es publicaven en periòdics políticament ben definits i militants. Ara, però, ell tractava els seus temes amb un caire ben diferent al discurs, sovint pamfletari, adoptat per altres dibuixants del moment. En aquest sentit, i molt encertadament, Josep M^a. Cadena el qualifica com «observador de les classes obreres i menestrals [...] no revolucionari». Un bon exemple d'aquesta relativa neutralitat, el podem entreveure a nivell estilístic en el fet que mai no va utilitzar els reforços de llenguatge en els seus dibuixos, la qual cosa era un recurs iconogràfic molt extès entre els caricaturistes de premsa. La màquina de tren imparable i potent amb la paraula «República», una dona lletja amb la paraula «burgèsia», un sol naixent amb la paraula «llibertat», una noia amb la boca tapada i la paraula «premsa» escrita al vestit del personatge, etc. són alguns exemples adoptats per alguns dels il·lustradors de més renom del moment. Foix no personificava objectes inanimats com un astre rialler, o una estàtua coneguda que de sobte s'anima per fer un comentari, ni tampoc utilitzava al·legories amb un codi iconogràfic pre-establert com podien ser les representacions

¹⁰ «Un duro al año» *Blanco y Negro* (5-03-1898) n° 357, «Cria de anarquistas» *Blanco y Negro* (16-04-1898) n° 363.

femenines de personatges com ara la República, la Pau, Catalunya o la Justícia. Des d'aquest punt de vista podem afirmar un cop més que la seva obra era en conjunt realista i que deixava de banda voluntàriament el simbolisme essencial que hom pot trobar als dibuixos humorístics i a les caricatures.

La iconografia emprada per Foix és una iconografia senzilla i centrada en el factor humà més que en l'atribut simbòlic. Els vestits, els posats dels personatges o la textura i la llum, com a factors bàsics de l'atmosfera general de les composicions escèniques, són els principals elements iconogràfics que el situen lluny de l'exageració, la càrrega o la diformitat voluntària de les caricatures tradicionals. Podríem dir que Mariano Foix va ser puntualment un dibuixant irònic, però no humorístic i que la seva ironia pot provocar el somriure més per la situació descrita —el contingut— que pel dibuix representat —la forma. Prenem com exemple la representació zoomorfa que identifica els personatges parodiats amb els trets característics que hom dona als animals i que tradicionalment ha estat un dels recursos iconogràfics més extesos del llenguatge caricaturesc. Mariano Foix utilitza sovint les representacions d'animals com un reforç retòric de la iconografia dels seus dibuixos on, a diferència de la caricatura, no hi trobem mai la fusió persona-animal en una entitat híbrida. Per Foix, el gos atapeït i endormiscat contribueix a la lectura d'una tranquil·la escena familiar, el gatet afectuós reforça la sensació d'intimitat, el gos juganer expressa la complicitat amb el seu amo i un ramat de bous al bell mig d'un prat muntanyenc són elements essencials del bucolisme d'una escena camperola. A la iconografia de Foix, l'element zoomòrfic és un element domèstic, familiar i gairebé apavaigador, un factor abstracte que simbolitza la fidelitat o que reforça el contingut íntim de l'escena.

Amb l'absència de caricatura política i de retrats deformats de personatges públics coneguts, l'obra de Mariano Foix marca una diferència essencial amb les produccions d'una bona part dels dibuixants de premsa, caricaturistes i ninotaires del moment. La singularitat de la seva obra va ser perfectament definida en l'homenatge pòstum que se li va fer a les pàgines de *L'Esquella de la Torratxa*: «era el més català i el més catalanista dels nostres dibuixants, puix no's valia mai sino d'elements i models de casa nostra».

BIBLIOGRAFIA

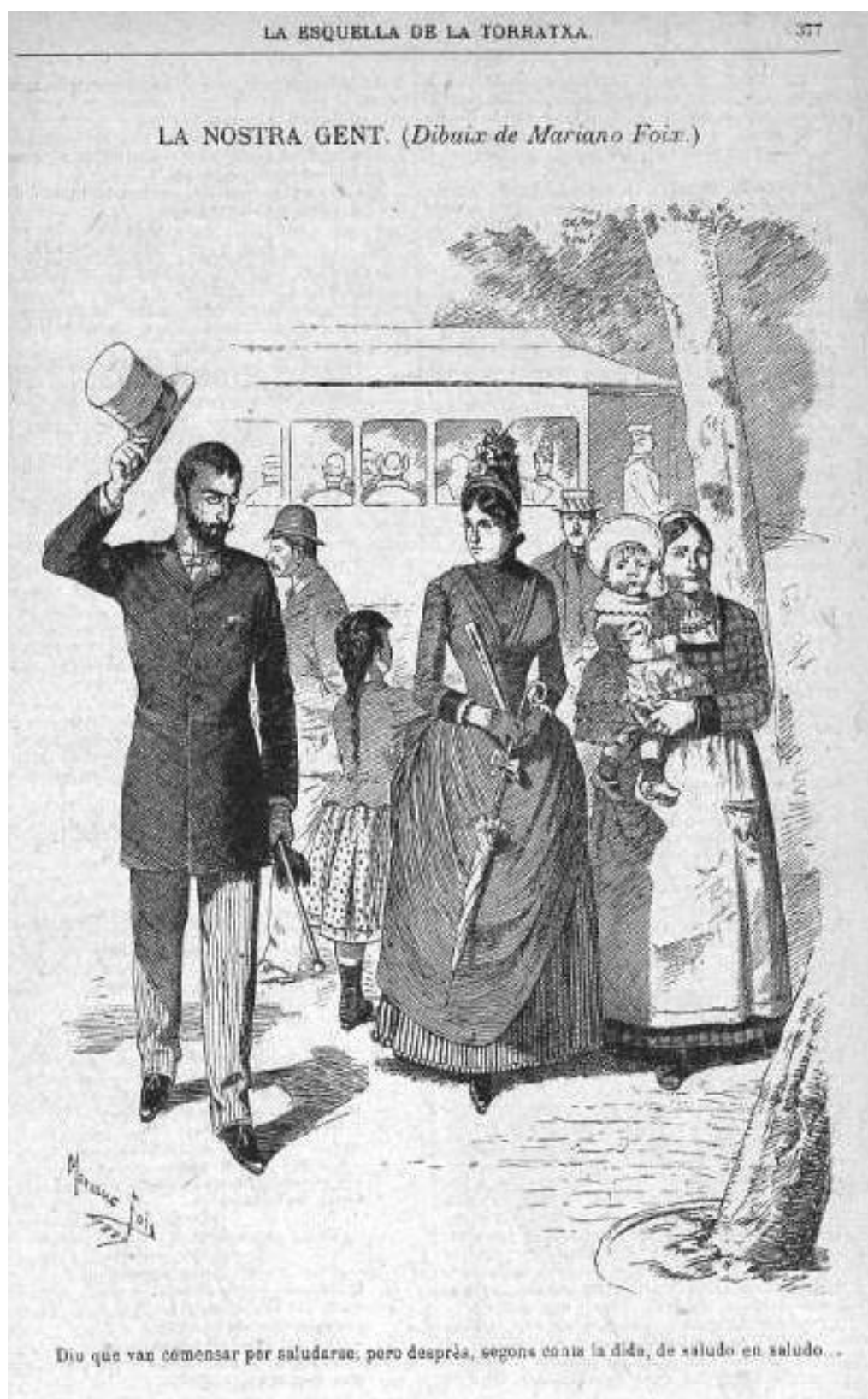
- Cadena, Josep Maria (2004). *El dibuix a Catalunya. 100 dibuixants que cal conèixer*. Barcelona: Edicions Pòrtic.
- Gaziel (1994). *Història de La Vanguardia*. Barcelona: Ed. Empúries.
- Giralt-Miracle, Daniel (2007). «Del modernismo a la modernidad» a *Dibujantes, humoristas e ilustradores de La Vanguardia, 1881-2006*. Girona: Edició Caixa Girona, catàleg de l'exposició Fundació Caixa Girona, Centre Cultural Fontana d'Or, pp. 13-18.
- Opisso, Alfred (13/01/1899). «Arte y artistas catalanes. Mariano Foix». *La Vanguardia*, nº 5641.
- Sala, Teresa (Gener 2006). «Imatges de 1906. La descoberta de la Mediterrània». *L'Avenç*, nº 309.
- Solà i Dachs, Lluís (1970). *L'Esquella de la Torratxa 1872-1939*. Barcelona: Editorial Bruguera.
- Trenc-Ballester, Eliseu (1977). *Las artes gráficas de la época modernista en Barcelona*. Barcelona: Gremio de Industrias Gráficas.
- Vintró, Àngel i Gasó, Lluís (1986). *Cinquanta dibuixants de Catalunya que formaren época*. Barcelona: Glosa.

Be sempre menja l'obrer el pa amarat ab suhor; de tant en tant també'l menja amanit ab sanch.

«No sempre menja l'obrer el pa amarat ab suhor, de tant en tant també'l menja amanit ab sanch»

La Campana de Gràcia, (11-07-1903) nº 1782.

«diu que van comensar per saludarse, pero després, segons conta la dida, de saludo en saludo...»

L'Esquella de la Torratxa, (9-07-1887) n° 443.

LA ESQUELLA DE LA TORRATXA

817

LA PAU (per MARIANO FOIX.)

—Fins que 'ls homes se convencin de que la terra es la mare de tots, no anirém bé.

L'Esquella de la Torratxa, (16-12-1898) n° 1040.

Isabel Marcillas Piquer
Universitat d'Alacant

LA INSERCIÓ CULTURAL DE LA DONA EN LA CATALUNYA DE PREGUERRA: L'APORTACIÓ D'AURORA BERTRANA¹

Tímidament i discretament, amb una gràcia encisera, molt llatina, aquestes noies es fan periodistes, donen conferències, formen societats, escriuen llibres.

Aurora Bertrana

La Nau, 13 de març de 1931

RESUM

A partir de la segona meitat del segle XIX la societat espanyola i, concretament, la catalana, començà a conscienciar-se de la necessitat que les dones formaren part de la vida ciutadana d'una forma molt més activa. Perquè les dones accediren a treballs fins a aquells moments reservats al sexe masculí, n'era necessari un procés urgent d'instrucció. Aquest article sintetitza quin era el discurs de la dona *moderna* de la societat catalana de les primeres dècades del segle vint i quines foren les institucions culturals en les quals podien formar-se, transformar la pròpia identitat i propiciar la seua intervenció en els àmbits tant laborals com socioculturals de la vida catalana.

Paraules clau: dona moderna, institucions catalanes, Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, Club Femení d'Esports, Lyceum Club de Barcelona.

1. INTRODUCCIÓ: UN FEMINISME INCIPIENT

Ara per ara, les dones som majoria en moltes aules i, n'hi ha també, de dones, que ocupen càrrecs i llocs de poder tradicionalment reservats als homes. D'això, però, no en fa gaire temps. És interessant no oblidar que l'aparició del discurs de la dona esdevé paral·lel a l'auge de la burgesia com a classe preponderant. Fins a aquests moments havia tingut vigència el paper de la dona com a àngel de la llar —clixé social del XIX—, que es repetia constantment en els països pertanyents a les cultures denominades occidentals, civilitzades. Aquest estereotip afirmava que la dona posseïa altíssimes qualitats morals i físiques, cosa que la convertia en l'encarregada perfecta de la llar i, consegüentment, en una mena d'estendard de la classe mitjana que, en certa forma, es veia representada per les qualitats de les seues dones. Pensem, sense anar més lluny, en Eugeni d'Ors que, amb *La ben plantada* (1911), convertia Teresa, la protagonista del seu llibre, en símbol i emblema de catalanitat, discreta, posseïdora de mans proclius al treball i tarannà predisposat a la perpetuació de la raça. Endemés, cal recordar que l'essència femenina, a què s'al·ludia freqüentment en els textos de l'època, feia referència explícita justament a aquesta dona de classe mitjana, ja que les dones pertanyents a la classe treballadora mai no havien estat recloses en la domesticitat.

¹ Aquest treball forma part de l'apartat introductori de la tesi doctoral *Passatgeres a l'Orient. La prosa de viatges d'Aurora Bertrana (1892-1974) en el context europeu*, defensada el juny de 2011 a la Universitat d'Alacant.

Fou cap a la segona meitat del XIX que la societat espanyola començà a conscienciar-se de la conveniència d'incorporar la dona al món laboral, tot i que sovint aquesta possibilitat es preveia només en circumstàncies extremes, com en el cas de les solteres o les vídues, i s'acceptava com una mal menor que les permetria no morir d'indigència o portar una vida deshonest. Aquesta premissa serví de base per a reivindicar la necessitat de les dones de rebre instrucció per tal d'estar preparades per a enfrontar-se a qualsevol vicissitud. Tota una sèrie de factors conflueixen en aquests moments i canviaven el sistema de vida tradicional, basat específicament en la família i en el rol desenvolupat per la dona com a sostenidora d'aquesta i, en conseqüència, com a baluard de la societat. Els moviments feministes començaven a prendre rellevància i, en les primeres dècades del segle XX, la dona anava adquirint un protagonisme que, poc abans, haguera resultat impensat². Les paraules de Montserrat Palau (2004: 22) fan referència i confirmen les idees exposades:

Hi ha un canvi, la dona moderna ja no es defineix només com a mare, sinó també pel seu accés al món laboral, la qual cosa, a més, implica també el seu accés a l'educació i formació. Ara bé, si per exemple, la new woman d'aquesta època, als Estats Units, accedeix a l'educació superior, exerceix activitats professionals i, per tant, té una independència econòmica, la dona moderna catalana, segons les mesures específiques de la Mancomunitat, accedirà a una formació determinada i destinada a unes professions femenines. La dona catalana de principis del segle XX ha de ser moderna, culta i instruïda, però no pot perdre de cap manera els valors tradicionals.

Les dones burgeses catalanes, s'apropien el terme feminisme, però estan en contra dels drets polítics, civils i socials i en contra del sufragisme anglès i a favor d'un model de dona basat en els valors tradicionals de la cultura catalana, del conservadorisme polític i de la religió catòlica. Mary Nash (1988) afirma que el prototipus de dona moderna es caracteritzava per la seva catalanitat i per la seva identitat nacionalista i conservadora, i per la vindicació d'una formació cultural com a element imprescindible per a la inserció de la dona en el projecte nacionalista conservador de la burgesia catalana.

Al segle XIX, doncs, s'inicia un nou discurs de gènere que presenta la dona com a complementària del sexe oposat. Aquesta complementarietat es basteix en les

² Per a una introducció general sobre la teoria literària feminista, a través de la qual es palesa la situació de la dona en les societats qualificables d'avançades, podeu consultar el treball de Toril Moi (1988), que porta aquest mateix títol: *Teoria literària feminista*. Aquest volum pretén presentar els dos corrents principals de la teoria literària feminista, l'angloamericana i el francès, mitjançant un estudi detallat de les seues principals representants: Millet, Kolodny, Beauvoir, Irigaray o Kristeva entre d'altres. És evident que per a entendre la situació social de la dona a l'Estat espanyol no resulta sobrer un apropament a la qüestió des d'una perspectiva geogràficament més àmplia.

D'altra banda, i centrant-nos en la situació social de la dona espanyola, cal destacar que l'escassa instrucció que rebien les dones anava sobretot dirigida al correcte desenvolupament de les seues tasques domèstiques ja que el matrimoni havia de ser la finalitat de la dona, i el sosteniment de la família la seua principal preocupació. Aquesta mentalitat havia arrelat dins del sexe femení i eren les mateixes dones qui, en moltes ocasions defensaven i promovien aquesta situació: «La mujer no debe salir de las atribuciones esenciales del hogar doméstico. Idea que acato, que apruebo y que sustentaré siempre; ése es su terreno propio, el puesto de la mujer está junto a la cuna de sus hijos; allí he escrito todas mis novelas, y no por eso he dejado de cuidarlos y de lactarlos a mi propio seno», són paraules de Faustina Sáez de Melgar en *Memoria del Ateneo de Señoras*, Madrid: Imprenta de Rojas, 1869, p. 17.

diferències existents en certes dicotomies socioculturals. Així, la dona es caracteritzava per qualitats com la sensibilitat, la subjectivitat, l'emoció, l'amor, l'altruisme o l'abnegació; mentre que l'home quedava representat per valors com la raó, l'objectivitat, l'agressivitat, l'ambició o el valor. D'aquesta manera, les diferències sexuals primàries quedaven relacionades amb espais diferents: l'esfera pública era assignada a l'home, mentre que l'esfera privada pertanyia a la dona. Els discursos de l'època apuntaven cap a la missió fonamental de la dona per al desenvolupament d'una societat moderna i civilitzada: educar i formar bons ciutadans. Per tant, ella se sentia defensora dels mateixos valors que la impediéixer eixir de l'espai domèstic.

Però, quin paper quedava en la societat per a aquella dona que no fóra casada i no tinguera fills? Urgia, per tant, la incorporació de la dona a la societat tot i que fóra a través de l'univers domèstic. Malgrat els inconvenients o, potser millor, les restriccions que la teoria de la domesticitat comportava, no es pot negar que aquesta contribuï a la socialització de la dona en l'època que ens ocupa.

2. EL DISCURS DE LA DONA CATALANA

Pel que fa a la situació social de la dona a la Catalunya del XIX, algunes autores primerenques com ara Maria Josepa Massanés (1811-1887) o Dolors Monserdà (1845-1919), advocaven a favor de la necessitat d'instrucció de les dones. La poesia de Massanés es corresponia amb un ideari femení un tant confús; si bé d'una banda, en Tisores i didal la poeta lloava la dona que responia als estereotips d'àngel de la llar, de l'altra, el «Discurs preliminar» que precedeix el volum de poesies del 1841, inscriu a aquesta autora dins de la tradició de pensadores europees que es van qüestionar el motlle de la domesticitat que s'havia adjudicat a la dona fins aquells moments. Massanés demana l'alliberament intel·lectual de la dona perquè, atenent al pensament il·lustrat, entén que la humanitat no pot atényer la perfectibilitat si en prescindeix. Seguint Mary Wolstonecraft i Josefa Amar, Massanés no accepta que la dona fóra condemnada a la irracionalitat a causa d'ostentar una naturalesa diferent a la de l'home.

Pel que fa a Dolors Monserdà, fou considerada una de les primeres novel·listes catalanes. Amb *La Montserrat* (1893), donà a conèixer al públic lector els postulats feministes que defensaven les dones catalanes en aquells moments. Com afirma Anne Charlton (1990: 10), Dolors Monserdà escriu per a donar compte dels canvis i proposar solucions per a millorar la situació de la dona, ja fóra obrera o burgesa. L'ideal literari de Monserdà era escriure per a la dona i que els seus escrits pogueren ser-li d'alguna utilitat, tant moral com material³.

Però el seu treball en l'àmbit feminista va més enllà de les novel·les. *L'Estudi feminista* (1909) de l'autora reclamava l'educació de les dones no solament perquè pogueren dur a terme amb propietat el seu paper d'àngel de la llar, com a procreadores i perpetuadores de la moral, sinó també perquè accediren a professions liberals i

³ Monserdà, Dolors (1929). *Estudi feminista*. Barcelona: Lluís Gili, llibreter-editor, p. 1. Charlton en el seu treball «El feminisme en la narrativa catalana contemporània», extracte de la seua tesi doctoral, agrupa les obres femenines escrites en català en tres grups, corresponents als tres principals moments del segle XX per a Catalunya: des de principis de segle fins a 1925-30; els anys de la República i des de l'any 39 fins a l'actualitat. El primer grup consta de cinc novel·listes: Dolors Monserdà, Víctor Català, Felip Palma, Carme Karr i Maria Domènech. A la segona època hi fa constar a Maria Teresa Vernet, Mercè Rodoreda, Rosa Maria Arquimbau, Aurora Bertrana i Anna Murià. Tant Mercè Rodoreda com Aurora Bertrana tornen a ser esmentades per l'estudiosa en la tercera etapa, ja que ambdues emprenen una segona carrera literària.

desenvoluparen el pensament en benefici propi. Monserdà postulava la necessitat de mesures legislatives que donaren empara als drets de la dona i va sol·licitar per a les dones solteres o vídues l'exercici de professions lucratives⁴.

Tot amb tot, el feminisme de Monserdà era un feminisme conservador que, al cap i a la fi, fou el que triomfà entre nosaltres. L'ideari d'aquest feminisme cercava defensar la dona de qualsevol abús provinent del gènere masculí. La dona havia de ser educada físicament i moral, cosa que no havia de suposar cap barrera a l'enaltiment de la seua altíssima missió com a mare i que, evidentment, no havia de redundar en contra de les qualitats típicament femenines. La religió i l'estalvi o la modèstia, entre d'altres, seguien sent virtuts clau que la dona havia de conrear. A més, se l'encoratjà a freqüentar associacions femenines de caire cultural. Les paraules de Monserdà que reproduïm a continuació, referents al matrimoni com a institució ideal regidora de la vida de la dona, són un exemple paradigmàtic pel que fa al tarannà conservador del feminisme imperant en la societat catalana:

El matrimoni santuari on entra la dona com a reina absoluta, per fer-se voluntàriament esclava de l'home que Déu li ha donat per company, no per senyor, té, com tots els estats de la vida, sos esculls i ses espines; i, no temem en assegurar-ho: les dificultats i els pesars són en molt major número per la dona que per l'home. Segellats pels dolors materials de la maternitat, en segueixen de morals, que moltes vegades sols Déu els sap; car, havent derramat en el cor femení eix doll de delicada tendresa, sols a ella perceptible, és l'únic que pot comprendre'ls; però la dona els sofreix resignada, perquè fins quan implacable el temps li ha arrabacat els encants de la bellesa física, i amb ells la il·lusió de l'home a la ditxa del qual ha consagrat tota sa vida, té la seguretat absoluta, indestructible, de que aquells lloc conquerit per les seves virtuts, beneït er la sagrada aureola de la maternitat, cap altra dona, en tant que ella visqui, podrà legítimament ocupar-lo.

Monserdà (1926: 21)

Després de Monserdà, d'entre les catalanes també paradigmàtiques, per escriptores i feministes, cal esmentar Carme Karr (1865-1943). Podem considerar Carme Karr com a precursora del feminisme des d'un doble vessant, mitjançant la seua intervenció en una publicació periòdica de caire periodístic, però també a través de la escriptura de ficció. Amb referència a la publicació periòdica, com a directora de la revista *Feminal*, ja que aquesta pretenia deixar constància dels trets identitaris que caracteritzaven la modernitat en la dona catalana. Com apunta Palau (2004: 28): «Karr, més jove que Monserdà, és conscient que, en la Catalunya moderna que vol bastir la Mancomunitat, les dones no hi són incloses; per tant, analitza la situació en què es troben i formula un seguit de propostes del que ha de ser la dona catalana moderna». D'altra banda, però, en la literatura de ficció, Karr redunda en els inconvenients que representa per a la dona el fet de treballar fora de casa i assumir, al mateix temps, la feina de la llar. Els seus textos, doncs, cerquen de reivindicar l'evolució de la dona i no una emancipació malsana.

La inserció de la dona en el món cultural, és a dir, el fet de començar a proporcionar-li una certa instrucció suposà l'adquisició del que s'anomena ciutadania

⁴ Segons Enríquez de Salamanca (2000: 71) aquesta petició suggereix que els estudis de John Stuart Mill, referits al feminisme liberal, *The Subjection of Woman* (1869), s'havien difós per la Península. Stuart Mill havia establert un model paradigmàtic de feminisme segons el qual es requeria la intervenció del Dret en la construcció de la igualtat entre l'home i la dona.

social; la ciutadania política arribaria amb la Segona República amb la consecució del vot femení. Indubtablement, durant les primeres dècades del segle XX el nivell d'analfabetisme de les dones va descendir considerablement; tot i que no gaudien encara d'una formació sòlida, l'educació es convertí en un element d'alliberament per al sexe femení.

Aquest adjectiu, femení, pot comportar a hores d'ara certes connotacions negatives⁵, ara bé, en el context que ens ocupa, resultava clarament definidor de l'aparició d'una realitat nova que es contraposava, per la naturalesa del seu origen o recepció, a la realitat existent fins aleshores. Així doncs, en aquell moment històric, lluny de vincular-se a una controvèrsia de caire feminista, els mots *femení* o *femenina* suposaven l'acceptació que els costums i la mentalitat, tant d'homes com de dones, havia començat a canviar.

Però el tipus de dona que la societat ara lloava, s'anava allunyant a poc a poc d'aquell model *femení* que amb resignació i timidesa sempre romania a l'ombra de la llar i, sobretot, a l'ombra de l'home. Com indica Palau,

També en aquesta mateixa època de finals el segle XIX i començaments del XX, van sorgir altres teories, de caire més revolucionari, d'un feminisme més socialista que demanava un canvi de les estructures socials, com les de Flora Tristan, Margarita Nelken, l'anarquista Teresa Claramunt, la sindicalista Maria Cambrils o d'altres, com, per exemple, els articles en aquesta línia que va publicar el 1983 la revista *L'Avenç*.

Palau (2004: 25); Sunyer (1997: 273-278)

En aquest sentit, esmentarem unes paraules de Domènec Guansé (1931), amb referència a Aurora Bertrana (1892-1974), assagista, novel·lista i periodista, el testimoniatge de la qual ens servirà, en línies generals, per exemplificar la situació social de la dona catalana al llarg de les primeres dècades del segle XX⁶: «[...] per primera vegada, una escriptora catalana parla des de la premsa amb un to cosmopolita i desimbolt. Ha viatjat molt i potser això li ha llevat el casolanisme i la timidesa. [...] no us dona mai la impressió d'haver estat educada en un convent». Aquests mots evidencien que, si bé fins a aquells moments preponderava en la societat catalana la dona model d'àngel de la llar, d'altres virtuts —relacionades en aquest cas amb la professionalització de la dona escriptora— començaven a tenir cabuda en el món femení.

Pel que fa a l'àmbit literari i malgrat la vigència de l'ús d'aquest adjectiu, les dificultats alhora d'assenyalar els trets inequívocament femenins, o senzillament de dona, en un text, es feien paleses en diversos articles periodístics i la controvèrsia quedava servida en afirmacions com aquesta, novament de Domènec Guansé: «arriscaríem d'afirmar que no són les escriptores qui han aportat a les lletres més matisos de gràcia, de delicadesa i de feminitat: ¿Volen una obra més femenina que la de

⁵ Neus Real (2006: 23) defineix l'adjectiu femení «com a correlat d'una idea, la de la feminitat, que, vehiculadora d'uns interessos determinats, no és sinó una categoria històrica, arbitrària, un conglomerat de trets, funcions i condicions suposadament essencials que s'assignen i assimilen a un sexe en un sistema social concret».

⁶ Amb referència a la filla del cèlebre Prudenci Bertrana, obviem en aquests moments la seua faceta com a música, però remarquem que tot plegat permet atorgar-li l'etiqueta de *femme de lettres* catalana, instruïda i preocupada pel devenir del seu poble, particularment pel que fa a la condició de la dona.

Jacint Benavente?»⁷. Fóra com fóra, els estereotips continuaven vigents en la mentalitat dels catalans i si la dona apareixia cada vegada més immersa en l'entramat cultural del moment era perquè, realment, la societat la necessitava. Amb tot, la gràcia i la delicadesa, en paraules del mateix Guansé, continuaven considerant-se atributs indestriables a la dona, de manera que aquesta circumstància havia de quedar reflectida en els seus escrits o les seues intervencions públiques que, invariablement, anaven acompanyades de l'adjectiu femení o femenina. Les mentalitats estaven canviant, però encara quedava per acceptar el fet que el mot femení no volia dir en cap cas inferior.

3. LES INSTITUCIONS CULTURAL CATALANES: UN ESPAI PER A LA DONA MODERNA

Així doncs, a conseqüència de la tasca de culturització de la dona en què es veia immersa la societat catalana, el paper d'aquesta com a consumidora de literatura havia anat prenent rellevància. Tot i que els índexs d'analfabetisme entre el sexe femení eren encara ben elevats, a poc a poc, la dona s'erigia, no solament com a públic lector sinó també com a productora literària.

En parlar de vida literària a Catalunya en les primeres dècades del xx, no es pot obviar la crisi patida per la novel·la arran del Noucentisme. Una producció novel·lística regular que abordara temes que interessaren la gent era l'únic mitjà per superar l'handicap tradicional de la cultura catalana, relacionat directament amb l'escassetat del públic lector (Yates, 1984 [1975]: 180)⁸. En aquest sentit, Carles Soldevila es mostrava especialment pessimista: «Si es pogués fer una estadística veritable dels lectors i lectores que hi ha a Catalunya restaríem probablement esgarriats. No en trobaríem ni un u per mil!»⁹.

En aquest estat de coses, és també arran de la necessitat d'atraure el públic lector que entra en joc la dona, com a instrument de normalització cultural. Tot i que hem emprat el mot instrument, hem d'afegir que les dones n'eren conscients, d'aquesta situació. En tenim l'exemple en la mateixa Mercè Rodoreda; iniciada com a periodista en els mitjans de comunicació després d'haver publicat la primera novel·la, va ser el contacte amb els cercles literaris allò que la va permetre desenvolupar inquietuds culturals, però també polítiques i socials:

Rodoreda prenia així consciència de l'impuls que calia donar a la cultura catalana després d'uns anys de dictadura (1923-1930) en els quals s'hi havia alentit alguns progressos dels primers vint anys del segle. [...] un altre objectiu que la guià en els seus textos literaris i periodístics del període: l'assoliment de la igualtat de la dona en la vida social i cultural de Catalunya.

Cortés (2002: 239)

⁷ Domènec Guansé, «Un feminisme a l'inrevés», *La Nau*, 20-I-1928. Per a diversos exemples referits a la indefinició del mot feminitat en l'àmbit literari podeu consultar Neus Real Mercadal (2006). *Dona i literatura a la Catalunya de preguera*. pp. 27-29.

⁸ Amb tot, cal recordar que, en línies generals, la crítica considera que la situació de la novel·la catalana al llarg del primer quart del segle xx està àmpliament relacionada amb la crisi de la retòrica del realisme tradicional. En aquest sentit, es tracta d'un fenomen que es manifesta també en d'altres literatures europees coetànies, com per exemple, la francesa la influència de la qual, sobre la literatura catalana, no ens ha de sorprendre (Yates, 1984 [1975]: 184).

⁹ Citat per J. E. (Joan Estelrich) en *La Veu de Catalunya* el 27-9-1929, p. 4.

Gràcies en bona part a aquest nou impuls novel·líctic el 1928 es va establir el Premi Crexells, que fou el premi més important en l'àmbit de la literatura catalana fins l'any 1939. El 1934, una dona, Maria Teresa Vernet, el guanyava, dada que confirma l'accés de la dona a la vida pública catalana a través del món de la cultura. Com és ben sabut, més tard, el 1937, paradigmàticament en plena Guerra Civil, guanyaria el mateix premi una altra dona, Mercè Rodoreda, amb la novel·la *Aloma*.

Marta Pessarrodona (2010: 25), en l'estudi dedicat a escriptores i artistes catalanes exiliades el 1939, *L'exili violeta*, es refereix a Mercè Rodoreda com a l'epítom de la «Moderna de Barcelona», establint un paral·lelisme amb el model de dona sorgit igualment a Madrid i designat amb el sintagma «Las Modernas de Madrid». Evidentment es tracta d'una denominació que intenta fer ressò d'una nova realitat —no circumscrita només a Barcelona, és clar, sinó a Catalunya en general—, la de la dona que accedia a l'esfera pública, la que treballava fora de casa, que potser feia literatura o periodisme i que fins i tot es divorciava o s'atrevia a participar en política.

Com a mostra de la inserció de la dona dins del panorama de modernitat que s'ensenyoria de l'esfera cultural catalana, citem Sergi Dòria, compilador de la revista de l'època *Imatges*, dirigida per Josep M. Planes: «A *Imatges* hi trobem la moda, la ràdio, els noticiaris cinematogràfics, l'arquitectura, la feminitat desinhibida...»¹⁰. Sens dubte, les paraules de Dòria confirmen que l'alliberament de la dona es feia palés en lletres de motllo, que estava a l'ordre del dia i que s'erigia com a indicador de la modernitat d'una publicació.

Amb tot, és evident que s'avançava molt lentament. No fou fins a aquelles primeres dècades del segle XX en què, gràcies a la creació de centres d'instrucció per a dones, així com a l'organització de biblioteques promogudes per la Mancomunitat de Catalunya, que un ampli col·lectiu femení començava a trobar-se educativament preparat per afrontar els reptes que les transformacions socioculturals imposaven¹¹. És en aquest sentit que cal destacar una sèrie d'institucions culturals que, abans de la Guerra Civil, ja es van crear amb l'objecte d'integrar la dona en la vida pública catalana. Parlem de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, del Club Femení i d'Esports i del Lyceum Club.

3.1. *L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona*

L'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona va ser creat el 1909 per Francesca Bonnemaison i va rebre popularment el nom de «La Cultura». Va ser la primera biblioteca per a dones d'Europa, dos dècades abans que les angleses fundaren la Fawcett Library de Londres (1926), i les franceses, la Bibliothèque Marguerite Durand (1931). Aquesta institució no es va dedicar simplement al préstec de llibres sinó que, a més, va oferir cursos diversos, dels quals es van beneficiar moltes de les Modernes de Barcelona, entre elles la mateixa Aurora Bertrana que hi exercí com a professora i en deixà constància a les Memòries:

¹⁰ Citat a través de Marta Pessarrodona (2010: 20).

¹¹ Com a document acreditatiu d'aquest assoliment cultural de la dona es poden consultar les dades proporcionades pel *Report documentat de 1935* de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, com comenta Neus Real (2006: 32) «un dels centres de més envergadura i èxit de l'època».

Vaig també entrar a formar part del personal docent de La Cultura (Institut de Cultura de la Dona), institució que dirigia amb gran competència i entusiasme la senyora Francesca Bonnemaïson, vídua de Verdaguer, amiga i consellera de Cambó. La senyora Verdaguer, a més de dona intel·ligent i de caràcter era prodigiosament peluda de rostre així com la majoria de les col·laboradores immediates. La fama de la casa era que aquelles dones, amb mostatxo i barba, gaudien d'una gran capacitat pedagògica, social i administrativa. [...] em van acceptar com a col·laboradora. Hi donava una classe nocturna de lectura en llengua catalana. [...] La meua classe era plena de noies àvides d'aprendre a llegir correctament el català i també d'aprendre mots nous que enriqueixen llur vocabulari. [...] No crec pas que a La Cultura hi donessin cap altra classe EXCLUSIVAMENT de lectura que la meua. Hi venien dependents de comerç, empleades de despatx.

Bertrana (1973: 319-320)

Si més no, obviant-ne el sarcasme referit al físic de les col·laboradores de la Cultura, les paraules d'Aurora Bertrana amb referència a aquesta institució corroboren d'una banda l'interès de les dones, de classe treballadora moltes d'elles, per aprendre i, de l'altra, deixen constància de l'aprofitament de les possibilitats que amb aquesta mena d'iniciatives se'ls oferia. Cal fer notar que si bé durant el curs 1910-1911 a la Cultura concorregueren 300 alumnes, anys més tard, al llarg del període 1934-1935, el nombre d'alumnes era de 6.246: augment més que notable de la incorporació femenina al món cultural¹². Amb tot, segons una reflexió que Aurora Bertrana fa les Memòries, amb el pas del temps aquesta institució havia adquirit tints burgesos: «Però la dita institució, d'uns anys ençà, havia decaïgut, s'havia ensopit i com aburgesat» (Bertrana, 1973: 754), de manera que encara es feia necessari arribar a aquelles dones que formaven part d'altres sectors socials. D'aquí sorgí l'interès de Bertrana per crear una universitat obrera femenina, de la qual parlarem més endavant.

Encara anys més tard, amb l'adveniment del règim franquista, l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona es va convertir en l'«Instituto de Cultura para la Mujer de la Sección Femenina de Falange Espanyola Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalistas» (FET i JONS). Per raons òbvies, Francesca Bonnemaïson, un cop va retornar de l'exili a Suïssa l'any 1941, no va voler trepitjar el carrer de Sant Pere més Baix de Barcelona, on es trobava la institució que ella un dia havia fundat.

Tot i que al llarg dels anys setanta la figura de Francesca Bonnemaïson i la Cultura van ser objecte de crítiques, per part de personatges com ara Maria Aurèlia Capmany, qui acusà Bonnemaïson de no haver propiciat a les dones una educació que els permetera qüestionar la pròpia situació social, no es pot oblidar que gràcies a ella i a la biblioteca que va dirigir moltes dones tingueren accés a una educació que, malgrat estar basada en els valors del catolicisme i el catalanisme burgès del moment, els va permetre eixir de la indigència cultural en què es trobaven¹³.

¹² Arran d'aquesta eclosió cultural de la dona, va nàixer *Claror*, la revista de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. *Claror* va ser una revista destinada principalment a les dones que formaven part de la burgesia barcelonina. Entre les articulistes que hi participaren, hi trobem noms com els de Rosa Sensat, Lola Anglada, Aurora Bertrana i la mateixa fundadora de l'Institut, Francesca Bonnemaïson. També s'hi publicaven, però, articles d'autoria masculina, com ara Josep Maria de Sagarra. De *Claror*, se'n van publicar 14 números i va desaparèixer el 1936.

¹³ Amb referència a les opinions de Maria Aurèlia Capmany sobre la figura de Francesca Bonnemaïson i de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona podeu consultar *El feminisme a Catalunya*, on l'autora s'expressa en aquests termes: «No hi ha dubte que el pla d'ensenyament és perfecte, a la dona se

3.2. *El Club Femení d'Esports*

Pel que fa al Club Femení d'Esports, el nom escurçat del qual responia a «el Femení», va ser creat el 1928. Contràriament al que es podria esperar pel seu nom, va promoure la cultura en termes generals, no només la física, això sí, dintre d'uns paràmetres tradicionals. En aquest sentit, Neus Real afirma:

Constituït com un centre formatiu integral, el CFEB aspirava a convertir les dones en persones sanes, belles, fortes, educades, físicament i espiritualment preparades per als seus deures cívics i socials —la maternitat en especial—, i va dur a terme els seus objectius amb uns mitjans que no eren nous en absolut; al costat dels esports (en l'exercici dels quals sempre es van defensar el manteniment de la feminitat i el rebuig de l'exhibicionisme contra les acusacions dels seus detractors), les conferències, els cursos, les visites constructives, etc., constituïen una activitat cultural similar a la de moltes entitats anteriors i contemporànies de signe tradicional.

Real (2006a: 225-226)

Per a Pessarrodona (2010: 36) «el Femení» va ser creat com una mena de resposta a Palestra, institució gestada el 1928 però creada formalment el 1930. La crida proclamada al manifest de Palestra el 1929 va ser «Als joves de Catalunya»; dos anys més tard aquesta crida es feia extensiva també a les dones: «A les dones de Catalunya», una fita més que constata el desig i la necessitat de Catalunya d'incloure les dones dins del camí de modernització que havia iniciat sota el lema «Feminitat, Esport i Cultura». Dues de les dones que jugaren un paper rellevant dins del Club Femení d'Esports de Barcelona foren Anna Murià i Teresa Vernet.

D'altra banda, la mateixa Aurora Bertrana va dedicar la conferència «El viatge educatiu i instructiu», pronunciada l'11 de novembre del 1930 a l'Ateneu Barcelonès, a les integrants del Club¹⁴. Recordem que en aquells moments la periodista havia esdevingut famosa per la publicació del llibre de viatges *Paradisos oceànics* i, en aquest sentit, la conferència pretenia encoratjar les dones a fer del viatge sense grans recursos econòmics una eina d'instrucció. Deia Bertrana a les dones que conformaven el seu públic: «Jo no crec en els viatges que s'emprenen amb la cartera plena o amb un carnet de xecs a la butxaca. Conec una infinitat de senyores i senyoretes que han viatjat per tot Europa i fins per Amèrica i continuen essent tan ignorants i ineducades com abans». A més a més, Bertrana aprofita la tribuna per criticar certa mena de dones i afegeix:

li donen els coneixements justos per fer d'auxiliar, per quedar-se a casa i per combinar aquest treball secundari amb la missió de la llar. L'antic ensenyament a les monges no havia pensat un pla d'estudis tan coherent que garantís la submissió de la dona a la seva condició de mestressa de casa. La cultura d'adorno, amb els seus brodats, les seves aquarel·les i les nocions de piano no era ni de bon tros tan alienadora, car almenys no deixava lloc a dubte sobre la inutilitat de l'esforç. Quan el 1939, la Secció Femenina de la FET es va instal·lar en el local del carrer de Sant Pere Més Baix va trobar un organisme perfecte per als seus propòsits. Quant als plans de culturització de la classe mitjana femenina, no calia modificar-los ni poc ni molt, calia modificar-ne només el vocabulari de propaganda. És cert que el to combatiu de la prosa de la Falange era diferent de l'amable to persuasiu de la senyora Verdaguer, però és que mentrestant havien passat moltes coses i la dona havia envaït les universitats, havia reclamat nous drets, havia sostingut amb impertinència que era una persona amb tota la capacitat per actuar com un individu més en el cos social» (Capmany, 1973: 82-83).

¹⁴ Aquest document, mecanografiat, es troba al Fons Bertrana de la Universitat de Girona.

El tipus de dona que tan abunda a casa nostra; la senyoreta de classe mitja que no treballa, m'inspira un veritable terror. De la dona de classe rica i desvagada no vull parlar-ne perquè jo la considero una mena de bèstia de luxe, criada i peixada per a plaer de l'home. Una mena de vestal del sensualisme dignificades de tant en tant per una maternitat.

De la dona de classe treballadora tampoc me n'ocuparé, no perquè no sigui altament interessant, sinó perquè el tema de la meva conversa no es presta a tractar d'aquest assumpte.

Contra les que jo clamo i les que em semblen un vertader perill per a la societat actual son aquesta casta de senyoretas sense fortuna que tenen totes les pretensions de la classe afortunada (afortunada en un sentit material).

Aquestes noies solen ésser superficials, coquetes, pretensioses i hipòcrites. No posseeixen cap mena de preparació per guanyar-se la vida si la mort del pare les priva de sobte d'un sosteniment. No són bones tampoc ni per emmaridar-se.

Observem com el pensament de l'època, pel que fa a la situació sociocultural de les dones, s'escola al llarg del discurs de la cronista catalana qui, fent mostra d'un pòsit encara altament conservador, continua bo i afirmant:

El plaer de robar un home honrat ja val per ell sol tots els sacrificis que haveu fet (al llarg del viatge). La satisfacció, l'alegria, l'agraïment que sentiu en aquest moment àlgid de la vostra vida, és la major recompensa que pugui experimentar la dona honrada que posseeix un esperit ben palesament femení.

I l'ordre futur de la vostra llar, l'economia, l'equilibri i la cooperació que podeu practicar al costat del vostre marit seran molt més eficaços gràcies a l'experiència d'aquests viatges. Fins l'educació de les vostres filles se'n ressentirà. No voldreu que sigui tan deficient com la de totes aquestes noies de què hem parlat.

Creiem que no calen comentaris als mots de Bertrana adreçats al col·lectiu que conformava el Club Femení d'Esports, la modernitat del qual rau principalment, des del punt de vista actual, en el desenvolupament de la consciència de gènere, tot i que els plantejaments que donaven vida a les activitats que s'hi duïen a terme no tenien en cap cas una formulació feminista de caire revolucionari.

3.3. El Lyceum Club de Barcelona

Pel que fa al Lyceum Club de Barcelona, Pessarrodona en destaca les arrels britàniques. Tot i que el català seguia les petges del Lyceum Club de Madrid, creat el 1926, aquest últim copiava el Lyceum Club de Londres, inaugurat el 1903 per l'escocesa Constance Smedley-Armfield. Un desig europeitzador s'hi evidencia, doncs. Amb referència a la institució catalana, resulta interessant esmentar la iniciativa d'Aurora Bertrana qui tingué la intenció de crear una universitat obrera femenina. Transcrivim, a continuació, el fragment de les Memòries fins al 1935 on l'autora deixa constància d'aquesta intenció:

Moltes dones militaven ja en partits polítics, d'altres s'ocupaven de qüestions socials. A les aules de la Universitat, un nombre considerable d'alumnes femenines estudiava lleis, medicina, farmàcia, química, física, filosofia i lletres... Però totes aquestes estudiantes pertanyien a la classe burgesa o menestrala i ningú no semblava preocupar-se de procurar una certa cultura a les noies treballadores i a les auxiliars domèstiques. Se'm va ficar al cap fundar una mena d'Universitat Obrera Femenina. El meu projecte era reunir un cert nombre de dones intel·lectualment ben preparades, les quals s'havien d'encarregar d'instruir, naturalment de franc, les dones de la classe treballadora que ho desitgessin. Jo no ignorava l'existència de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per a la Dona, fundat per la Bonnemaison, vídua de Verdaguer, institució exemplar que en el seu temps havia procurat instrucció i cultura a moltes noies treballadores. Jo mateixa hi havia donat, anys enrera, una classe de lectura en llengua catalana. Però la dita institució, d'uns anys ençà, havia decaigut, s'havia ensopit i com aburgesat. El que jo volia —potser forassenyadament— era interessar directament les noies de tallers i de fàbriques i procurar, a aquelles que s'hi interessessin, el goig de cultivar poc o molt l'esperit. Em semblava que moltes estaven mancades d'aquest goig. Em proposava, doncs, reunir el grup de dones que havien de procurar als centres femenins obrers de barriada, i fins i tot als rurals que calia fundar, el goig de la lectura, de la música, de l'art en general, i també les nocions indispensables d'higiene general i matrimonial, de puericultura, d'obstetrícia...

Bertrana (1973: 754)

Observem que, d'una banda, Aurora Bertrana palesa l'encara difícil accés a la cultura de la dona que pertanyia a la classe obrera; de l'altra, s'evidencia el desig de fomentar un tipus d'educació molt particular que incloïa «les nocions indispensables d'higiene general i matrimonial, de puericultura, d'obstetrícia...», paraules que ens permeten comprovar una evolució altament conservadora de la dona en el camp cultural, ja que aquella educació que fins i tot les mateixes dones consideraven pertinent no li permetia desemmarcar-se de l'àmbit domèstic¹⁵.

Tornem, però, al Lyceum Club de Barcelona —institució en la qual es concretà finalment el projecte inicial d'Aurora Bertrana—, el manifest fundacional del qual es presentà sota el lema «Llibertat i cultura», on es declarava com a objectiu fonamental l'afany de treure la dona del poble de la ignorància en què es trobava immersa¹⁶. Una conferència pronunciada per la mateixa Bertrana a l'Ateneu Barcelonès, «El nostre feminisme», inaugurava el 15 d'octubre de 1931 aquesta nova iniciativa dirigida a la instrucció de les dones.

¹⁵ Algunes de les interessades en el projecte d'Aurora Bertrana foren Maria Pi de Folch, Carme Montoliu, Enriqueta Sèculi, Maria Carratalà, Isolina Viladot i Montserrat Graner. Com bé apunta Catalina Bonnín en la seua tesi doctoral inèdita (1999: 149): «Totes les que s'hi apuntaven, dones intel·ligents i d'idees avançades, eren tanmateix burgeses per tradició i per educació; no havien comprès el projecte d'Aurora, la qual no sabé imposar-se per evitar que li posassin un nom tan poc obrerista com «Lyceum Club». [...] I es convertí en una espècie de societat recreativa, de la qual totes les dones se sentien satisfetes però que Aurora considerava una fracàs».

¹⁶ Vegeu el «Manifest a les dones», *La Publicitat*, 5-VII-1931. El manifest apareixia signat per Aurora Bertrana, María Luz Morales, Maria Pi de Folch, Enriqueta Sèculi, Anna Miret, Carme Cortès d'Aiguader, Mercè Ros, Montserrat Graner, Isolina Viladot, Leonor Serrano de Xandri, Maria Carratalà, Josefina Bayona i Amanda Llebot.

L'entrevista que Núria Oromí formulà el 1933 a Carme Montoriol serveix per a recordar Aurora Bertrana com a inspiradora de la institució:

Havia parlat sovint de la necessitat de fundar a Barcelona un Club on s'apleguessin les dones d'esperit ample i obert a tots els corrents generosos moderns. Però aquests desigs no haurien passat segurament d'aspiracions si l'atzar no hagués posat Aurora Bertrana en contacte amb Enriqueta Sèculi, aquest temperament vibrant i actiu, aquesta admirable organitzadora, aquesta voluntat sempre ferma en els seus propòsits.

Vegeu els mots d'Aurora Bertrana en la seva salutació presidencial del passat juny: «Quan a mi se'm va ocórrer formar aquesta societat, vaig parlar amb Enriqueta Sèculi. Recordo que li vaig dir: «La primera condició és que vostè en sigui». Si ella no hagués acceptat, jo sola no m'hi hauria pas vist amb cor i hauria desistit».

Al volt d'elles dues s'aplegaren de seguida unes dones coratjoses, totes elles amb el noble daler de contribuir amb llur esforç i treball personal a l'elevació de la nostra classe femenina¹⁷.

En aquest sentit, resulta especialment interessant el capítol de les Memòries d'Aurora Bertrana, que hem esmentat adés, on l'autora recorda els esdeveniments que tingueren lloc amb motiu de la constitució del Lyceum Club i on, després d'haver-ne realitzat la primera reunió, l'autora rememora la institució i aquelles dones coratjoses en els termes següents:

¿Què es podia esperar de profit per a la classe treballadora femenina, d'un grup de dones que s'aplegava sota el nom de Lyceum Club? Potser en el moment de constituir-lo i de ser-ne nomenada presidenta, jo tenia encara l'esperança d'evitar el fracàs i tirar endavant allò que m'havia proposat. Aviat vaig haver de desenganyar-me. El Lyceum Club no seria mai una Universitat Obrera Femenina. Seria el que el seu nom indicava: «un club». [...] Les dirigents del Lyceum Club endegaven l'agrupació femenina a gust de la majoria de les sòcies. Cada una d'elles en un moment oportú podia lluir les seves habilitats particulars: musicals, poètiques, sociològiques, amb un èxit assegurat perquè les aplaudidores d'avui serien les aplaudides de demà [...] Jo lamentava que aquell grup de dones realment capacitades per a dur a terme la tasca que jo els hauria assenyalat, s'acontentessin d'aquelles activitats recreativo-culturals d'un caire migradament social, tan poc assequible a la dona del poble que era el que a mi, únicament, m'interessava.

Bertrana (1973: 756-757)

Aquestes paraules serveixen d'una banda per a documentar la posició d'Aurora Bertrana pel que fa al Lyceum Club i, de l'altra, per a corroborar que la tasca instructiva de l'entitat no anava tan adreçada a la classe obrera com en un principi l'encoratjadora del projecte pretenia. A més, resulten particularment remarcables els mots de Bertrana incidint en l'afany de protagonisme de les dones que conformaven l'organització del

¹⁷ Vegeu l'article d'Oromí «Dones catalanes. Una conversa amb Carme Montoriol, presidenta del Lyceum Club», publicat a *La Rambla*, núm. 157, el 9 de gener de 1933.

Lyceum Club. Però malgrat les crítiques que Bertrana va enlairar, retrospectivament, contra l'entitat i malgrat alguna altra observació que qualificava el club com a espai reservat per a intel·lectuals¹⁸, el fet cert és que la premsa comentava periòdicament i positiva les actuacions portades a terme per la institució (Real, 2006a: 233).

D'altra banda, Neus Real destaca dues de les actuacions del Lyceum Club: la preocupació pel desenvolupament de la consciència de gènere i l'impuls a la creació literària. En aquest sentit, Real fa referència a l'Actuació Social Femenina que, constituïda dins del si del club, s'erigia com una ampliació de l'Assessoria de Sociologia. No obstant això, l'única activitat de l'esmentada Actuació Social Femenina de què va quedar constància a la premsa, fou la convocatòria d'un concurs literari el 1935. Sembla, doncs, incontestable que existia una demanda de literatura femenina i que s'encoratjava la dona a tirar endavant amb aquesta tasca.

4. A TALL DE CLOENDA

Hagués quedat, encara, fer referència a d'altres institucions com ara l'Ateneu Barcelonès i l'Escola de Bibliotecàries fundada per la Mancomunitat de Catalunya que van contribuir a la formació intel·lectual de les dones catalanes. Valguin, però, els exemples exposats per a deixar constància que l'evolució social exigia la preparació i la inclusió de la dona en el panorama públic. No es pot obviar que les tendències polítiques marcaven cada institució; així, mentre l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona mostrava un marcat caràcter catòlic i conservador, d'altres institucions com el Club Femení d'Esports o el Lyceum Club comptaven entre les seues adhesions dones de tendència eminentment esquerrana. Amb tot, en la instrucció oferida tant pels uns com pels altres reposava la concepció d'una dona que havia de perpetuar certs valors socials com la maternitat o la moral. S'evidenciava així una clara contradicció entre el desig d'educació de les dones i l'acceptació del fet que aquesta instrucció estigués orientada a perpetuar el seu rol de baluard de la llar.

BIBLIOGRAFIA

- AA DD (1931). «Manifest a les dones». *La Publicitat*, 5-VII-1931.
- Bertrana, Aurora (1930). «El viatge educatiu i instructiu», conferència dedicada al Club Femení d'Esports i exposada a l'Ateneu Barcelonès el dia 11 de novembre de 1930. Document inèdit conservat al Fons Bertrana de la Universitat de Girona.
- ____ (1931). «El nostre feminisme», conferència d'Aurora Bertrana a l'Ateneu Barcelonès el 15 d'octubre de 1931. Mecanoscrit conservat al Fons Bertrana de la Universitat de Girona.
- ____ (193X). «L'amor al viatge», conferència d'Aurora Bertrana a l'Ateneu Barcelonès, sense datar. Document mecanoscrit conservat al Fons Bertrana de la Universitat de Girona.
- ____ (1973). *Memòries fins al 1935*. Barcelona: Editorial Pòrtic.
- ____ (1975). *Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya*. Barcelona: Editorial Pòrtic.
- Bonnin i Socas, Catalina (1999). *Aurora Bertrana. Vida i obra (1892-1974)*- Tesi doctoral inèdita presentada a la Universitat de les Illes Balears i dirigida per Pere Rosselló i Bover.
- Capmany, Maria Aurèlia (1970). *El feminismo ibérico*. Barcelona: Oikos-Tau.
- ____ (1973). *El feminisme a Catalunya*. Barcelona: Nova Terra.

¹⁸ Vegeu l'article de Jordi, «Lyceum Club de Barcelona», *La Rambla*, núm. 87, 14-IX-1931, p. 8.

- Cortés, Carles (2002). *Començar a escriure: la construcció dels primers relats de Mercè Rodoreda (1932-1938)*. Alacant: Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- Guansé, Domènec (1928). «Un feminisme a l'inrevés». *La Nau*, 20 de gener.
- ____ (1928). «Una nova escriptora». *La Nau*, 3 de setembre, dins de la secció «Del matí al vespre».
- ____ (1930). «Aurora Bertrana». *La Veu de Catalunya*, 29 de desembre, dins de la secció «L'esperit dels dies».
- ____ (1931). «Les dones i les lletres». *La Rambla*, núm. 69, 25 de maig, p. 12.
- Enríquez de Salamanca, Cristina (2000). «Siglo XIX, narradoras, poetas, dramaturgas». Dins Iris M. Zavala (coord.), *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua catalana, gallega y vasca)*, vol. VI. Barcelona: Anthropos.
- Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona (1935). *Report documentat 1935*. Barcelona.
- Jordi, Montserrat (1931). «Lyceum Club de Barcelona». *La Rambla*, núm. 87, 14-IX-1931, p. 8.
- Junoy, Josep Maria (1925). «Per a la creació d'un públic català femení». Dins la secció «Les Idees i les Imatges», *La Veu de Catalunya*, 3-I-1925, p. 5.
- Marcillas, Isabel (2010). «L'exili d'Aurora Bertrana: un tarannà enèrgic i lluitador». Dins Carles Cortés i Isabel Marcillas (coord.), *Visions de l'exili: literatura, pintura i gènere*. València: Brosquil, pp. 65-86.
- Monserdà, Dolors (1909). *Estudi feminista. Orientacions per a la dona catalana*. Barcelona: Lluís Gili.
- Monserdà, Dolors (1916). *Tasques socials*. Barcelona: Miquel Parera llibreter.
- Murià, Anna (1932). «Els deures de la dona». *La Rambla*, núm. 104, 11-I-1932, p. 7.
- Nash, M. (1988). «La dona moderna del segle XX: la 'nova dona' a Catalunya». *L'Avenç*, núm. 112, 7-10.
- Oromí, Núria M. (1933). «Dones catalanes. Una conversa amb Carme Montoriol, presidenta del Lyceum Club». *La Rambla*, núm. 157, 9-I-1933.
- Palau, Montserrat (2004). «Identitat de gènere de les dones catalanes a l'inici del segle XX». Dins Magí Súnyer, Roser Pujades i Pere Poy (eds.), *Literatura i identitats*. Valls: Cossetània Edicions, pp. 10-36.
- Perinat, Adolfo i Marrades, Isabel. (1980). *Mujer prensa y sociedad en España, 1800-1939*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Pessarrodona, Marta (2010). *L'exili violeta. Escriptors i artistes catalanes exiliades el 1939*. Barcelona: Meteorax.
- Real Mercadal, Neus (1999). «Aurora Bertrana i la cultura femenina de preguerra». *Revista de Girona*, núm. 193 (març-abril), 68-73.
- ____ (2006). *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Saez de Melgar, Faustina (1869). *Memòria del Ateneo de Señoras*. Madrid: Imprenta de Rojas, p. 19.
- Tasis, Rafael (1930). «Pàgines femenines». *La Publicitat*, 17-IV-1930.
- Yates, Alan (1984 [1975]). *Una generació sense novel·la?*. Barcelona: Edicions 62.

EL PROJECTE DiLET: UNA NOVA ANÀLISI DE LA DISTÀNCIA LINGÜÍSTICA*

RESUM

En aquest treball presentem els objectius, el marc teòric i la metodologia del Projecte DiLET, que pretén definir la distància lingüística entre les varietats del català, mitjançant una anàlisi dialectomètrica adequada; tant des del punt de vista espacial com des del punt de vista temporal, en aquest cas a partir del contrast amb el Corpus Oral Dialectal del català contemporani.

Paraules clau: dialectologia, dialectometria, distància lingüística, variació fonològica i morfològica, anàlisi de dades.

1. INTRODUCCIÓ

El projecte DiLET (*Distància lingüística entre les varietats catalanes en els eixos espacial i temporal: aspectes fonològics i morfològics*) del grup de dialectometria de l'Institut de Lingüística Aplicada (IULA) de la Universitat Pompeu Fabra, forma part d'un projecte de recerca més ampli anomenat *Estudi de la fonologia i de la morfologia del català: descripció, teoria i variació*, un projecte compartit amb dos grups de recerca de la Universitat Autònoma de Barcelona (<http://filcat.uab.cat/clt/index.html>) i de la Universitat de Barcelona (<http://www.ub.edu/GEVAD/>), i finançat pel *Ministerio de Economía y Competitividad*.

Aquest projecte compartit es proposa, a partir de la coordinació entre els tres grups: a) estudiar un conjunt de fenòmens fònics segmentals, morfofonològics, i de morfologia flexiva centrat en les varietats dialectals del català, amb extensió comparativa a llengües tipològicament afíns, amb l'objectiu de millorar el coneixement descriptiu d'aquests fenòmens i completar així punts febles en el nostre coneixement gramatical; b) avançar en l'estudi de la variació lingüística determinant factors d'expansió i anivellació en el canvi lingüístic i establint quantitativament distàncies *dialectomètriques; c) establir la contribució dels fenòmens estudiats a la teoria fonològica i morfològica i proposar per tant modificacions de propostes teòriques vigents. En el plànol empíric específic se centrarà fonamentalment en el català, amb especial atenció a la variació dialectal, però recurrent així mateix a l'anàlisi comparativa amb altres llengües tipològicament afíns en relació amb alguns dels fenòmens estudiats, especialment les romàniques. Per a això es constituirà un corpus específic de dades orals. Part de la base empíric-descriptiva s'analitzarà en el marc de la teoria de la Optimidad (TO) per determinar quines modificacions són necessàries en les versions clàssica i de serialisme harmònic d'aquest model; una altra part servirà per estudiar l'anivellació dialectal i el contacte lingüístic i per fer una anàlisi dialectomètrica de la distància lingüística interdialectal en el plànol sincrònic i en el diacrònic.

* Aquest treball ha rebut el suport del projecte d'investigació FFI2010-22181-C03-03, finançat pel MINECO.

2. EL PROJECTE DiLET

L'objectiu del projecte DiLET és contribuir a ampliar el coneixement sobre la variació lingüística en general i sobre la distància entre varietats lingüístiques, en particular, des d'una perspectiva doble: des de l'eix espacial i des del temporal. Tot això a partir de la delimitació de la distància lingüística entre les varietats catalanes. Amb aquesta finalitat ens proposem constituir un corpus oral actualitzat dels dialectes del català. Aquest corpus ens haurà de permetre, en primer lloc, definir la distància lingüística existent en l'actualitat entre aquestes varietats geogràfiques, mitjançant una anàlisi dialectomètrica adequada; i, posteriorment, a partir del contrast amb el Corpus Oral Dialectal de la Universitat de Barcelona (COD), determinar l'evolució temporal d'aquesta distància i, per tant, el canvi lingüístic experimentat.

Encara que només han transcorregut dues dècades des que es va iniciar la constitució del COD, considerem que durant aquest període l'escolarització en català i la generalització de la llengua estàndard en els mitjans de comunicació, si més no en alguns territoris, han pogut propiciar processos d'anivellament i convergència dialectal dignes de ser analitzats i mesurats. En aquest projecte ens proposem, doncs, en primer lloc, l'elaboració i la implementació d'una enquesta dialectal que ens permeti constituir un corpus oral representatiu de les varietats del català, que sigui comparable amb el COD. En segon lloc, ens centrarem en la creació d'una base de dades que faciliti l'accessibilitat i l'explotació del corpus per part de la comunitat científica. A continuació, treballarem en la transcripció i en l'adequació dels materials orals per al corpus. I, finalment, durem a terme la dialectometrització de les dades per determinar la variació i la distància lingüística de les varietats catalanes des de les dues perspectives esmentades.

En l'actualitat hem elaborat el qüestionari i, després de testar-lo en diferents àmbits dialectals, s'han començat a recollir les dades en nuclis de les varietats del català central, del valencià i de les illes. Atès que l'enquesta dialectal ens ha de permetre constituir un corpus oral representatiu de les varietats del català i alhora comparable amb el COD, el qüestionari elaborat, encara que més extens que el del COD, comprèn tots els àmbits lingüístics que apareixien en aquell per així poder comparar les mateixes dades lingüístiques en dos períodes de temps diferents. Posteriorment (§ 3.1) tornarem sobre aquest aspecte.

L'enquesta s'aplicarà a les mateixes poblacions que van furnir les dades del COD, és a dir a les 82 capitals de comarca (o ciutats equivalents) que apareixen a la figura 1. I en cada població s'entrevistarà com a mínim a tres informants de 30 a 45 anys i de nivell sociocultural mitjà.

Figura 1. Caps de comarca i altres poblacions enquestades al projecte DiLET.

3. MARC TEÒRIC

Tradicionalment els estudis dialectals, seguint criteris bàsicament qualitius, han basat la descripció i la delimitació de varietats geogràfiques en la noció d'isoglossa — línia imaginària que separa en un mapa dues zones divergents en relació amb un tret lingüístic determinat¹. De vegades una única isoglossa, de vegades un conjunt d'isoglosses coincidents, formant un feix, són a la base de la majoria de partions

¹ Chambers i Trudgill (1980: 104-105) proposen també el terme heteroglossa, línia doble que marca dues zones divergents quant a un tret lingüístic, que permet deixar en el centre una zona neutra. La finalitat d'aquesta noció és ajustar-se més a la realitat geogràfica en el cas d'enquestes no exhaustives. Les poblacions no enquestades quedarien en aquesta zona neutra entre les dues línies de l'heteroglossa.

dialectals amb què treballem. Posteriorment, es va començar a tenir en compte els feixos d'isoglosses que dibuixaven conjuntament, d'una forma més o menys nítida, les fronteres dialectals; en aquesta segona etapa, tot i que continuava predominant el punt de vista qualitatiu, es començava a valorar l'aspecte quantitatiu, en el sentit que una frontera dialectal era més important segons el nombre d'isoglosses que constituïen el feix que la marcava. Finalment, amb la possibilitat de tractar informàticament les dades lingüístiques, han proliferat els estudis bàsicament quantitatius, que, en principi, poden facilitar la descripció i la delimitació dels dialectes a partir del tractament estadístic de les similituds o les diferències lingüístiques detectades en un conjunt ampli de dades.

Sens dubte, la noció d'isoglossa ha tingut, i continua tenint, una importància cabdal en l'anàlisi i en la descripció de la variació lingüística diatòpica. Des d'una perspectiva que concep les varietats dialectals com a sistemes lingüístics, però, no és tan clar que aquesta noció constitueixi un eina adequada per a la delimitació i la classificació dialectals. Si més no, presenta alguns punts febles que cal tenir en compte.

El principal tret que s'ha fet a aquesta noció, en tant que criteri bàsic per a la delimitació de varietats dialectals, té a veure amb l'arbitrarietat que implica. Efectivament, les divisions d'àrees dialectals establertes mitjançant aquest mètode solen basar-se en un petit nombre de trets lingüístics, que són el resultat d'una tria mínima entre el gran conjunt de trets que constitueixen els sistemes lingüístics de les àrees analitzades. El problema rau en el fet que no disposem d'una jerarquització d'isoglosses prou fonamentada que justifiqui una determinada tria de característiques lingüístiques a l'hora d'establir les agrupacions dialectals; com a molt, es pot establir una ordenació de les isoglosses en funció de la seva rellevància estructural². Per tant aquesta metodologia comporta ineludiblement una dosi important de subjectivitat per part de l'investigador.

La voluntat d'eludir aquesta arbitrarietat en la selecció dels elements lingüístics, sobre la base dels quals s'estableix la delimitació dialectal, és una de les raons principals que ha portat els investigadors a basar la determinació de varietats lingüístiques en el criteri quantitatiu³. Des d'aquesta perspectiva, la descripció, la delimitació i la classificació dialectals es duen a terme a partir de l'aplicació de tractaments estadístics a tot el conjunt de dades que pot fornir una enquesta dialectal; a partir de la quantificació de les similituds o les diferències entre les varietats estudiades es pot comprovar la distància lingüística que les separa i, per tant, establir-ne la classificació, una classificació que serà el resultat del tractament sintètic i global del conjunt de dades lingüístiques.

Els mètodes que segueixen aquestes pautes d'anàlisi de la variació dialectal se solen agrupar sota el rètol de dialectometria. Aquesta disciplina apareix al principi de la dècada dels setanta en l'àmbit de la lingüística romànica, lligada estretament a la geolingüística. Com ja hem apuntat, la dialectometria es caracteritza per l'abandó de la noció d'isoglossa i l'adopció del concepte de distància lingüística com a eina bàsica de la descripció de la variació lingüística i de les classificacions dialectals. El concepte de distància fou manllevat de l'àmbit científic de l'anàlisi de dades, en el qual s'associa — en general — a la quantificació de les similituds o les diferències entre individus, poblacions o grups de poblacions. En el nostre camp aquest concepte s'associa a la quantificació de les similituds o diferències que existeixen entre varietats lingüístiques en relació a un conjunt de dades.

² Chambers i Trudgill (1980: 115).

³ Vegeu Veny (1992: 205-206). Un altre dels avantatges del mètode quantitatiu, que sovint s'esmenta, té relació amb l'aprofitament màxim de les dades proporcionades per les enquestes dialectals, en contraposició al mètode qualitatiu, que en moltes ocasions suposava una subexplotació del gran cabal de dades dels atles lingüístics; vegeu Viereck (1988: 530; 1987: 11).

L'aplicació de mètodes estadístics a ciències diverses és un fenomen molt corrent. La biologia, la medicina, l'economia, la psicologia —per esmentar-ne algunes— s'han beneficiat de l'aplicació de models propis de l'anàlisi de dades. En molts d'aquests casos, es tractava d'establir classificacions de determinades entitats a partir de l'anàlisi multivariant; és a dir, de l'anàlisi de mesures associades a diferents factors o variables, que permeten establir una estructura d'interdistàncies entre les diferents entitats analitzades. La dialectometria, en part, és el resultat d'aquesta comunicació interdisciplinària entre la dialectologia geogràfica i l'anàlisi de dades.

Però, com determinem les diferències o similituds entre varietats lingüístiques a partir de les quals establir el tractament quantitatiu i determinar la distància lingüística? Realment, les representacions fonètiques dels ítems d'un determinat atles o corpus reflecteixen adequadament les diferències existents entre les varietats lingüístiques? Intentarem respondre aquestes preguntes a partir dels exemples següents en els quals contrastem les formes del numeral *dos* en dues varietats lingüístiques, la de Barcelona i la de València.

(1)	Varietat 1 (Barcelona)	Varietat 2 (València)
a. dos	['dos]	dos ['dos]
b. dos pares	['dos'parəs]	dos pares ['dos'pares]
c. dos llibres	['doz'liβrəs]	dos llibres ['doz'liβres]
d. dos ous	['doz'ows]	dos ous ['dos'ows]

Si contrastem la realitzacions fonètiques del numeral aïllat (1a) en les dues varietats, veiem que no presenten cap diferència. Tampoc hi ha diferències quan apareix davant d'una altra paraula començada per consonant sorda (1b). Quan precedeix una paraula començada per consonant sonora (1c) tampoc trobem diferències entre ambdues varietats, però en aquest cas podem observar que el so sibilant del final de la paraula presenta una realització sonora [z], que contrasta amb les realitzacions sordes d'aquest segment en els contextos anteriors. Finalment a (1d) sí que podem observar una realització diferent del numeral en les dues varietats contrastades: mentre que la varietat de Barcelona presenta una realització sonora de la sibilant final, en la varietat de València hi trobem una realització sorda.

Tenint en compte això podríem concloure, en principi, que aquestes dues varietats no presenten cap diferència en la representació fonètica del numeral *dos* ['dos], perquè els tres segments que integren aquesta paraula coincideixen totalment; però la coincidència no pot ser total si tenim en compte el comportament de l'últim segment, el sibilant, que apareix realitzat com a sonor davant d'un segment sonor [± vocàlic] en la varietat 1, mentre que solament ho fa davant d'un segment no vocàlic en la varietat 2. És a dir, les dues varietats coincideixen totalment en els segments fonètics que constitueixen el numeral *dos*, però els processos fonològics que afecten aquests segments són diferents. Si entenem que aquests processos fonològics són bàsics per comprendre l'estructura sonora de les varietats lingüístiques, haurem de deduir, en conseqüència, que no podem ignorar-los en intentar captar les diferències existents entre elles.

Per poder tenir en compte totes aquestes diferències, en les anàlisis quantitatives de les dades del COD, a diferència del que ocorre a altres centres on es treballa en dialectometria com Salzburg o Groningen, apliquem a les dades fonètiques del corpus una anàlisi lingüística basada en el model de la fonologia generativa clàssica, perquè

permet discriminar les diferències superficials o predictibles, que expressen les regularitats de les llengües (i de les varietats que les componen), de les diferències subjacents o impredecibles, que afecten l'estructura lèxica o gramatical de les paraules⁴. Des del nostre punt de vista, la distinció entre aquests dos nivells d'anàlisi és fonamental per determinar la distància lingüística entre varietats⁵.

Per a l'anàlisi de fenòmens fonològics específics, hem seguit majoritàriament l'orientació pròpia de la fonologia generativa derivacional. Quant als aspectes morfològics, ens basem en l'enfocament morfèmic clàssic (Item and Arrangement).

Presentem a continuació un cas de diferències fonològiques (subjacents) i un altre de diferències fonètiques (superficials) per exemplificar la nostra anàlisi. El català presenta diferents terminacions per a la 1a persona del singular del present d'indicatiu: [ø], [u], [o], [e], [i] i [a]. Ho podem veure en els exemples de (2), corresponents al verb cantar.

(2) Diferències Fonològiques

1a persona del singular del present d'indicatiu del verb *cantar*

a. Varietat 1 (Palma)	['kant]	/ø/
b. Varietat 2 (Barcelona)	['kantu]	/u/
c. Varietat 3 (Lleida)	['kanto]	/o/
d. Varietat 4 (València)	['kante]	/e/
e. Varietat 5 (Ceret)	['kanti]	/i/
f. Varietat 6 (l'Alcora)	['kanta]	/a/

Aquestes diferències, però, no poden ser atribuïdes a cap alternança fònica sistemàtica de la fonologia del català; és a dir, en aquestes varietats no existeix cap procés regular pel qual –[u] es converteixi en –[i] o en –[a], o desaparegui en situació final de paraula. Per tant, han de ser atribuïdes directament a l'estructura morfològica de les paraules. Són, doncs, diferències subjacents, impredecibles.

Un altre exemple de variació que afecta les terminacions verbals, el trobem en les formes de gerundi. Les varietats del català central, per exemple, solen presentar una realització fonètica acabada en nasal: *emprant* [əm'pran]; mentre que la majoria de les varietats valencianes, balears i la varietat de l'Alguer marquen el gerundi amb l'aplec consonàntic [nt]. Si quantifiquem les diferències entre varietats a partir de les dades fonètiques, aquestes diferències són iguals que les observades a (2). Des de l'òptica generativa, però, l'alternança [n] / [nt] que s'observa en la varietat 2 (3b) pot ser atribuïda a una única forma fonològica /nt/, que se simplifica en posició final de paraula, però es manté quan la forma de gerundi va seguida d'un clític, ja que en aquestes varietats opera un procés fonològic de simplificació d'aplec consonàntics [nt] en final de paraula, que no es produeix quan la forma verbal va seguida d'un clític pronominal començat per vocal; en canvi a la varietat de València (3a) no es produeix aquest procés de simplificació en posició final de paraula.

⁴ Vegeu Lloret i Viaplana (1998).

⁵ Vegeu Clua (1999a, b) i Viaplana (1999).

(3) Diferències Fonètiques

Gerundi del verb *emprar*

- a. Varietat 1 (València):
 emprant [em'prant] /nt/

- b. Varietat 2 (Barcelona):
 emprant [əm'pran] /nt/
 emprant-ho [əm'prantu]

Des de la nostra perspectiva, les diferències observades a (2) són fonològiques, solament predictibles a partir de l'estructura morfològica; mentre que a (3) les diferències són merament fonètiques i es poden predir per un procés fonològic. Creiem que es tracta d'una distinció pertinent que ha de tenir-se en compte en la quantificació de la distància lingüística entre varietats, ja que en cas contrari el resultat de l'anàlisi quantitativa pot apartar-se considerablement de la realitat. Així doncs, l'anàlisi lingüística ens permet, d'una banda, captar similituds o diferències entre varietats que a simple vista fonètica serien imperceptibles, i per l'altra, ens permet distingir entre diferències estructurals (les que aquí denominem fonològiques) i diferències predictibles (fonètiques) a partir dels processos fonològics sistemàtics que caracteritzen les varietats lingüístiques.

En treballs anteriors hem argumentat i justificat la pertinència de l'anàlisi lingüística prèvia per realitzar un tractament quantitatiu adequat de la distància lingüística. A Clua i Lloret (2006) ho vam fer a partir de l'anàlisi de la distància lingüística en els clítics pronominals, una de les àrees del català que presenta més variació fonètica. En aquest cas, es tractava del que podríem catalogar de petit assaig de laboratori a partir de la variació observada en aquests clítics en tres varietats lingüístiques del català, entre les quals mesuràvem i representàvem la distància lingüística, primer, a partir de les dades fonètiques i, a continuació, a partir de les dades analitzades fonològicament. Les diferències obtingudes en ambdós tractaments feien aconsellable partir d'una anàlisi lingüística de les dades fonètiques del corpus.

Atès que algunes vegades s'havia esgripit que en un tractament quantitatiu global (amb grans quantitats de dades lingüístiques com les que poden oferir un atlas o un corpus com el COD) aquest tipus de diferències (entre els resultats obtinguts a partir de les dades fonètiques i fonològiques) podia ser totalment inapreciable i intranscendent, a Clua (2010) i a Clua *et al.* (2010) vam realitzar un tractament quantitatiu contrastat de les dades del COD. En aquests treballs, vam contraposar els resultats de la representació de la distància lingüística de les dades d'aquest corpus prèviament analitzades fonològicament (vegeu Clua *et al.*, 2009) amb els obtinguts a partir de les mateixes dades, però sense l'anàlisi fonològica prèvia. El resultat de la comparació corrobora les hipòtesis a les quals havíem arribat amb els assajos de laboratori anteriors; en el sentit que els resultats de l'anàlisi dialectomètrica són considerablement diferents si partim de dades fonètiques o si ho fem després d'analitzar fonològicament aquestes mateixes dades.

3. ASPECTES METODOLÒGICS

Els antecedents metodològics del nostre projecte es troben en el marc dels estudis realitzats al voltant del COD. A continuació descriurem la metodologia emprada en l'anàlisi d'aquest corpus (l'anomenada MCODE) que és la mateixa que emprarem també en el projecte DiLET.

3.1. El Corpus Oral Dialectal de la Universitat de Barcelona

Des del 1991, el Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona ha compilat i sistematitzat en bases de dades un Corpus Oral Dialectal (COD) del català contemporani. Aquest corpus, que conté informació de les sis principals varietats dialectals del català: alguerès, balear, central, nord-occidental, rossellonès i valencià, s'ha constituït a partir d'una sèrie d'entrevistes que es van dur a terme a cada cap de comarca (o ciutat equivalent) de l'àmbit lingüístic català.

El corpus consta de materials fonètics i morfològics obtinguts a través d'un qüestionari de 600 ítems i d'un conjunt de textos espontanis⁶. Les dades estan recollides en vuit bases de dades diferents: morfologia verbal regular, aspectes fonètics, clítics pronominals, articles, possessius, pronoms personals forts, demostratius i locatius⁷. I el nombre de registres que conté cada una d'aquestes bases de dades és el de (4).

(4)

Base de dades	Nombre de registres
Verbs	68262
Fonètica	55270
Clítics pronominals	24766
Articles	5049
Possessius	5223
Pronoms personals	1608
Demostratius	1512
Locatius	803

3.2. El procés d'anàlisi dialectomètrica de les dades del COD

En el disseny dels diferents estadis del procés de dialectometrització de les dades del COD s'han tingut en compte el posterior tractament quantitatiu de les dades. Així, d'una banda, el punt de partida del procés ha estat l'anàlisi de la variació d'un conjunt de dades representatives de les varietats lingüístiques catalanes, la qual cosa permet introduir consideracions qualitatives en el tractament quantitatiu. I de l'altra, s'ha tractat de minimitzar els aspectes distorsionadors dels corpus de dades analitzats (ens referim, per exemple, als casos de respostes nul·les, errònies o múltiples que poden aparèixer en les enquestes dialectals), que pertorben l'anàlisi estadística i poden incidir negativament en els resultats.

Com hem justificat en l'apartat anterior, les variables de comparació emprades per a la classificació de les varietats lingüístiques s'han obtingut a partir d'una anàlisi

⁶ Pel que fa a aquests textos, vegeu Viaplana i Perea (2003) i també l'apartat DADES de <<http://www.ub.edu/lincat/>>.

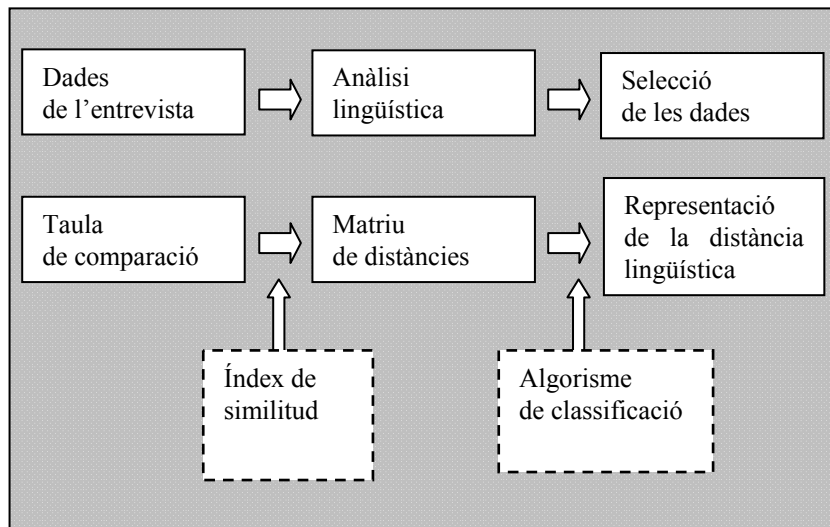
⁷ Hi ha una edició en CD-Rom de les dades del COD a Viaplana *et al.* (2007); vegeu també <<http://www.ub.edu/lincat/>>.

lingüística —basada en els principis de la fonologia generativa— de les dades fonètiques obtingudes a les entrevistes.

Per últim, atès a la gran variabilitat que es pot produir en els resultats del tractament estadístic segons el tipus d'índex de similitud emprat o l'algorisme utilitzat per a la representació gràfica de la distància observada, s'han utilitzat mesures que ens han permès contrastar la fiabilitat dels resultats obtinguts.

Tot seguit presentem un esquema del procés seguit en l'anàlisi dialectomètrica de les dades del COD, i a continuació n'expliquem els aspectes més rellevants des de l'òptica de l'anàlisi quantitativa.

(5) Procés d'anàlisi dialectomètrica

El procés s'inicia, evidentment, amb la selecció del qüestionari, la determinació de l'àmbit geogràfic i del tipus i la quantitat dels informants, la realització de l'entrevista i la transcripció de les respostes.

L'anàlisi lingüística de les dades constitueix el següent pas del procés. Atès que ja n'hem comentat les característiques a l'apartat anterior, només esmentarem que l'aplicació d'aquesta anàlisi ens forneix les formes subjacents dels diferents morfemes i els processos fonològics a partir dels quals s'estableixen les taules de comparació, que són la base per poder definir posteriorment la similitud i la distància lingüístiques entre varietats.

Les taules de comparació posen en relació un conjunt de variables —en aquest cas, formes subjacents i processos fonològics— amb un conjunt d'individus —els informants— i presenten l'estructura següent:

(6) Taula de comparació

Variables Individus	X_1	X_2	X_3	...	...	...	X_p
Informant 1	X_{11}	X_{12}	X_{13}	...	...	...	X_{1p}
Informant 2	X_{21}	X_{22}	X_{23}	...	...	...	X_{2p}
Informant 3	X_{31}	X_{32}	X_{33}	...	...	...	X_{3p}
...	...	...	...	...	...	...	...
Informant n	X_{n1}	X_{n2}	X_{n3}	...	...	...	X_{np}

A partir de les taules de comparació, es van elaborar les matrius de similituds, que constitueixen el següent pas del procés quantitatiu. Abans, però, com es pot veure a l'esquema (5), cal establir l'índex de similitud a partir del qual es comptabilitzaran les coincidències i s'establiran les similituds entre varietats⁸. En aquest cas l'índex de similitud utilitzat ha estat el següent:

(7) Index de similitud de l'MCOD

$$dist(i,j) = \frac{\sum_{k=1}^{long} dif_k(i,j)}{long} \times 100$$

És a dir, la distància lingüística entre dues varietats (i, j) és igual al sumatori (Σ) de les diferències quant a una variable k entre les varietats (i, j), dividit per long. que és la longitud (és a dir, el nombre de sons) de cada segment morfològic comparat.

L'elecció de la mesura o índex de similitud té una gran rellevància per al resultat final del procés, ja que segons el tipus de mesura establert els resultats poden variar considerablement; sobretot quan les matrius de comparació presenten caselles nul·les, a causa de respostes errònies en l'entrevista o a la manca de respostes, o quan les dades impliquen respostes múltiples. En aquests casos, la mesura de similitud que se sol utilitzar és el percentatge de les coincidències, en relació amb el total d'elements comparats entre dues varietats.

3.3. La representació de la distància lingüística (DL)

Un cop definida la DL, és necessari obtenir-ne representació gràfica. Les matrius de similituds / diferències, resultants de la comparació de les característiques lingüístiques de les diferents varietats a classificar, determinen les interdistàncies lingüístiques entre aquestes varietats, però, quan es treballa amb quantitats importants de dades, no permeten una bona interpretació ni una bona visualització dels resultats. Com es pot comprovar a (8), que és un petit fragment d'una de les matrius de similituds amb què hem treballat, a partir d'un conjunt de dades d'aquest tipus podem discernir quines són les varietats que presenten més divergències (en aquest cas serien les varietats de l'Alguer i Felanitx, que presenten un 33,67% de divergències en el conjunt de les dades

⁸ La definició de la distància lingüística s'ha realitzat amb el programa Microsoft® Excel. Concretament, hem utilitzat unes macros d'Excel dissenyades pel professor Sergi Civit del Departament d'Estadística de la Universitat de Barcelona.

del COD analitzades), però resulta impossible establir una classificació global i captar adequadament les relacions estructurals entre varietats. Per això és necessari buscar una representació de l'estructura d'interdistàncies de la matriu que permeti visualitzar amb claredat les relacions de proximitat o llunyania entre les varietats lingüístiques analitzades. Es tracta, doncs, d'aconseguir una representació en un espai de dimensió reduïda (com per exemple, el pla) que, amb un mínim de distorsió de l'estructura de interdistàncies original, permeti una interpretació adequada de les dades.

(8) Fragment de matriu de distàncies

	L'Alguer	Ciutadella	Eivissa	Felanitx	Formentera	Manacor	Maó	Palma
L'Alguer	0,00							
Ciutadella	33,01	0,00						
Eivissa	30,53	6,43	0,00					
Felanitx	33,67	9,62	7,96	0,00				
Formentera	29,59	8,00	3,43	8,75	0,00			
Manacor	32,91	8,29	6,20	4,88	7,11	0,00		
Maó	33,27	4,93	9,90	12,59	11,15	10,43	0,00	
Palma	32,21	6,44	4,77	4,38	5,84	3,17	10,03	0,00

Amb aquesta finalitat, l'àmbit de l'anàlisi de dades ens ofereix diferents models representacionals, segons l'espai geomètric preferit. També existeixen diferents algoritmes de classificació per traslladar la distància original a una representació visualment òptima. El problema és que la utilització de models o d'algoritmes diferents pot donar com a resultat classificacions sensiblement diferents. Per això, l'investigador es veu obligat a escollir el model més adequat a les seves finalitats i a avaluar amb objectivitat els resultats de les representacions obtingudes en relació amb les dades originals. En les nostres anàlisis, hem optat per recórrer a models de representació en arbres ultramètrics (o dendrogrames), ja que generalment permeten una bona visualització de les classificacions i de l'estructura de grups. Aquest tipus de representació té com a finalitat la construcció de grups, basant-se en les relacions de proximitat / llunyania observades entre els diferents elements a partir d'una mesura de similitud / dissimilitud adequada.

Concretament, el mètode de representació gràfica de què ens hem servit majoritàriament en les nostres anàlisis és el Clúster Anàlisi i hem usat un algorisme de classificació basat en el mètode UPGMA (Unweighted Pair-Group Method Using Arithmetic Average)⁹, que ha estat contrastat àmpliament en aplicacions de la taxonomia numèrica en múltiples disciplines. Per a l'avaluació de la distorsió entre les representacions i la distància original, apliquem el coeficient de correlació cofonètica, amb uns resultats que corroboren la fidelitat de les representacions jeràrquiques en relació amb la DL de partida. Vegeu-ne un exemple en la figura 2 que representa la DL de les varietats del català a partir de la metodologia MCODE, amb les dades de COD analitzades fonològicament.

⁹ Vegeu Sneath i Sokal (1973).

D'altra banda, a partir de la col·laboració amb un dels dos centres de recerca europeus capdavaners en Anàlisi Estadística de la Variació Lingüística, l'Escola Dialectomètrica de la Universitat de Salzburg, dirigida pel professor Hans Goebel, hem pogut realitzar una anàlisi dialectomètrica completa de les varietats catalanes mitjançant el paquet VDM (Visual Dialectometry), desenvolupat en aquest centre. Es tractava de definir i representar cartogràficament i dendrogràficament la DL entre les varietats del català¹⁰. Vegeu-ne un exemple a la figura 3, on es mostra la representació cartogràfica de la DL de les varietats catalanes definida a partir del sistema VDM.

¹⁰ Vegeu Goebel (1992 i 2010).

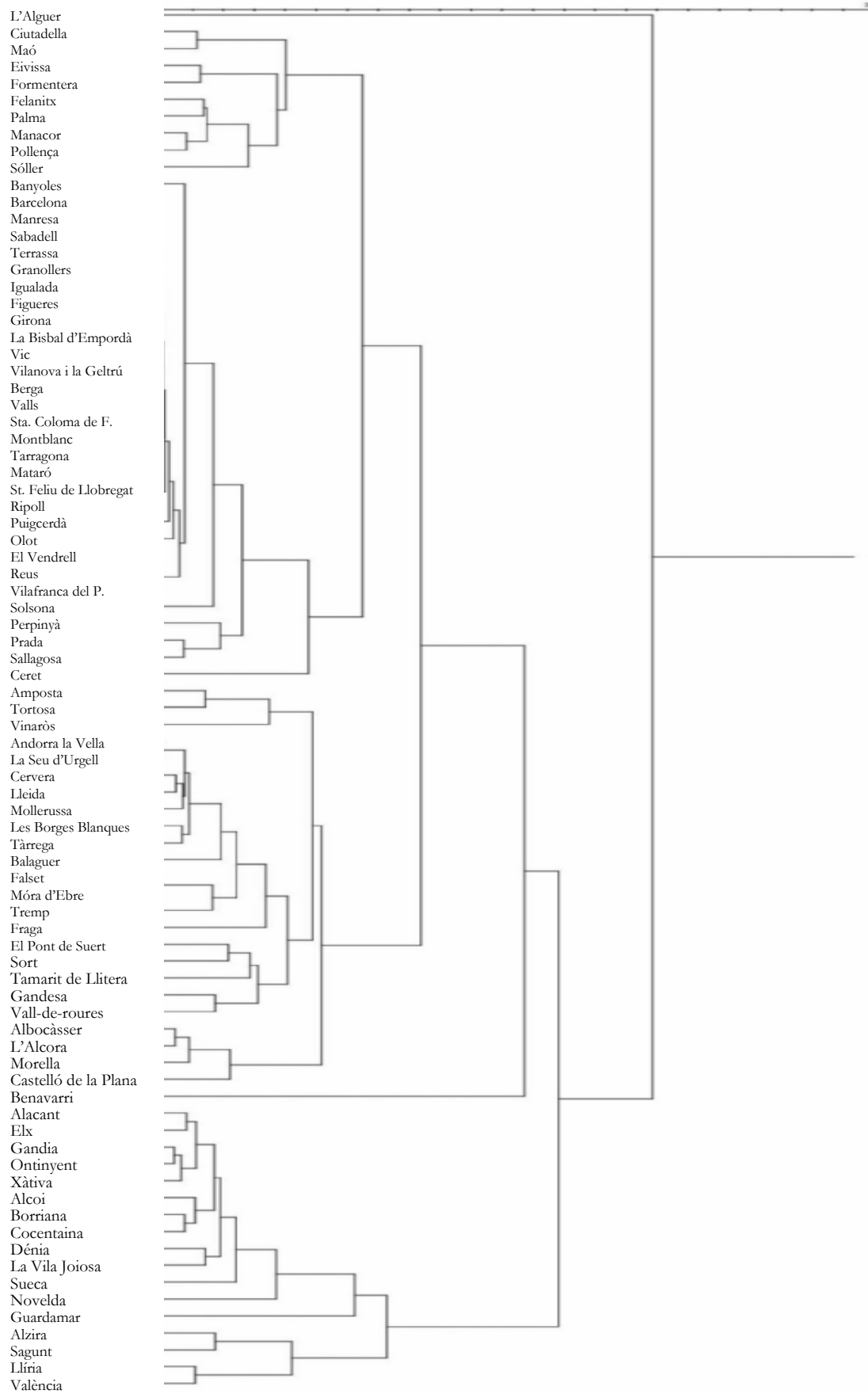

Figura 2. Representació de la DL entre les varietats catalanes amb l'MCOD.

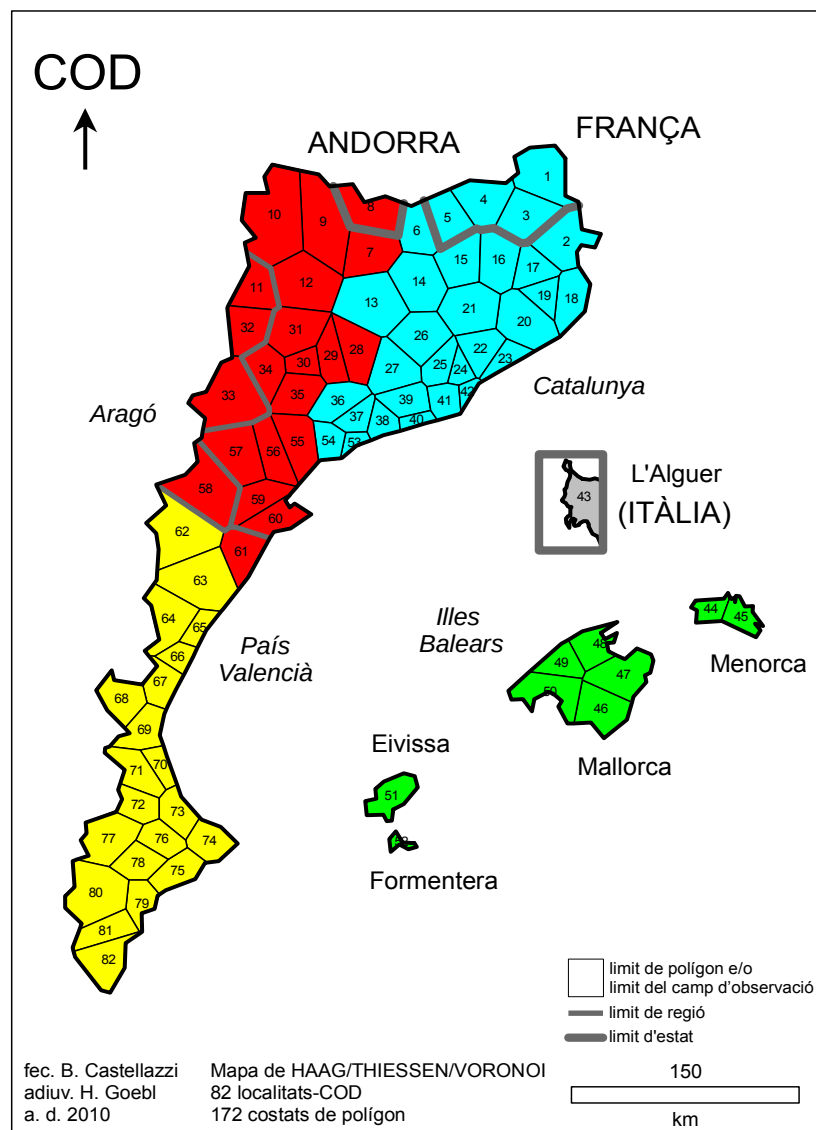

Figura 3. Representació de la DL entre les varietats catalanes amb el VDM.

BIBLIOGRAFIA

- Chambers, Jack K. i Trudgill, Peter (1980). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clua, Esteve (1999a). *Variació i distància lingüística. Classificació dialectal del valencià a partir de la morfologia flexiva*. Tesis doctoral. Universitat de Barcelona.
- Clua, Esteve (1999b). «Distància lingüística i classificació de varietats dialectals». *Caplletra*, 26, 11-26.
- Clua, Esteve (2010). «Relevancia del análisis lingüístico en el tratamiento cuantitativo de la variación dialectal». Dins Gotzon Aurrekoetxea i José Luis Ormaetxea (eds.), *Tools for Linguistic Variation*. Bilbao: Universidad del País Vasco, pp.151-166.
- Clua, Esteve i Lloret, Maria-Rosa (2006). «New tendencies in geographical dialectology: The Catalan Corpus Oral Dialectal (COD)». Dins Jean-Pierre Montreuil (ed.), *New Perspectives on Romance Linguistics. Vol. 2: Phonetics, phonology and dialectology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, pp. 31-47.

- Clua, Esteve; Lloret, Maria-Rosa i Valls, Esteve (2009). «Análisis lingüístico y dialectométrico del corpus oral dialectal (COD)». Dins Pascual Cantos Gómez i Aquilino Sánchez Pérez (eds.), *A survey on corpus-based research [Actas del I Congreso Internacional de Lingüística de Corpus (CICL-09), 7-9 Mayo 2009, Universidad de Murcia]*. Murcia: Asociación Española de Lingüística del Corpus, pp. 1033-1045.
- Clua, Esteve; Valls, Esteve i Adrover, Margalida (2010). «Tractament quantitatiu de la variació dialectal i anàlisi lingüística: noves perspectives a partir de les dades del COD». Comunicació, *XXVIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes* (València, 6-11 septembre 2010).
- Goebel, Hans (1992). «Problèmes et méthodes de la dialectométrie actuelle (avec application à l'AIS)». *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra Euskaltzaindia*. Bilbo 1991. X, pp. 21-25.
- Goebel, Hans (2010). «Introducción a los problemas y métodos según los principios de la escuela dialectométrica de Salzburgo (con ejemplos sacados del "Atlante italo-svizzero")». Dins Gotzon Aurrekoetxea i José Luis Ormaetxea. (eds.), *Tools for Linguistic Variation*. Bilbao: Universidad del País Vasco, pp. 3-39.
- Lloret, Maria-Rosa i Viaplana, Joaquim (1998). «Variació morfofonològica. Variants morfològiques». *Caplletra* 25, 43-62.
- Sneath, Peter H. A. i Sokal, Robert R. (1973). *Numerical Taxonomy. The Principles and Practice of Numerical Classification*. San Francisco: W. H. Freeman and Company.
- Veny, Joan (1992). «Fronteras y areas dialectales». *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra Euskaltzaindia*. Bilbo 1991. X. 21/25, pp. 197-245.
- Viaplana, Joaquim (1984). «La flexió verbal regular del valencià». Dins Emili Casanova (ed.), *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner: Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, I. València: Universitat de València, pp. 391-407.
- Viaplana, Joaquim (1986). «Morfologia flexiva i flexió verbal catalana». *Llengua i Literatura*, Barcelona 1, 385-403.
- Viaplana, Joaquim (1999). *Entre la dialectologia i la lingüística*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Viaplana, Joaquim i Perea, Maria-Pilar (eds.) (2003). *Textos orals dialectals del català sincronitzats. Una selecció*. Barcelona: PPU. [Inclou CD-Rom].
- Viaplana, Joaquim; Lloret, Maria-Rosa; Perea, Maria-Pilar i Clua, Esteve (2007). *COD. Corpus Oral Dialectal*. Barcelona: PPU. [Publicació en CD-Rom].

Jordi Malé / Joan R. Veny-Mesquida
Càtedra Màrius Torres - Universitat de Lleida

CORPUS LITERARI DIGITAL: UN PROJECTE DE RECUPERACIÓ, PRESERVACIÓ, DIFUSIÓ I ESTUDI DEL PATRIMONI LITERARI CATALÀ. HISTÒRIA I DIRECTRIUS¹

RESUM

El Corpus Literari Digital (CLD) és una plataforma virtual que té per objectius la recuperació, la preservació, la difusió i l'estudi del patrimoni literari de la cultura catalana, un concepte que engloba el conjunt de materials que testimonien l'existència de les obres literàries: autògrafs, proves d'impressió, edicions, publicacions periòdiques, enregistraments dels escriptors, etc. Aquest treball exposa els antecedents històrics i acadèmics del projecte i explica succintament les línies generals sobre les quals se sustenta.

Paraules clau: patrimoni literari, literatura contemporània, filologia d'autor, digitalització, filologia digital.

El Corpus Literari Digital (CLD) és un projecte creat i realitzat per investigadors del Grup de Recerca Aula Màrius Torres, grup emergent de la Universitat de Lleida reconegut per la Generalitat de Catalunya (2009 SGR 423), i de la Càtedra Màrius Torres d'Estudis sobre Patrimoni Literari Català del Departament de Filologia Catalana i Comunicació de la mateixa universitat, en col·laboració amb l'Aula Màrius Torres, associació cultural sense ànim de lucre, de Lleida. Els objectius del projecte són la recuperació, la preservació, la difusió i l'estudi del patrimoni literari de la cultura catalana. Un patrimoni literari constituït pel conjunt de *documents* (escrits, gràfics, sons i audiovisuals) que testimonien l'existència dels *monuments* que són les obres literàries: autògrafs (manuscrits i mecanoscrits), quaderns de notes i proves d'impressió, edicions originals, publicacions periòdiques, enregistraments amb la veu dels escriptors i enregistraments audiovisuals amb la imatge dels escriptors². Aquesta tipologia determina les cinc seccions de què consta el CLD: Manuscrits, Biblioteca, Hemeroteca, Fonoteca i Videoteca.

El CLD sorgeix de la necessitat de localitzar, unificar i digitalitzar, amb vista a la seva conservació, col·leccions i fons literaris de gran valor patrimonial, avui dia dispersos en biblioteques i arxius públics i privats. El seu objecte, més concretament, és el patrimoni literari dels autors de tots els territoris de parla catalana, la qual cosa confereix al projecte un abast pancatalà.

Per afavorir-ne la difusió, el CLD ha creat un espai virtual en què tot aquest material esdevé consultable i, mitjançant aplicacions informàtiques, els seus continguts

¹ Aquest escrit, complement en alguns aspectes del de Joan R. Veny-Mesquida & Jordi Malé publicat al volum del *X Congresso Internazionale dell'Associazione Italiana di Studi Catalani Verona, Città de l'amor: scrivere la città, raccontare i sentimenti. 23-25 febbraio 2012*, en curs d'edició, amb el títol «Corpus Literari Digital: un projecte de recuperació, preservació, difusió i estudi del patrimoni literari català. Descripció i funcionament», s'ha elaborat en el marc del projecte I+D FFI2010-16491/FILO, finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación, i del Grup de Recerca Aula Màrius Torres (2009 SGR 423), finançat per l'AGAUR.

² Sobre la distinció *documents* / *monuments*, vegeu Veny (2005: 205-206).

són accessibles als investigadors i al públic en general. Dins l'espai virtual s'ha constituït, a més, una gran base de dades a partir de l'inventari i la catalogació dels textos dels llibres, els autògrafs, les revistes i els enregistraments digitalitzats i incorporats al projecte. Aquesta base de dades textual vol ser un instrument que promogui la recerca de qualitat sobre el nostre patrimoni literari.

Malgrat tractar-se d'un projecte fonamentat en la tecnologia digital i en la informàtica, el CLD té arrels històriques dins la cultura catalana.

1. ANTECEDENTS HISTÒRICS

En crear-se, l'any 1937, l'Institut de les Lletres Catalanes (que esdevindria l'actual Institució de les Lletres Catalanes)³, entre les seves funcions destacaven l'organització de premis literaris, el foment de l'edició en català, la publicació de llibres i d'una revista literària, la creació de biblioteques, l'expansió exterior de la literatura catalana mitjançant traduccions i la promoció de relacions exteriors de caràcter editorial i cultural.

A partir de l'octubre de 1937 van començar a sorgir iniciatives dins la institució amb vista a inventariar i estudiar la literatura catalana: des de la creació d'un índex bibliogràfic de la crítica literària catalana fins a l'elaboració d'una antologia de la prosa catalana, passant per la realització d'una història de la literatura catalana i d'un diccionari d'escriptors.

El juny de 1938, segons consta a les *Actes* de l'ILC, el president, Josep Pous i Pagès, planteja al Ple la conveniència «d'estudiar la formació d'un corpus literari català i recomana als membres de la institució que meditin sobre la manera de realitzar aquest projecte, un dels de major transcendència que pot emprendre l'entitat» (*Actes*, N. 28 f. 43 v.). Josep M. Capdevila encapçalava el projecte de «corpus literari català», que finalment prendria el nom d'«Arxius de Literatura Catalana». De les raons que van originar-lo, en donava notícia Xavier Benguerel a *Meridians* (12-VIII-1938):

Fins ara, i especialment tot allò que ateny la nostra literatura renaixentista a partir de B. C. Aribau, es trobava dispers en llibres introbables, revistes, diaris o manuscrits que poques mans amoroses havien tingut cura d'aplegar. Corríem el risc de despertar-nos un dia amb la nostra espiritual herència volatilitzada per inèrcia de tots i de ningú. Una mica massa enorgullits del nostre present, oblidàvem un valuós passat.

L'objectiu que perseguia l'ILC amb aquest projecte de «corpus» o «arxius» literaris l'any 1938 era rescatar, inventariar, estudiar i difondre, mitjançant l'edició de quaderns, antologies i edicions, la literatura catalana.

Avui dia és possible de reprendre un projecte semblant de «corpus», però aprofitant els avenços de la tecnologia digital: el Corpus Literari Digital. En el projecte de 1938 — en una època en què, quasi sense tradició en l'estudi de la literatura catalana, es disposava de molt poques edicions d'obres del segle XIX i principis del XX —, el patrimoni que es volia recuperar eren sobretot les obres de la literatura catalana del passat immediat (el que podríem dir-ne els *monuments*). Avui dia, en què ja es disposa d'un corpus d'edicions considerable del conjunt de la literatura catalana —si bé encara mancat respecte a alguns autors i alguns períodes—, el que cal recuperar són els *documents* que testimonien l'existència d'aquells *monuments* que són les obres

³ La majoria de les dades són extretes de Campillo (1994: 243-273).

literàries, documents que han adquirit *valor patrimonial*, és a dir —com apuntàvem més amunt—, els autògrafs, els edicions originals, les publicacions periòdiques històriques i els enregistraments amb la veu i amb la imatge dels escriptors.

2. ORIGEN ACADÈMIC DEL CLD

El projecte Corpus Literari Digital sorgeix de la convergència de diversos interessos acadèmics al voltant del concepte de patrimoni literari.

Un grup d'investigadors del departament de Filologia Catalana i Comunicació de la Universitat de Lleida, nucli de l'actual Grup de Recerca Aula Màrius Torres (GRAMT), cap al 2005 va començar a fer recerca sobre la literatura catalana dels anys vint i trenta. I un dels principals problemes que van sorgir és el de l'accés als textos originals, escampats per biblioteques diverses. Si, per posar alguns exemples, es pren com a referència el Catàleg Col·lectiu de les Universitats de Catalunya (CCUC), es pot comprovar que la primera edició de *La branca* de Marià Manent (Sabadell: Joan Sallent, 1918) es troba només a dues biblioteques, i la segona edició (Barcelona: Políglota, 1920), tan sols a una; només dues biblioteques conserven exemplars de la primera edició de *Les decapitacions* de Pere (Barcelona: Contraban, 1934), a l'igual de la primera edició de *Cançons i elegies* de Clementina Arderiu (Barcelona: La Revista, 1916); i cap de les biblioteques integrades al CCUC disposa d'un exemplar de la primera edició de *Laia* de Salvador Espriu (Barcelona: Llibreria Catalònia, [1932]), per bé que al catàleg de fitxes electròniques de la Biblioteca de Catalunya en consta un exemplar.

A la dificultat de localitzar edicions originals com aquestes, s'hi afegia el fet que bona part dels escriptors d'entreguerres van donar a llum els seus textos inicialment en revistes i publicacions periòdiques, sovint de molt difícil accés, perquè quan el grup de recerca va iniciar la seva investigació encara no s'havia creat ARCA (Arxiu de Revistes Catalanes Antiques), coordinat pel Consorci de Biblioteques Universitàries de Catalunya (CBUC). Calia tenir present, també, que per a l'estudi literari són de cabdal importància els autògrafs (manuscrits i mecanoscrits, proves d'impremta, etc.), d'encara més difícil localització en arxius o editorials. I podien afegir-s'hi, a més, els enregistraments sonors dels escriptors recitant o llegint els seus propis textos, que si bé en el cas de la literatura d'entreguerres són pràcticament inexistents, sí que se'n conserven de posteriors en què els autors fan públic un estadi ulterior de poemes o relats escrits els anys vint i trenta. Tots aquests materials constituïen el patrimoni literari que calia prendre en consideració per a l'estudi de la literatura d'aquell període. I la primera comesa havia de ser, abans que res, fer-los accessibles, la qual cosa es podia aconseguir mitjançant la seva digitalització i la seva posterior inclusió dins una pàgina web. La digitalització, a més, permetria la preservació d'aquests documents, que ha de ser una de les prioritats respecte al patrimoni literari de tota cultura.

Amb aquest fi, i mirant d'acotar l'àmbit de la recerca, es va començar a treballar amb les revistes literàries d'entreguerres. El membres del grup de recerca van crear aleshores (2005) l'Aula Màrius Torres (associació cultural sense ànim de lucre), per col·laborar en les tasques d'investigació. I les dues entitats van iniciar diversos projectes, finançats per la Universitat de Lleida i per altres entitats públiques i privades (Institut Ramon Muntaner, La Paeria, etc.), dedicats a la digitalització i l'estudi de publicacions periòdiques. Les primeres digitalitzacions de revistes lleidatanes d'entreguerres (*Lleida*, 1921-1930; *Vida Lleidatana*, 1926-1931; *Art*, 1932-1936) van

contribuir a la creació del ja esmentat portal ARCA, en ser de les primeres a ser-hi incloses.

El 2006 el grup va obtenir del DURSI un projecte Batista i Roca, *Les revistes literàries d'entreguerres. Digitalització i estudi* (2006 PBR 10008), conjuntament amb la University of Kent, i el 2007, un projecte I+D, *Las revistas literarias del Novecentismo a las Vanguardias. Digitalización y estudio de patrimonio hemerográfico* (HUM2007-64739/FILO), finançat per l'aleshores Ministerio de Educación y Ciencia. Ambdós projectes van permetre avançar en la digitalització i la investigació, organitzar seminaris de recerca i promoure una primera publicació amb els resultats de la feina feta: *Les revistes literàries a la Catalunya d'entreguerres. Crítica, recepció, traducció* (Lleida: Aula Màrius Torres i Pagès Editors, 2008), a més del facsímil d'un primer número, pràcticament desconegut, de la revista *Art* de 1932 (Lleida: Aula Màrius Torres, Institut Municipal d'Acció Cultural i La Paeria-Ajuntament de Lleida, 2006), i un altre de la revista —aquesta ja de postguerra— *Poemes* (Barcelona, 1963-1964) (Lleida: Aula Màrius Torres i Pagès Editors, 2010).

Paral·lelament, des de l'Aula Màrius Torres es van aconseguir diversos ajuts (Institut Ramon Muntaner, Caixa Catalunya, Institució de les Lletres Catalanes, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat, Ministerio de Cultura) que van permetre ampliar l'abast de la recerca, inicialment centrada en les revistes, també a edicions originals, autògrafs i enregistraments.

Mitjançant tots aquests projectes, a més, es va entrar en contacte amb un altre grup de recerca: GRIHO (Grup de Recerca en Interacció Persona Ordinador i Integració de Dades), del Departament d'Informàtica i Enginyeria Industrial de la Universitat de Lleida, per implementar la visualització/audició dels materials en web i dissenyar la base de dades en la qual s'havia d'abocar el buidatge dels continguts de les publicacions. El buidatge dels números de les revistes, mitjançant el qual cada text (article, poema, conte, etc.) esdevenia un registre bibliogràfic independent, permetia fer un gran pas al projecte i el singularitzava respecte a altres iniciatives digitals la finalitat de les quals és sols «penjar» obres en una pàgina web. La participació dels tècnics de GRIHO, en aquest sentit, ha estat decisiva en el desenvolupament del CLD.

Dos altres projectes assolits el 2010 pel grup, com són un nou Batista i Roca, *Les traduccions de Carles Riba i Marià Manent al Corpus Literari Digital* (2010 PBR 00027), i un altre I+D, *Corpus digital de patrimonio literario del período de entreguerras (1914-1945)* (FFI2010-16491/FILO), aquest encara vigent, han permès de continuar en la mateixa línia de recerca sobre el patrimoni literari contemporani

3. LA DIGITALITZACIÓ DE PATRIMONI LITERARI AVUI DIA

Actualment es poden trobar a internet diverses plataformes, nacionals i estrangeres, que permeten la consulta de materials literaris digitalitzats. La més ambiciosa —i també la més polèmica— és Google Books (<http://books.google.com/googlebooks/library.html>), que porta a terme el seu projecte gràcies a acords de col·laboració amb biblioteques de diferents països. El seu àmbit d'actuació, però, es limita als llibres, les digitalitzacions sols poden consultar-s'hi en blanc i negre, i, de moment, és molt escassa la seva atenció envers la literatura catalana.

A França cal destacar el portal Gallica (Bibliothèque numérique de la Bibliothèque Nationale de France), que posa a disposició dels usuaris no únicament llibres sinó també autògrafs, gravats, etc. (<http://gallica.bnf.fr/>). I en l'àmbit hispànic sobresurt la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes (<http://www.cervantesvirtual.com/>),

inicialment dedicada a llibres però que ha ampliat el seu catàleg amb seccions de Fonoteca i Videoteca, entre altres. També cal fer esment de la Biblioteca Virtual de Patrimonio Bibliográfico

(<http://bvpb.mcu.es/es/estaticos/contenido.cmd?pagina=estaticos/presentacion>), del Ministerio de Cultura, encara que dedicada principalment a documents històrics, i de la Biblioteca Virtual de Prensa Histórica (<http://prensahistorica.mcu.es/es/consulta/busqueda.cmd>).

La Cervantes Virtual compta amb una secció dedicada a l'àmbit català: la Biblioteca Joan Lluís Vives (<http://www.lluisvives.com/>). Però cal tenir en compte que una part dels documents que s'ofereixen no són reproduccions en imatges sinó la transcripció de textos. La transcripció és també la base d'algunes webs dedicades a la literatura catalana medieval, com RIALC (Repertorio Informatizzato dell'antica Letteratura catalana) (<http://www.rialc.unina.it/index.html>).

En l'àmbit de la llengua i la literatura catalanes va prenent força el portal Memòria Digital de Catalunya (<http://mdc.cbuc.cat/index.php>), coordinat pel CBUC, que posa en línia materials patrimonials de diversos formats (llibres, fotografies, mapes, etc.), incloent-hi les revistes del ja esmentat portal ARCA (<http://www.bnc.cat/digital/arca/index.html>).

Gairebé tots aquests portals tenen com a funció primordial, a més de la preservació mitjançant processos de digitalització, la de facilitar l'accés a materials de tipus molt diversos. Ara bé: coincideixen en la circumstància de seleccionar —al marge de les publicacions periòdiques— documents en general no posteriors al segle XIX, és a dir, ja de domini públic. En aquest sentit, el Corpus Literari Digital presenta la novetat d'incorporar materials del patrimoni literari català que arriben fins a la postguerra. Gràcies a l'autorització dels hereus dels escriptors seleccionats, el projecte aspira a recuperar fons documentals d'alguns dels grans escriptors d'abans i després de la Guerra Civil. I un cop recuperats, vol contribuir a la preservació d'aquests fons mitjançant la seva digitalització, una digitalització de qualitat realitzada sempre seguint els estàndards que marca la Unesco per a la conservació de patrimoni digital (<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001300/130071s.pdf>).

El lloc web del CLD, d'altra banda, vol contribuir també a la difusió d'aquest patrimoni, i, finalment, gràcies al buidatge dels seus continguts dins una base de dades, a promoure'n l'estudi.

Encara amb relació als portals digitals abans assenyalats, cal remarcar, per últim, que en molts casos ofereixen la visualització en línia dels seus materials mitjançant una interfície que no sempre resulta amable o de fàcil ús. El CLD pretén, en aquest sentit, oferir una interfície intuïtiva, que afavoreixi l'accessibilitat als documents digitalitzats —la visualització de les imatges i l'audició dels arxius sonors— i a tota la informació de la base de dades provinent de l'inventari i la catalogació dels seus continguts. Abm aquest fi, ha dissenyat un cercador que ofereix als investigadors múltiples possibilitats a l'hora de consultar els registres textuais de la base de dades i gestionar els resultats de les cerques (vegeu més avall).

4. RECUPERACIÓ DEL PATRIMONI LITERARI

Per elaborar el Corpus Literari Digital es realitzen recerques en biblioteques (nacionals i estrangeres), arxius, fundacions, etc., i s'entra en contacte amb hereus d'escriptors i editors, o amb col·leccionistes particulars, per tal de localitzar fons i col·leccions de patrimoni literari. En aquesta direcció, s'han signat convenis de

col·laboració amb la Biblioteca de Catalunya i l'Ateneu Barcelonès per tal d'accedir a les edicions literàries originals, a les publicacions periòdiques antigues i a les col·leccions d'autògrafs que conserven, i també per intercanviar materials digitalitzats. Amb objectius similars, se n'han signat també amb l'Institut d'Estudis Catalans i la Institució de les Lletres Catalanes.

Com a mostra de la tasca de recuperació de patrimoni literari realitzada pel grup de recerca cal esmentar la incorporació dins el CLD de la col·lecció d'enregistraments que es conserva a la Library of Congress de Washington amb la veu d'autors catalans, entre els quals hi ha Clementina Arderiu, Agustí Bartra, Joan Brossa, Pere Calders, Salvador Espriu, Pere Gimferrer, etc. L'origen d'aquesta col·lecció es remunta fins a l'any 1942, quan la Fundación Hispánica de la Biblioteca del Congreso va iniciar una col·lecció de *Voces de poetas y prosistas ibéricos y latinoamericanos* per tal de constituir un «Archivo de literatura hispánica en cinta magnética». Aquest arxiu incloïa els enregistraments de catorze escriptors en llengua catalana realitzats a Barcelona el 1951 i el 1984, i a Mèxic i Nova York el 1960.

Entre els materials recuperats per al CLD destaca el fons documental de Joan Colomines i Puig, dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya. El Dr. Colomines, un dels principals activistes culturals de la postguerra, durant els anys seixanta va enregistrar diverses lectures poètiques d'autors com ara Salvador Espriu, J. V. Foix, Clementina Arderiu, Tomàs Garcés, Josep M. López-Picó, Marià Manent, Pere Quart i Joan Texidor, entre molts altres. Aquests enregistraments es van realitzar en bobines magnetofòniques, algunes de les quals ja s'han desmagnetitzat. La digitalització que en van realitzar els membres del grup de recerca (gràcies a un aparell reproductor cedit amablement per l'Institut d'Estudis Catalans) ha permès d'assegurar la preservació de la majoria d'aquestes gravacions.

Joan Colomines, a més, va ser l'editor de la revista barcelonina *Poemes* (1963-1964) i va conservar tots els materials referents a aquesta publicació, entre els quals les galerades del núm. 9, de 1965, que no va arribar a sortir a la llum per culpa de la censura. Entre aquests materials, a més, hi figuren els originals manuscrits i mecanoscrits dels textos que li enviaven els autors (de Salvador Espriu, de J. V. Foix, de Gabriel Ferrater, de Josep Palau i Fabre, de Josep M. Llompart, etc.); uns autògrafs que estan en procés d'incorporació al CLD.

També cal fer esment de la col·lecció d'entrevistes que l'escriptor Jordi Coca va realitzar a diversos escriptors i intel·lectuals entre principis dels anys setanta i principis dels noranta, les quals reflecteixen la vida cultural principalment catalana durant més de dues dècades. Aquests enregistraments han estat recuperats —gràcies a l'amable cessió que en va fer Coca a l'Aula Màrius Torres— i han estat digitalitzats per a la seva preservació, a l'espera d'anar-los incorporant progressivament al CLD.

Entre els materials recuperats, cal incloure-hi un mecanoscrit inèdit de Màrius Torres: l'obra de teatre *Una fantasma com n'hi ha poques. Farsa en tres actes*, de la qual el grup en va fer una edició (Lleida: La Paeria i Aula Màrius Torres, 2007). I també un manuscrit inèdit de l'escriptor Pompeu Gener, del qual també se'n va fer una edició: *Mis antepasados y yo. Apuntes para unas memorias* (Lleida: Punctum i Aula Màrius Torres, 2007).

A més de la recuperació de materials literaris, el CLD aspira a aplegar i centralitzar digitalment el patrimoni literari català dispers en arxius, fundacions i biblioteques. En aquesta direcció, per exemple, ha dut a terme la digitalització de tot el fons de manuscrits dels escriptors Carles Riba i Clementina Arderiu, dispers entre l'Arxiu Nacional de Catalunya (on hi ha el gruix dels documents) i la Biblioteca de Catalunya, a banda d'alguns documents encara conservats per la família (a qui cal agrair la seva bona

predisposició envers el nostre projecte). Dins la pàgina web del CLD ben aviat es podran consultar unificats tot els autògrafs de Riba i Arderiu. Com també els de J. V. Foix, gràcies a l'autorització concedida per la Fundació J. V. Foix, que conserva la major part dels documents de l'autor de Sarrià i amb qui l'Aula Màrius Torres ja va arribar a un acord per digitalitzar-ne els enregistraments sonors i audiovisuals.

Els responsables del CLD, a més, han impulsat la recuperació del llegat de l'escriptor de Menàrguens Joan Baptista Xuriguera, en vies de ser cedit a la Biblioteca de Lletres de la Universitat de Lleida. I, actualment, per una banda malden per completar la digitalització dels materials encara dispersos del llegat de Màrius Torres, i per una altra participen en les negociacions que s'estan duent a terme amb relació al llegat de Sebastià Juan Arbó, també dispers entre diverses entitats d'Amposta i Sant Carles de la Ràpita, i ha ofert la seva plataforma per a la seva unificació digital.

Finalment, el CLD també vol contribuir a la creació de patrimoni literari. Amb aquest objectiu, i seguint l'exemple del Dr. Colomines, ha creat *De veu en veu. Lectures literàries de l'AMT*, una col·lecció d'enregistraments de lectures de textos fetes per autors d'avui dia, com ara Jaume Cabré, Lluís Alpera, Salvador Oliva, Perejaume, Josep Maria Sala-Valldaura i Lluís Solà, entre molts altres.

5. LA GESTIÓ DEL PATRIMONI LITERARI

En tant que projecte sobre el patrimoni, el Corpus Literari Digital parteix de l'escrupolós respecte als drets d'autor i a la propietat intel·lectual. Cal tenir present que els materials que integren el CLD, de moment relacionats amb autors majoritàriament nascuts abans de la Guerra Civil, no són llibres, revistes i enregistraments que estiguin avui dins els circuits comercials, sinó les primeres edicions i les publicades en vida dels autors, els autògrafs i les proves d'impressió, les revistes literàries desaparegudes i els enregistraments antics (bobines, discos de vinil i vídeos). Documents, en definitiva, que actualment han adquirit la condició d'*objectes originals* i tenen, consegüentment, un *gran valor documental i patrimonial*, com el tenen un instrument antic, un esbós d'una pintura o un primer plànol d'una catedral.

Amb vista al respecte a la propietat intel·lectual, abans d'incorporar al projecte qualsevol document encara amb drets vigents es contacta amb els seus autors o els seus hereus per aconseguir-ne la pertinent autorització. I també es contacta amb les editorials o les discogràfiques per encara tinguin drets sobre els materials a incorporar. Fruit d'aquests contactes són els convenis signats amb cases editorials com el Grup 62 i Barcino, o amb discogràfiques com PICAP —a les quals cal agrair les facilitats i el suport al projecte—, i s'està en negociacions per signar-ne amb altres editorials d'arreu dels Països Catalans.

Finalment, i en la línia de respecte als drets d'autor, el departament de propietat intel·lectual del bufet d'advocats Roca-Junyent ha elaborat, a sol·licitud de la Càtedra Màrius Torres, un informe sobre les implicacions legals del projecte per assegurar-ne la viabilitat.

6. DIFUSIÓ DEL PATRIMONI LITERARI. LA PÀGINA WEB DEL CLD

La recuperació de patrimoni sols té sentit si se'n fa difusió i es posa a l'abast dels membres d'una comunitat. Aquest objectiu del CLD coincideix amb el de diverses de les associacions dedicades a la promoció de la literatura catalana: la Institució de les

Lletres Catalanes, el PEN Català, l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, l'Associació Col·legial d'Escriptors de Catalunya, l'Associació Internacional de Llengua i Literatura i l'Associació de Joves Escriptors en Llengua Catalana.

El projecte, a més, aspira a tenir projecció internacional, per la qual cosa, a més de les presentacions que ja se n'han fet en entitats i universitats dels territoris de parla catalana (Universitat de les Illes Balears, Institut d'Estudis Catalans, etc.), durant el present any se n'han realitzat a Nàpols, en concret a la Università degli Studi di Napoli Federico II, i també a Londres, al Centre for Catalan Studies de la Queen Mary University, per una banda, i a la British Library, per una altra. Amb aquesta biblioteca, a més, s'està estudiant la possibilitat de realitzar un projecte comú dins el marc del Corpus Literari Digital. A proposta de la British Library, el CLD es presentarà el 29 de juny de 2012 al Balliol College d'Oxford, al *Seminar on Digital Resources in Hispanic Studies* de l'Advisory Council on Latin American and Iberian Information Resources (ACLAIIR). També, s'aprofita l'escaïença de les reunions científiques periòdiques de les associacions de catalanistes estrangers per presentar-hi el projecte. Fins ara, s'ha fet al *V Colloque International de l'Association Française des Catalanistes : langue, littérature et civilisation*, Université de Bretagne-Sud (Lorient, 13/15-X-2011), a la *LVII Anglo-Catalan Society Annual Conference*, Queen Mary University (Londres, 25/27-XI-2011), i al *X Convegno de l'Associazione Italiana di Studi Catalani*, Università de Verona (Verona, 23/25-II-2012). I, properament, es farà a la 23. *Katalanistentag. Normalität. Katalanisch im Alltag* de la Deutscher Katalanistenverband (27/30-IX-2012).

La principal eina del projecte per fer accessible el patrimoni literari que s'hi va incorporant digitalment és la seva pàgina web:

(<http://www.catedramariustorres.udl.cat/materials/index.php>).

La pàgina s'estructura en les cinc seccions del CLD: Hemeroteca, Biblioteca, Manuscrits, Fonoteca i Videoteca, cadascuna amb el corresponent Catàleg de consulta (de títols per a l'Hemeroteca i d'autors per a les altres seccions). Cada secció conté, a més, blocs de documents temàtics, com ara el d'«Antologies poètiques» de la secció Biblioteca, el de «Dedicatòries autògrafes» de la de Manuscrits, o el de «*Poemes amb la veu dels poetes* i altres discos de vinil» de la Fonoteca. Algunes seccions, a més, presenten materials patrimonials amb tractament i aplicatius específics; per exemple, el «Fitxer Espriu», de la secció Manuscrits, que dona accés a un conjunt de 2.043 fitxes en les quals l'escriptor de Santa Coloma de Farners feia anotacions i copiava fragments de llibres que, per un motiu o altre, mereixien la seva consideració, unes fitxes que han estat digitalitzades i també transcrits a fi que s'hi puguin fer cerques de paraules. Un altre exemple, seria la secció de «Preceptives poètiques» de la Biblioteca, que dona accés a les digitalitzacions de les edicions modernes «canòniques» de totes les preceptives trobadoresques medievals i de les preceptives catalanes modernes i contemporànies, de les quals, a més, se n'ha fet el buidatge per confeir un thesaurus amb tots els termes de mètrica, versificació, retòrica i poètica en general.

Totes cinc seccions, d'altra banda, ofereixen enllaços a pàgines d'altres projectes i institucions en què es troben materials afins. En aquest sentit, el Corpus Literari Digital té la intenció d'esdevenir un portal de referència sobre el patrimoni literari català a la xarxa.

Finalment, a banda de poder accedir als materials a través de les cinc seccions, el CLD incorpora una altra via de consulta com és el seu cercador, que dona accés als registres buidats dins la base de dades (vegeu l'apartat següent). Tots els arxius del CLD que gestiona aquesta base de dades estan en un repsoitori OAI-PMH (Open Archives

Initiative – Protocol for Metadata Harvesting) i els registres compleixen els estàndards Dublin Core i MARC.

Per difondre les activitats i els resultats del Corpus Literari Digital, la Càtedra Màrius Torres editarà un Butlletí quadrimestral que informará de les notícies sobre activitats, publicacions i esdeveniments recents vinculats amb el projecte, i de les novetats més destacables del CLD: les darreres incorporacions de materials digitals, els treballs en curs o en preparació i els materials ja disponibles, etc. El Butlletí anirà encapçalat sempre per un breu text de crítica filològica que proposarà una reflexió a partir d'algun dels materials inclosos dins el Corpus.

7. LA RECERCA SOBRE EL PATRIMONI

Com s'ha apuntat més amunt, el CLD no vol ser simplement un lloc web dins el qual s'incorporin digitalitzacions de llibres, manuscrits, etc., per a la seva consulta. En tractar-se d'un projecte creat per investigadors, una de les seves finalitats és justament, promoure la recerca sobre el patrimoni literari català. És amb aquest objectiu que s'ha creat una gran base de dades textuais: de cada llibre digitalitzat, de cada número de revista, de cada plec de manuscrits, de cada disc o casset, de cada vídeo, etc., es fa l'inventari i buidatge dels textos que conté (i també de les il·lustracions i fotografies), de manera que cada text esdevé un registre bibliogràfic independent, al qual correspon una imatge (manuscrit, pàgina de llibre o revista) o bé un arxiu sonor o audiovisual (enregistraments). D'aquesta manera, en accedir als registres bibliogràfics s'accedeix també als documents en qualsevol format (imatge, àudio o vídeo).

L'accés als registres i als materials digitals associats es fa mitjançant el cercador del CLD. Com que cada registre conté els camps bibliogràfics bàsics, s'ofereix la possibilitat de fer cerques simples per un sol camp, com ara els d'autor, títol, editorial, gènere, etc.; o bé cerques complexes combinant diversos camps, com ara cercar els textos d'un autor publicats en una revista, o les obres publicades per una editorial entre dues dates concretes, etc. El cercador permet, a més, diverses opcions d'indexació i presentació dels resultats de cerca (alfabètica d'autor, de matèria o de revista, cronològica, entre altres possibles a combinar). Exemplifica la versatilitat del cercador el fet que es pugui cercar un sol text (un poema, un conte, etc.) i, en funció dels materials incorporats al CLD, es pugui accedir a totes les versions que se'n conservin en tots els formats disponibles, això és: visualitzar les seves primeres versions manuscrites i mecanoscrites, la seva publicació en revistes o bé en antologies, les proves d'impremta prèvies a la seva inclusió dins un llibre, la seva publicació en volum en les successives edicions que hagi pogut tenir, i a més es pugui sentir el text recitat o llegit pel mateix autor.

D'altra banda, ben aviat s'oferirà la possibilitat de cercar, en el text dels documents digitalitzats, qualsevol paraula o seqüència de paraules. Això serà possible perquè els materials digitalitzats estan essent sotmesos a un procés de reconeixement òptic de caràcters (OCR) que converteix les imatges dels impresos en text.

L'elaboració de la base de dades ja és un primer fruit de la recerca literària que vol promoure el CLD. Perquè la conversió dels textos en registres bibliogràfics comporta l'estudi de la respectiva història textual per determinar si ha variat de títol en les successives versions i enllaçar-les per mitjà del darrer títol que hagi tingut; això és el que permet, en fer la cerca d'un text per algun dels seus títols, que si es vol es puguin visualitzar totes les versions d'aquell text encara que tinguin títols diferents. El buidatge dels textos de llibres, revistes, etc., també requereix la recerca de tots els noms de ploma

i els pseudònims dels escriptors per poder agrupar-los dins la base de dades, de manera que, en cercar els textos d'un autor es localitzin també els que va signar amb pseudònim o amb altres noms de ploma.

El CLD, finalment, vol posar a disposició dels investigadors els materials que recupera i digitalitza (manuscrits, edicions, etc.) per impulsar diverses línies de recerca. Per una banda, la investigació en ecdòtica i crítica filològica aplicada a textos de la literatura catalana contemporània, tot prenent com a referència l'Institut de Textes et Manuscrits Modernes de París (Centre National pour la Recherche Scientifique) o el Centro di ricerca sulla tradizione manoscritta di autori moderni e contemporanei (Università di Pavia). En aquesta direcció, a la tardor del 2012 el grup de recerca organitzarà, a la Universitat de Lleida, el *I Congrés Internacional sobre Crítica Filològica i Ecdòtica de textos catalans dels segles XIX i XX*. Per una altra banda, es vol potenciar la recerca en els camps de la crítica literària i de la recepció crítica, gràcies, per una banda, als materials que es recuperen i es posen a l'abast dels investigadors (des de revistes literàries antigues de difícil localització fins a blocs amb anotacions autògrafes d'autors i crítics), i per una altra banda, al buidatge de continguts que realitza sobre tots els materials incorporats al CLD, que permet des de la localització de textos concrets i fins a l'elaboració de bibliografies sobre autors, obres, matèries, etc.⁴

8. EL CORPUS LITERARI DIGITAL, UN PROJECTE DEL PASSAT EN EL PRESENT I AMB FUTUR

Mentre que avui dia el patrimoni artístic i arquitectònic és objecte de protecció i estudi per part de moltes de les nostres institucions, el patrimoni literari rep encara molt poca atenció. N'hi ha prou a fer un cop d'ull al web del Consell d'Europa dedicat a les Jornades Europees del Patrimoni (European Heritage Days: <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/EHD/>), creades ara fa tot just 25 anys, per adonar-se del divorci entre els termes «patrimoni» i «literatura». Dins la cultura catalana, només hi para esment Espais escrits (associació privada sense ànim de lucre amb la qual ja està vinculada l'Aula Màrius Torres), amb el desatacat suport de la Institució de les Lletres Catalanes, però amb una funció més «d'articular els projectes de custòdia, recerca i difusió del llegat tangible i intangible dels escriptors de la literatura catalana» i «de cartografiar el patrimoni literari», com diu el seu web, a través d'institucions dedicades als escriptors (fundacions, cases-museus, etc.), que no pas, pròpiament, de recuperació, protecció i estudi del patrimoni literari, com ho fa el projecte Corpus Literari Digital, a través de la tecnologia digital i dels avantatges que aquesta proporciona per a la preservació i l'estudi d'aquest patrimoni.

El fet que el projecte tingui les seves arrels en l'antic Institut de les Lletres Catalanes, creat en un període tan crucial de la nostra història com és la Guerra Civil, posa de manifest el pes que dins la cultura catalana ha tingut i té la literatura i, consegüentment, el patrimoni literari. La qual cosa no és sinó el reflex de la posició central i essencial que ocupa la llengua en la nostra identitat.

Com a projecte concebut per investigadors universitaris, el CLD vol conciliar els interessos culturals amb els acadèmics i, alhora que vetlla per la preservació i la difusió del patrimoni, promou la recerca avançada i de qualitat a partir de projectes d'investigació realitzats en el marc de la Càtedra Màrius Torres. Si inicialment ha centrat la seva atenció en els autors de finals del segle XIX i, sobretot, de la primera

⁴ Vegeu Malé i Veny (2012).

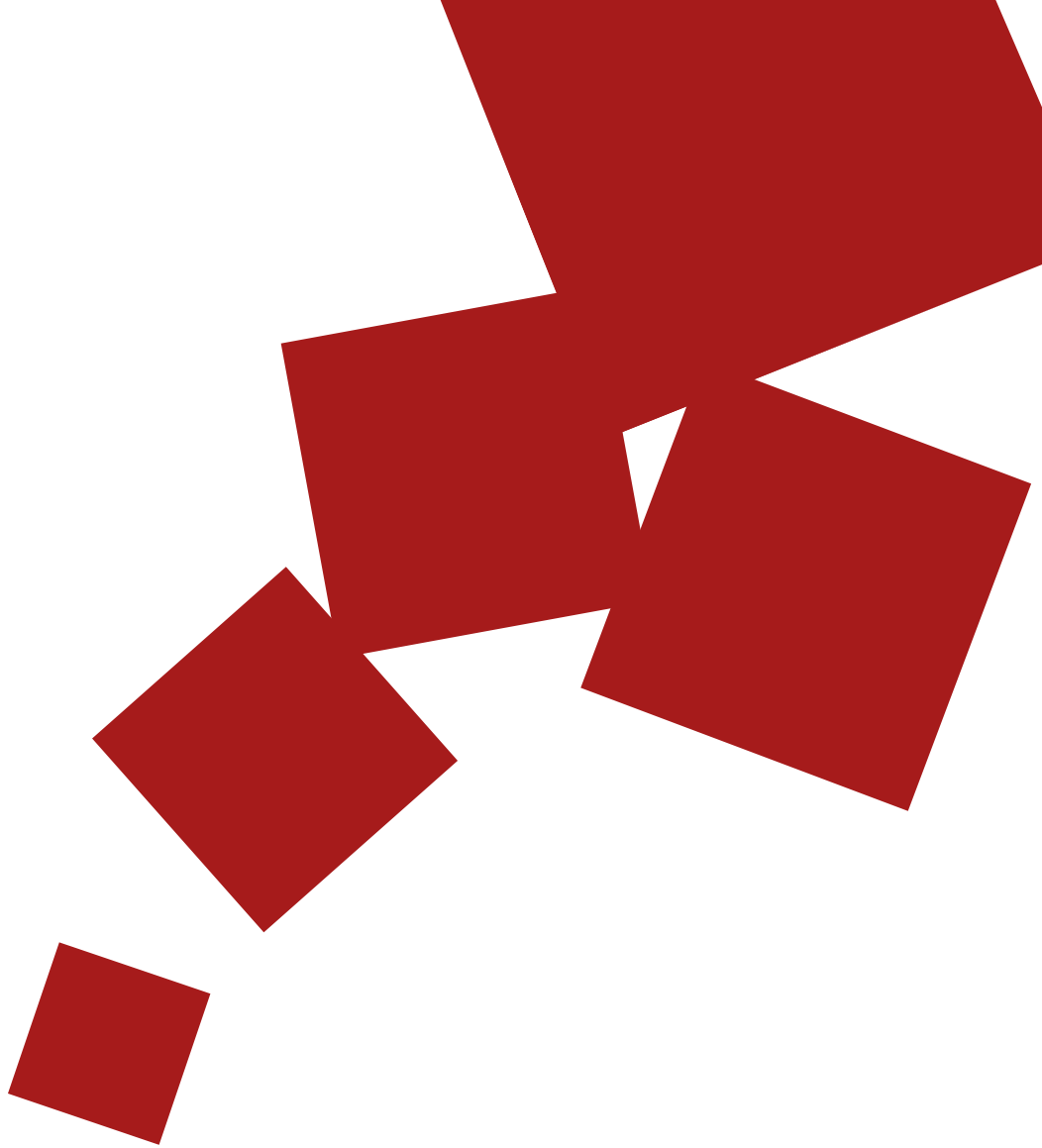
meitat del segle XX, un cop consolidat el projecte preveu ampliar els seus continguts al patrimoni literari de l'edat mitjana i l'època moderna, al qual ja han començat a dedicar-se altres entitats i grups de recerca.

En aquest sentit, aspira a esdevenir un projecte interuniversitari i interinstitucional. Per una banda, s'ha començat a contactar amb investigadors de les universitats de la Xarxa Vives que treballen en la recuperació i l'estudi de patrimoni literari contemporani amb l'objectiu d'establir un equip de membres corresponents amb el qual gestionar l'intercanvi de materials i estudis, de contactar amb entitats amb fons locals d'escriptors, etc. Per una altra, vol incorporar-hi institucions científiques com l'Institut d'Estudis Catalans —que ja dóna suport institucional al CLD—, tenint en compte, a més, que l'IEC compta amb valuosos fons de patrimoni literari.

El projecte, finalment, pot oferir la seva plataforma digital a totes aquelles associacions, fundacions, arxius, etc., amb col·leccions i fons de patrimoni literari que calgui preservar i difondre. L'objectiu del Corpus Literari Digital no és acaparar els fons documentals digitalitzats sinó la de posar a disposició de totes les entitats la seva plataforma amb vista a la gestió i la consulta dels documents patrimonials.

BIBLIOGRAFIA

- Campillo, Maria (1994). *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Malé, Jordi i Veny-Mesquida, Joan R. (2012). «La recerca en el Corpus Literari Digital: dos exemples». Dins *I Jornada LITCAT d'intergrups de recerca*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, en curs de publicació.
- Veny-Mesquida, Joan R. (2005). «La tradició oral en la crítica filològica de textos contemporanis: el cas de J. V. Foix». *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes LI [Miscel·lània Joan Veny, 7]*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 203-223.

Association Française des Catalanistes
<http://france-catalaniste.com/>